

Literaturaren historiografia Jardunaldiak

Sarrera

RETOLAZA, Iratxe

Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea eta

Euskaltzaindiko Literatura Ikerketa batzorde-idazkaria

2010eko abenduaren 10ean eta 11n, Hondarribiko Udaletxean, Euskaltzaindiaren Literatura Ikerketa batzordeak Literaturaren Historiografia I. Jardunaldiak antolatu zituen. Jardunaldi horien helburua, beraz, Euskal Literaturaren Historia egiteko erabili diren moldeez gogoeta egitea izan zen, eta halaber, Euskal Literaturaren Historia egiteko erabil litezkeen molde berriak proposatzea.

Jardunaldi horiek antolatzeko asmoa eta beharra beste proiektu batek abiatu zuen: Euskal Literaturaren Antologia proiektuak, hain zuzen ere. Egun, Literatura Ikerketa batzordeak Euskal Literaturaren Antologia proiektua du abian, eta taldean eginiko antologia hori atontzen ari ginela, ugariak izan dira euskal literaturaren historiaren inguruko kezka eta galderak. Horregatik, kezka eta galdera historiografiko horien harira sorturiko eztabaidak eta iritzi-trukeak garatzeko asmoz antolatu ziren jardunaldi horiek.

Jesus Mari Lasagabasterrek aspaldi ohartarazi bezala, euskal literaturaren inguruko ikerketetan Historiografiari dagokion esparrua oso gutxi aztertu eta ikertu da, eta oso ikerle gutxik jarri dute arreta ikerketa-esparru horretan. Hala izanik, jardunaldi horiek ikerketa-lerro horren inguruko hausnarketak abiatzea izan zuten asmo, eta lehen jardunaldi hauek euskal literaturaren garapen historikoa kontatzeko egon litezkeen arazoak identifikatzea izan zuten helburu.

Horretarako, parte-hartzaileek hainbat txosten aurkeztu zituzten, eta ondok, eztabaidarako tarte luzea zabaldu zen. Solasaldi eta eztabaida horietan jorratu ziren oraindik ere bizi-bizi diren kezka historiografikoak: nola egituratu euskal literaturaren historia? Euskal literaturaren historia batek nola egin behar dio aurre egoera diglosikoaren kontaktari? Zein irizpideren arabera hautatu historiaren katean kokatuko den corpus literarioa?

Argitalpen honetara, jardunaldi haietan jorratu ziren ikerketa-gai eta eztabaidagaiak bildu ditugu. Lehenik, Jesus Mari Lasagabasterren sarrerahitzak jaso ditugu, jardunaldiari hasiera eman ziotenak. Bigarrenik, Literaturaren Historiografia I. Jardunaldietan aurkezturiko txostenak dituzue. Hirugarrenik, eztabaida-saioen laburpenak ere ekarri ditugu argitalpen honetara, eztabaida horietan eginiko ekarpenak ere hedatzeko asmoz.

Jardunaldi haietan proposatu ziren eztabaidagaiak bide zenbait hartu zituzten.

Lehenik, euskal literaturaren historia egiterakoan erabili diren edota erabil litezkeen irizpide eta metodologiengatik inguruan jardun duten bi txosten jaso dira. Bata, Ana Toledoren «Euskal literaturaren sistema: historia baterako aukera-irizpideak», eta bestea, Jon Casenaveren «Eredu historiografiko finkatu berriaz zenbait gogoeta». Bi ekarpen horietan historia literarioaren egitura-tze eta corpus osoari dagozkion galderak eta auziak mahai-gaineratu dira.

Bigarrenik, genero literarioen inguruko hausnarketa egin zuten beste bi txosten jaso dira. Bata, Xabier Etxanizen «Periodizazioa. Generotik mugimendu literariora», eta bestea, Manu Lopez Gaseniren «Genero ez-kanonikoen ekarpena euskal literaturaren historian». Bi ekarpen horietan genero ez-kanoniko edo periferikoek euskal literaturaren historian izan duten lekua eta izan beharko luketen lekuaz gogoeta egin da, genero literarioak historia literarioan duen funtzioaz ere hausnarketak eginez. Lehenak, batik bat Haur eta Gazte Literaturaren ekarpenez jardun du, eta bigarrenak, aldiz, itzulpengintzaren ekarpenez.

Hirugarrenik, aldi historiko konkretu baten inguruko gogoetak garatu dituen proposamena dugu, Josu Bijescaren «Naissance de l'écrivain? Littérature eta mezenasgoa Euskal Herri penintsularrean XVIII. mendean». Izenburuak zehazten duen moduan, aldi historiko jakin batek sortzen dituen auzi historiografikoak aztertu dira proposamen horretan.

Laugarrenik, tematikari lotu zaion ekarpen historiografiko bat ere jaso dugu, Asier Barandiaranen «Istorioen gizatasuna euskal literaturan: adibide bat». Gai zehatz batek eta ikuspegi moralak literaturaren historian duen funtzioaz eta beharko lukeen funtzioaz gogoetak zabaldu dira proposamen horretan.

Azkenik, euskal literaturaren historian herri-literaturako ekarpenak jasotzeko bidez eta aukerez gogoeta egin duten bi proposamen jaso dira. Bata, Patri Urkizuren «Bertso paperen eta baladen sailkapenez gogoeta», eta bestea, Iratxe Retolazaren «Literatura herrikoa, herri-literatura, herri-idaizleak: herrikoitasun kontzeptuez zenbait gogoeta».

Txosten horiek galdera eta norabide berriak proposatzea izan dute helburu, eta ez erantzunak ematea. Eginkizun dugu hurrengo jardunaldietarako, oraingo honetan mahai-gaineratu diren hainbat galderari edota kezkarari aterabide zehatza emango dioten ekarpen historiografikoak garatzea.

Bukatzeko, eskerrak eman nahi dizkiegu Literaturaren Historiografia I. Jardunaldi haietan parte hartu zuten literatura aditu guztiei, jardunaldi horietan eztabaida dinamika posible egin zutelako. Mila esker, beraz, eztabaidara hurbildu zirenei: Ibai Atutxa, Asier Barandiaran, Josu Bijuesca, Ibon Egaña, Xabier Etxaniz, Manu López Gaseni. Eskerrik asko Literatura Ikerketa batzordeko kideei ere, eztabaida-saioetan eginiko ekarpenengatik: Iñaki Aldekoa, Gorka Aulestia, Jean Haritschelhar, Jean Casenave, Sebastian Gartzia Trujillo, Jon Kortazar, Ana Toledo, Mari Jose Olaziregi, Lourdes Otaegi, Karlos Otegi, Txomin Peillen. Literatura aditu horiek guztiek parte hartu zuten eztabaida-saioetan, eta haien ekarpenei esker bildu ditugu argitalpen honetako hausnarketak eta eztabaidagaiak, eta halaber, haien ekarpenei esker ere garatu eta hobetu ahal izan dira jardunaldiko txostenen behin betiko testu hauek.

Euskal literaturaren historia eta historiografia

LASAGABASTER, Jesus Maria
Deustuko Unibertsitateko irakaslea

Bereizketa bat ezarriko dut gogoeta labur hauen abiapuntu gisa. Hau behar bezain zehatza ez bada ere teoria literario hutsean, metodologikoki erabilgarri agertu dakidake ondoren azalduko ditudan ideia nagusiak garatzeko. Literaturaren historiaren eta historiografia literarioaren arteko ezberdintasuna zehazten hasiko naiz. Terminologia aristotelikoari helduz, bai historiak zein historiografiak xede material bera dutela esan genezake, hau da, literatura. Xede formala, ordea, ezberdina da, nire ustez. Literaturaren historia testuak banaka aztertzeaz arduratzen da ikuspuntu diakroniko batetik, hau da, horien hurrenkera eta garapena historian zehar du aztergai. Historiografia literarioaren xede formala, ordea, ez da banakako testuen azterketa, baizik eta testu sistemena, ikasketa literarioen oinarritzko edozein ikuspegitik landuta: testu horien teoria, historia, kritika edo interpretazioa. Aski jakina denez, historia zientzia moduan ulertuta XIX. mendean hasten da, erromantizismoaren testuinguru historiko eta kulturallean. Mugimendu erromantikoa da historiaren kontzeptua bera hedatzen duena, eta horren barruan, zehazki, literaturaren historiaren kontzeptua. Edo hobe esanda, literaturaren historian ezberdinak, herri bakoitzak bere hizkuntza du eta hizkuntza bakoitza bere literaturaren bitartez adierazi egiten da. Literatura, hizkuntza, herri baten adierazpide den heinean, literatura nazionala da. Literaturaren historia testuinguru horretan sorturik garaiko ezaugarri filosofiko eta kulturalen zordun dira, positibismo historikoa XIX. mendeko pentsamoldean hain eragin erabakigarria duena. Horrek alor praktikoan literaturaren historiak autore- eta lan-katalogo batean bilakatzea eragiten du. Dena den, literaturaren historiaren bilakaeran joera berriak agertzen dira nagusi den positibismoa erlatibizatu eta xede berriak proposatzen dituztenak, ordura arte literaturaren historiaren bereizgarri izandako erreduktzionismo positibista gaindituz. XIX. mende amaieratik historia literarioa historia orokorraren testuinguruan jartzeak duen garrantzia azpimarratu behar litzateke, literaturan bere hastapenetatik pairatutako bere solipsismo moduko horretatik atera duena. Testuinguru horretan sortzen dira literaturaren historia sozialak, literatura eta artearen interpretazio marxistaren eragin esplizituagoa edo inplizituagoa dutenak. Ikuspuntu horretatik eboluzio literarioa ez da literaturatik bertatik azaltzen, azalpen inmanente edo formalista, baizik eta eboluzioaren arau orokor eta garapen historiko orokorretatik. Korrante honen azalpen ortodoxoena erreflexuaren teoria deritzoguna da.

Literaturaren eboluzioa historiaren eboluzioaren erreflexua besterik ez da eta bere arauen menpe dago. Azkenean, literaturaren eboluzioa eta literatura bera superestruktura bat gehiago dira soilik, azken finean klase borrokaren dialektikaren menpe dagoena.

Noski, horren azalpen ortodoxo edo heterodoxoa ikuspuntuaren arabera egun interpretazio marxistaz kanpo geratzen da, eta bere eragina soilik historia literarioa gizartean eta honen barnean gertatzen diren egoera, materia, sozial, politiko, ekonomiko eta abarren osotasunean testuinguratzeraz muga-tzen da. Ikuspuntu honetatik azaltzen dira literaturaren gizarte-historiaren agerpenak. Ibon Sarasola euskal literaturari honako aurrerapen bat egiten lehena izan zen.

Ia kasu guztietan erredukzionismo metodologikoa aurkitzen dugu edozein gertakari literario azaltzerakoan, kontuan izan gabe lan literarioen autonomia, hau erlatibo izanda ere, zein mediazio deiturikoak gertakari literarioan parte hartzen duten.

Dena den, onartu beharra dago azkeneko urteotan literaturaren testuinguratze sozialak izandako eragina. Gaur egun ezinezkoa da literaturaren garapen eta aldaketak era inmanente batean azaltzea soilik literaturaren barne-arauak kontuan izanik. Literaturaren historia eta garapenean beste aldaketa garrantzitsu bat harrera-teoriari zor diogu, bereziki Constanza eskolari, Jauss eta Iser autoreak bezalako buruzagiei, zeintzuk literaturaren eta hau lideratzen duten arauen ikuspegi ezberdin eta berria proposatzen duten. Literaturaren historia ez da testuen historia, baizik eta hauek irakurleen artean izandako harrerarena. Honela, literaturaren historia harrera literarioaren historia bat da. Modu horretan kongsakratu egiten da eta Jose María Castellet-ek zientzia estatusa ematen dio duela urte anitz finkatutako formulari bere *La hora del lector* liburu famatuan. Testu literarioa testu moduan soilik irakurleak irakurri eta interpretatzen duen heinean existitzen da. Iserren bereizketa famatua da: testu (text) eta lan (work), azkenengo hau testua eta bere irakurketaren konbinazioa izanik.

Horrek guztiak literaturaren historia bere jatorrietan, XIX. mendean, izandako ikuspegi positibista eta enpirikotik oso urrun gaudela esan nahi du. Ikuspegi berri hauek, soziala edo harrerarena, historiografia literario

garaikideak ezin ditu alde batera utzi eta nazio ezberdinetako literatura historia tradizional ezberdinetara hedatu behar du. Hemen interesatzen zaigun euskal literaturaren historiaren ikuspegitik historia zein teoria literarioen arreta merezi duten oinarritzko bi gai daude: kanon literarioari buruz eta periodizazio gai garrantzitsuari buruz ari gara, euskal literaturaren kasuan profil edo aspektu oso interesgarriak eskaintzen dituztenak. Kanona egun modan dugun auzia da literaturaren teoria eta historia inguruko edozein hausnarketatan, batez ere Harold Bloom-ek zabaldu zuenetik eta literatur erreflexio garaikidean hiritar karta eman zionetik. Zein da euskal literaturan kanona, eta zein kriterioren arabera osatuko da euskal literaturaren kanona? Nire ustez ezin dira alde batera utzi euskal literatura deritzogunaren oinarritzko aspektuak. Jakina, hizkuntzak, euskarak kasu honetan, ustezko euskal literaturaren kanonaren eremua eta mugak zehaztuko ditu. Izan ere, euskarak beste edozein hizkuntzatan eman daitezkeen ezberdintasun dialektikoetatik areago, bi lurralde ezberdinetan erabiltzen den hizkuntza da, espainola eta frantsesa, testuinguratze ezberdina eskatzen duena kasu bakoitzean. Honekin, ez dut ezinbestez esan nahi kanon literario ezberdina egon behar duenik iparraldean sorturiko literaturarentzat eta hegoaldean sortutakoarentzat. Baina, edonola ere, euskal literatur kanonak kontuan hartu beharreko egoera da.

Bigarren gai garrantzitsua, gure kasuan, literatura jasoa edo landua eta herrikoiaren arteko ezberdintasuna da, eta horrekin erlazionatuta ahozko zein idatzizko literaturaren arteko ezberdintasuna. Gai hauek euskal literatur kanona baldintzatzen dute eta euskal literaturaren historialariak ezin ditu alde batera utzi. Berebiziko garrantzia ere badu euskal literaturaren historialarientzat periodizazio literarioaren gaiak. Hemen muturreko bi jarra hartzera mugi gaitzke: lehendabizikoa, euskal literaturari mendebaldeko literaturaren historian indarrean dauden garai edo etapak aplikatzea izango litzateke (Erdi Aro, Errenazimentu, barroko, erromantizismo, errealismo eta naturalismo, abangoardiak eta abar). Ez dugu ahaztu behar mugimendu literarioak historia orokorraren testuinguruan kokatzen direla, bertako egoera ezberdinak –politikoak, sozialak, ekonomikoak eta abar– berebiziko garrantzia dutelarik garai historiko bakoitzean mugatu, zehaztu, eta aurreko eta ondorengoetatik bereizten dutelako. Horrek ez du esan nahi *continuum* his-

toriko moduko zerbait ez dagoenik, alderantziz, *continuum* historiko eta kultural bat dago garai ezberdinetan mantentzen dena, substratu moduan funtzionatzen duena, zeinaren gainean garai ezberdin eta ondoz ondokoak beraien ezberdintasunak erortzen dituzten. Horrek euskal literaturaren historian periodizazio arrunt bat ondorengo bi poloren artean mugitu behar dela esan nahi du: bata, gehiegizko mimetismoa beste literatura batzuetan modelo baliagarri eta efikazak gure literaturari aplikatzea izango litzatekeena; eta bestea, gure literatura horren berezia eta ezberdina dela kontsideratzea ez lukeela inolaz ere gure literatur kanonaren kanpo beste sistema literarioekin alderatzea onartuko pentsatzea. Hausnarketa nahasi hauetatik ondorio orokor bat ondorioztatzen ausartuko nintzateke. Euskal literaturaren historia eta historiografia ez dira uharte bat ikasketa literarioen itsaso zabalean, espezifikotasun edo berezitasuna ez da inkomunikazio edo bereizketa muga gaindiezina, baizik eta ikuspegi orokor eta ireki batera eramaten gaituen zubi bat, non geuk ere zer esana daukagun literatura unibertsalaren kontzeptu orokorrean. Ziur nago, jardunaldi hauek aukera berri bat emango digutela euskal literaturak oraindik ere mahai-gaineratzen dituen itaunetan sakontzeko.

Euskal literaturaren sistema: historia baterako aukera-irizpideak

TOLEDO LEZETA, Ana

Euskaltzain osoa eta Literatura Ikerketako batzordekidea

Deustuko Unibertsitateko irakaslea

Sarrera data: 2011-03-11

Onartze data: 2011-06-24

Euskal literaturaren historia euskal hiztun-komunitateak literatura moduan jaso dituen berbaldiekin osatzea proposatzen da. Gisa honetan, egileak baliatutako hizkuntzak eta haren sorkariarekin hartzaileak ezarritako harremanak erabakiko lukete historiaren osagai bihurtzeko irizpide nagusia. Beraz, hizkuntzak eratutako komunitatea nazioak eratutakoari lehenesten zaio eta berbaldia hartzeko modua, berbaldia igortzeko erabili den euskarriari eta berbaldiaren izaerari.

Hitz-gakoak: hiztun-komunitatea, botere politikoa, literatur sistema, berbaldi literarioa, bizitza literarioa, pragmatika.

Se propone una historia de la literatura vasca conformada por discursos recibidos como literarios por la comunidad lingüística vasca, de manera que la lengua utilizada por el autor y el modo de relacionarse con dicho discurso del receptor determinarían el criterio de selección. En consecuencia, se antepone la comunidad lingüística a la comunidad nacional y el modo de recepción del discurso al carácter y soporte que presenta.

Palabras clave: comunidad lingüística, poder político, sistema literario, discurso literario, vida literaria, pragmática.

Nous proposons ici une histoire de la littérature basque constituée de discours considérés comme littéraires par la communauté linguistique basque, la langue utilisée par l'auteur et la façon dont l'auditeur reçoit ce discours déterminant le critère de sélection. C'est donc la communauté linguistique qui prend le pas sur la communauté nationale, et la façon dont le discours est reçu prend le pas sur le caractère et le support qu'il présente.

Mots-clés : communauté linguistique, pouvoir politique, système littéraire, discours littéraire, vie littéraire, pragmatique.

A history of Basque literature made up of discourses received as literature by the Basque speech community is being proposed. The language used by the author and the relationship established by the receiver with his/her creation would thus determine the main criterion for turning it into a component of the history. So, the speech community is put before the national community, and the way of receiving the discourse is put before the medium used for transmitting it and before the nature of it.

Keywords: speech community, political power, literature system, literary discourse, literary life, pragmatic.

1. Euskal literaturaren sistemaz

Txostenaren izenburuak, lehen ariketa legez, euskal literaturaren sistemaz zer ulertzen den argitzea eskatzen du; izan ere, gerta daiteke ikuspegi desberdinak egotea kontzeptu hori mugatzerakoan.

Literatura nazional batetaz jardutean, literatura kontzeptua errealitate politiko batekin harremanetan jartzen da. Nazioa historia politiko baten subjektu izan ohi da, baita historia artistiko edo literario batena ere.

Euskal Herriak ez du inoiz eratu entitate politiko-juridiko-administratibo bakar bat. Alderdi honetatik inoiz ez da izan historia politiko baten subjektu. Historiak erakusten duena zera da, lurralde horren barrutiren batean noizbait erresumaren bat eratu zela: Nafarroakoa, alegia. Aro Modernoan bertan, murrizketa gogorra jasan zuen, 1515ean Nafarroa Garaia Gaztelako Gorteetara makurtu zutenean. Murrizketaren ondoko Nafarroako erresuma txikerrari mende luze bateko iraupena baino ez zitzaion gelditu: 1617an, Frantziako erresumak bereganatu zuen.

Beraz, Aro Modernoaz gero behintzat, historia politiko baten subjektu izan ez den nazio bateko literatura litzateke euskal literatura. Gainera, nazioa eleaniztuna da aspaldidanik, nazioari izena ematen dion hizkuntza ez baita izan bertako bizilagunek erabilitako hizkuntza bakarra: euskara, gaztelania, frantsesa, gaskoia dira hiztunek baliatutako hizkuntzak.

Mundu zabalera pixka bat begiratzea nahiko da mestizaje linguistikoa aski hedaturik dagoenaz ohartzeko: ez dago hizkuntzarik estatu bateko ekoizkin bakarrik denik eta, sarritan, gehienetan ez esateagatik, estatua eta hizkuntza parekatzeak ez du euskarri handirik. Bada estatuen mugez gaindi hitz egiten den hizkuntzarik: estatu desberdinetako bizilagunek hizkuntza partekatzen dute, ez ordea, nazio-identitatea (Latinoameriketako edo Commonwealth-eko nazioak, adibidez). Honelakoetan, hizkuntza bera darabilten literaturek literatura nazional desberdinak osatuko lituzkete. Beste batzuetan, berriz, estatu bateko bizilagunek ez dute partekatzen hizkuntzarik (Canadian, Indian, kasu). Hizkuntzarik partekatzen ez den estatuetan estatua hainbat nazioz, etniaz, tribuz... osatua dago, baina ez da banatzen botere politikoa guztien artean. Aniztasuna (hizkuntzetan, nazioetan, etnietan,

tribuetan...) onartzea arbuiatuz, subjektu politiko den nazioak besteak asimilatzea bilatzen du.

Halaber, badira estatuak hizkuntza propiorik ez dutenak (Suitza edo Belgika adibidez). Orobat, badira, baita ere, hizkuntza-komunitate batean jaio eta beste hizkuntza batean idatzi duten idazleak: Eugène Ionesco edo Milan Kundera, kasu. Era berean, badira sorkuntzarako hizkuntza bat baino gehiago erabili duten idazleak ere, Samuel Beckett edo Jorge Semprun bezala.

Literatura nazionala kontzeptuak hizkuntza eta nazioa osagaiak ditu oinarri. Halere, mugari politikoak eta linguistikoak ez doaz gehienetan batera. Gainera, bada idazlerik sorleku duen hizkuntza-komunitateko hizkuntza baztertuz, beste hizkuntza bat sor-tresna hautatu duenik.

Anabasa honetan, bada literatura nazionalak aditzera emateko erabiltzen den edo erabili izan den jentilizioa –literatura espainola, frantsesa, italiar...– alboratu eta, literatura Espainiar, literatura Frantziar, literatura Italian... gisako adierazpenez ordezkatzeko proposatu duenik¹. Agerikoa da, jentilizioa ordezkatzeko estatuko literatura hartzen dela aztergai, estatu horretako komunitate linguistiko ororen literatura, hain juxtu. Azken batez, jentilizioa ezabatzean, hizkuntzaren araberrako sailkapena egitea saihestu eta, subjektu politikoaren araberrakoa hobesten da. Bestela esanda, estatuari darrion batasunaren barnean atzematen dira estatu horretako hizkuntza desberdinetan egindako literaturak. Subjektu politiko berberaren menpe garatutako literaturak elkarrekin harremanetan egotea uste izatekoa da, baina, nire ustez, aztergai horren barrutia jada ez litzateke literatura nazionalarena, baizik eta literatura erkatu edo konparatuarena.

Literatura nazionala kontzeptuaren oinarrian nazioa eta hizkuntza osagaiak dauden une beretik, bistakoa da literaturari buruzko ikuspegia ez dela agortzen honen osagai linguistikoan: gizabanakoaren eta gizateriaren artean dauden entitateak ere gogoan hartzen dira. Hizkuntzaz gain, paisaia, herria,... partekatzeak ekarritako homogenotasuna aintzakotzat hartzen da.

¹ LAMBERT, J., 2006, «En busca de los mapas literarios del mundo», in ROMERO LOPEZ, D. (ed.), *Naciones literarias*. Barcelona: Anthropos Editorial, 125.

Joseba Gabilondok gisa honetan aurreratzen du euskal literatura postnazional(aren) definizioa deitzen duena:

Euskaldun edo basko guztiek beren hizkuntza guztietan idatzitako literatura(k)².

Aukerak bat baino gehiago izan daitezke. Bata da literatura nazioaren mugen gaindi eraikitzen den aberritizat jotzea eta literatura nazionala kontzeptua bera arbuizatzea. Beste bat, «nazioak» emandako batasuna, hizkuntzen desberdintasunak eratutako aniztasunari gainezartzen zaiola uste izatea. Nolabait esateko, «testuingurua» partekatzeak eragindako lotura «testuinguru» horretan sortutako «testu» hizkuntzaz desberdinek eragindako aniztasunari lehenesten zaio.

Zalantzarik gabe, Pio Barojaren *La leyenda de Jaun de Alzatek* (1922) eta honekin batera «Tierra vasca» izendapenak biltzen dituen *La casa de Aizgorrik* (1900) eta *Zalacaín el aventurerok* (1909) edo *Vidas sombrías*eko (1900) «Mari Belcha» kontaketak eta gehiagok badute Euskal Herriko «paisaiarekin» loturarik. Errealismo magikoa Latinoameriketako «paisaiatik» ernezen den bezalatsu, Euskal Herriko «paisaiatik» ernetakoa izan daiteke Barojaren imaginario hau. Nahiz bata, nahiz bestea, gaztelaniaz, baina «erro» desberdinetatik sortuak.

«Euskaldun edo basko guztiek beren hizkuntza guztietan idatzitako literatura(k)» edozein kasutan, Itamar Even Zohar-ek polisistema deitu duena eratuko luke; alegia, sistema bakarra gabe, era askotakoa den sistema, sistema zenbaiten sistema. Elkartune eta gainezartzeak erakusten dituzten sistema horiek, osotasun egituratu bakar legez funtzionatuko lukete, beronen atalak elkarren menpeko izanaz. Baina, jakina, euskaldun edo basko guztiek beren hizkuntza guztietan idatzitako literatura(k) ez ezik, Espainiako, Frantziako, Italiako... literaturak aztertu ahal izango lirateke polisistemaren kontzeptuaren barnean. Baita Europako Mendebaldeko literatura ere... Izan ere, azkenean, entitate horietan osagai anitzak ugariak izan arren, bada osagai komunik: interferentziak erakusten dituzten sistemen sistema moduan azal daitezke.

² GABILONDO, J., 2006, *Nazioaren hondarrak. Euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, 14.

Euskal Herrian jaiotako hainbat idazleren idazlanei buruz eginak zituen azterketak biltzen zituen liburuari «Las literaturas de los vascos» jarri zion izenburu Jesus Maria Lasagabasterrek. Plural horrek berak aditzera ematen du sistema bakar batean baino gehiagotan funtzionatu zuten idazlanez ziharduten ikaskuntzak jasotzen zituela liburuak.

Euskal Herriko herritar oren adierazpen-hizkuntza euskara izan ez den neurrian, bada beste hizkuntza batzuetan garatutako literaturarik, bereziki gaztelaniaz eta frantsesez. Horrenbestez, «las literaturas de los vascos» kontzeptuak Euskal Herriko herritarrak hizkuntza desberdinetan burututako langintza literarioa bilduko luke. Euskal Herriko herritarra izatea da osagai bateratzailea, erabilitako adierazpen-hizkuntza desberdina banatzailea.

Txosten honen izenburuak euskal literaturaren sistemari erreferentzia egiten dioenean, euskara adierazpen-hizkuntza erabili duenaz dihardu. Euskara adierazpen-hizkuntza erabili duen literaturak sistema bat osatzen du, nahiz eta bistakoa den sistema hori harremanetan dagoela beste sistemekin. Beste sistemekin orokorrean eta, hainbat garaitan bederen, bereziki «vascos» horien beste literaturen sistemekin. Esaterako, Goizuetak, Vicente Aranak, Araquistainek, Navarro Villosladak, Xahok... eta abarrek berebiziko eragina izan zuten euskara adierazpen-hizkuntza zuen literaturan. Harako Lucien Goldmann-en mundu-ikuskeraren kontzeptura joz gero, honakoa esan ahal izango litzateke: XIX. mendeko «literatura fueristak» gizarte-talde berberaren mundu-ikuskerara adierazi zuen, nola erdarez hala euskaraz baliatu zenean. Horraino iristen da sistemon arteko harremana.

Alabaina, harreman oso estuan egotera iritsi arren, sistema desberdinak osatzen dituzte; izan ere, hizkuntza izanik literatura-egilearen lanabesa, beste adierazpen artistikoetako (pintura, musika, arkitektura...) ez bezalakoa da alderdi banatzailea. Azken batez, hiztunak edo idazleak esku artean daukan lanabesaz baliatu behar du adierazi nahi duena helarazteko eta, lehen lehenik behintzat, lanabes hori ezagutzen duena du hartzaile.

«Globalizazioak» aldaketa nabarmenak ekarri ditu, noski. Esaterako, gure artean bertan jada ezaguna da, batera edo ia batera hizkuntza batean baino gehiagotan argitaratzea sortutako idazlana eta, horrela, hiztun-komunitate desberdinen eskura jartzea aldi berean. Egungo gizartearen ezaugarri

da kultura eta etnia anitzen bilgune izatea, hiztun eleanitz ugariz osatua egotea... Ez da hau, ordea, aurreko mendeetako egoera eta aurreko mendeen berri ere eman beharko da. Alegia, zirkunstantzia historiko oso desberdinetan garatu den literaturgintza azaltzeko gaitasuna lukeen eredia bilatzeak dirudi jomuga eta ez garaien arabera aldatzen doan eredia: nola XVI. mendeko hala XXI. mendeko literaturaren berri emateko gaitasuna duen ereduaren bilaketara bideratu beharko genuke iparrorratza.

Euskal Herriko herritarra izatea zela osagai bateratzailea eta erabilitako adierazpen-hizkuntza desberdina osagai banatzailea esaten zen arestian. Ez bedi uler, hizkuntza berdina darabiltenen artean heterogenotasunik ez dagoela uste dela. Agerikoa denez, adierazpen-hizkuntza berbera darabiltenen artean ere bada alderdi banatzailerik. Seguru aski, zalantzarik gabe ez esateagatik, Arnaud Oihenart Luis XIII.a Frantziako Erregeren inguruko geografo eta historialari taldearen kulturatik hurbilago zegoen, Zuberoako zeinahi artzainenetik baino. Geografo eta historialari horiekin kultura eta hizkuntza(k) ere partekatzen zituen Oihenart eleanitzak. Literaturaren alorrean zer esanik ez, Oihenarten gustu literarioak eta Zuberoako artzainarenak urrun zeuden. Gauza jakina da, Oihenartek mespretxatu egiten zuela «herri»rekin lotua zen adierazpen oro.

«Imitatioan» oinarritzeak batasun sakona eta zabala ekarri zion Errenazimenduko adierazpen literarioari. Errenazimenduko literatura egile landuetatik hurbilago dago Oihenarten kultura Zuberoako zeinahi artzainenetik baino.

Gizarte-geruzek osatzen dute gizartea: ez dago estratifikatu gabeko gizarterik. Hizkuntzak berak ere ez dio ihes egiten estratifikazioari: hizkuntza estandarra, landua, herritarra, argota... Gizarte-geruza desberdinetan kokatzeak bereizten ditu Arnaud Oihenart eta Zuberoako artzaina eta Arnaud Oihenart hurbiltzen gainontzeko bere gizarte-mailakoei eta artzaina berekoei, hizkuntzaren mugaz gaindi.

Alabaina, exenpluarekin jarraituz, Oihenart poesia egileak imitatzeko ereduak izanagatik, bazuen imita zitzakeen eredu horien egileek izan zitzaketen erronkez harantzagokorik: errege, printze, jaun, mezenas eta abarren inguruan findutako hizkuntzarik ez zeukan, eredu zituen egileek zuten

bezala. Ideiak, figurak, irudiak, sinboloak, «kanonak»,... partekatuak izango ziren, baina hizkuntza landuan adierazi behar zituen. Xehetasunak alde batera utziz esanda: artzainaren adierazpen bitarteko zen hizkuntza abiapuntu hartuta moldatu behar zuen bere poesiak eskatzen zion hizkera fina. Bada harremanik eguneroko hizkeraren eta hizkera literarioaren artean. Mario Valdes San Martin-ek dioen bezala:

una obra literaria consiste en lenguaje que, a pesar de estar organizado a través de las prácticas de la convención literaria, está, al final, derivado del uso de la vida diaria; similarmente, la cultura literaria se perpetúa, a su vez, gracias a la reabsorción de su discurso por el lenguaje de cada día³.

Oihenartek zerabilen hizkuntza ez zegoen bere ereduek zerabiltenaren parean, ez corpusaren ikuspuntutik, ezta statusarenetik ere.

Euskal Herria subjektu politiko izan ez den nazioa den aldetik entelekia hutsa baldin bada, entelekia hori hiztun-komunitate desberdinek osatu baldin badute eta hiztun-komunitate horietan euskalduna izan baldin bada botere politikorik izan ez duen bakarra, gainontzeko komunitateek aldameanean edo bertan (gaskoiaren kasua) botere politikoa izan dutenean, ez ote ondorioztatu behar sistema desberdinetan funtzionatu duela hizkuntza bakoitzeko produkzio literarioak? Eta polisistema bezala azterketa planteatzen bada, hau da, elkarguneak eta gainezartzeak dituzten sistemen sistema bezala, sistema Euskal Herrian egindako literaturetan jartzeak, markoa zabaltzea eska dezake, Espainia eta Frantziako literaturetan sistema kokatzeko; izan ere, batean, estatua, besteetan hizkuntza eta estatua partekatzeak eragingo zuen sistemen arteko interferentziarik.

Literaturaren lanabesa hizkuntza da. Mugarri geo-politikoak mugarri linguistikoekin bat ez datozenean, ezin albora daitezke botere politikoaren erabaki linguistikoak, hizkuntzaren corpusaren garapenean eta hizkuntzaren status mailan baduelako eraginik botere politiko horrek. Itamar

³ VALDÉS SAN MARTÍN, M. J., 2005, «Historia de las culturas literarias: alternativa a la historia literaria», in BELTRÁN ALMERÍA, L.; ESCRIG, J. A. (comp.), *Teorías de la historia literaria*. Madrid: Arco/ Libros, 204-205.

Even-Zoharren polisistemen teoriaren nazio arteko zabalkundeak oihartzun nabaria lortu du hizkuntza-sistema eta literatura-sistema desberdinak elkarrekin bizi diren lekuetan, hizkuntza, literatura eta kultura anitzen artean ematen diren interferentziak azaltzeko erakusten duen ahalmenarengatik. Euskal Herrian egindako literaturen artean bada interferentziarik, eremu zabalagoetan egindako literaturen artean interferentziak dauden bezalaxe (Europako Mendebaldea, kasu). Sistemen arteko interferentziak dira. Euskal Herriari dagokionez, bertan garatutako literaturen sistemek badute ezaugarriren bat nabarmenki bereizten dituen: hizkuntza ofizialetan eratu-takoak dira guztiak, euskalduna ezik.

Euskal Herrian hitz egiten ziren eta diren hizkuntzak corpusak ez ezik, statusak bereizten zituen eta, bereizten ditu. Euskal Herriko literatura egi-leak hizkuntzaren bat lanabes izateak uztartzen baditu ere, hizkuntza horien corpora eta statusa parean ez egoteak elkarrengandik banatzen ditu.

Ez gaztelania edo frantsesa adierazpen-hizkuntza zuen euskal herritarra- ren lanabesa, ez honen sorkariaren hartzaille potentziala egon da euskaldu- narenaren parean. Pio Barojaren idazlanak Euskal Herriko «erroetatik» sortuak izanda ere, funtziona zezaketen Euskal Herritik kanpo, errealismo magikoak Latinoameriketatik kanpo funtzionatu duen bezala. Pio Barojaren idazlanek gaztelaniaren barruti osoan funtziona zezaketen. Euskal idazlea- ren idazlanak, aurrekoa zen baldintza bat eskatzen zuen: itzulpena⁴.

Beraz, sistema desberdinetan funtzionatu dute Euskal Herrian egindako literaturek. Harremanetan dauden sistemak dira, noski. Literatur sistemak, –eta ez nazio edo estatu batekoak bakarrik– elkarrekin harremanetan dau- de: sistema bat beste sistema batzuetatik elikatzen da. Nazio bakoitzeko kulturak ez ditu asmatzen aldian aldiko konbentzio literarioak. Ondorioz,

⁴ Itzuli da, jakina. Zer, noiz, euskaraz argitara eman eta zenbatera... itzuli den aztertzeak emango luke argibiderik aurreikusitako hartzaille potentzialaren inguruan. Badira testuak euskal hiztun- komunitatearentzat eta ez besterentzat egin nahi izan direnak eta, beste batzuk, berriz, beste hiztun-komunitateren baten ezagueran jarri nahi izan direnak. Exenplu bikaina izan daiteke *Les proverbes basques recueillis par le Sr d'Oihenart, plus les poesies Basques du mesme Auteur* (1657) idazlana; izan ere, liburuxkak bere lehen zatian euskal atsotitzak bildu eta frantsesera itzulita ematen ditu, bigarreanean, berriz, mamitu zituen poesiak euskara hutsean gelditzen dira.

literatur sistemen arteko harremana agerikoa da. Euskal Herriko hizkuntza-aniztasunak literatur sistema zenbaiten bilgune izatea ekarri du.

1.1. Parean ez dauden hizkuntzak: *corpusa eta statusa*

Hizkuntza erromanikoz baliatu den Euskal Herriko herritarra latinetik eratorritako hizkuntza batez baliatu da; alegia, berebiziko tradizio idatzia zuen hizkuntza batetik eratorritakoaz, hizkuntza landu batetik eratorritakoaz. Gainera, hizkuntza-ahaideez inguratuta dagoen hizkuntza darabil: euskarak uharte moduko bat eratzen du hizkuntza erromanikoz inguraturik. Euskal idazlearen lanabesaren ahaiderik ez da, ez inguru hurbilean, ezta urrunean ere. Erdararen bat hautatzen duen Euskal Herriko idazlearen lanabesa, aldiz, ahaideez, familiako diren hizkuntzez inguraturik dago.

Bestalde, Euskal Herrian hitz egiten diren hizkuntza erromanikoek beren lantzea bultzatzen duten estatuak dauzkate: botere politikoak berebiziko babes ematen die. Botere politikotik jasotako bultzadak lagundurik hizkuntzon *corpusa* hedatuz, finkatuz eta sendotuz joan zen, kultura landuko esparruetara zabaltzen.

Aro modernoko estatu-nazioak bere egitarau politikoa indartzeko funtsezko osagai izatetik zetorkien hizkuntzoi latinari aurre egiteko indarra eta baliabideak. Frantsesa, zein gaztelania estatu-nazioaren egitarau politikoaren gunean daude: Franzisko I.ak, Errege Katolikoak... hala erakusten dute.

Euskarak, babes politikoaren hausporik gabe, ez darama Euskal Herrian hitz egiten diren gainontzeko hizkuntzen abiadura berdina, ez corpusaren egokitzeari dagokionez, ezta statusari dagokionez ere. Gaztelania eta frantsesa zein bere estatuak bultzatzen du; gaskoia, aldi batean behintzat, Nafarroako erresumako hizkuntza ofiziala izan zen: Béarn-eko Estatuen legeak gaskoieraz idatz zitezela agindu zuen 1556an Albreteko Joana erreginak: ez zuen beste horrenbeste egin bere agindupeko erresumako beste hiztun batzuen hizkuntza zen euskararekin.

Hizkuntza ofizial bihurtu ez zuen euskara, haatik, ez zuen baztertu Erreforma zabaltzeko bitarteko legez. Kalbinistek 1563an Pauen egindako lehen

Sinodoan Testamentu Berria eta beste zenbait liburu euskaratzeko erabakia hartu zuten.

Lantegia bere gain izan zuen Joanes Leizarragak Albretoko Joana Erreginari berari egindako eskaintzan aitortzen dioenez:

Carguaren hartzera bathiric ecin naidiqueen, eta guti falta cedin non ezpainendin choil guibelera, nacussanean hambatez ene entrepresa handiago, cembatez nic scribatu dudan lengoage motá baita, sterilenetic etá diversenetaric: etá oraino, translationetan behinçat, usatu gabea.⁵

Hizkuntza antzuenetakoa eta askotarikoa izatea atxikitzen dio euskarari. Alegia, idatziz gutxi landutakoa –itzulpenean behin ere ez–, eta finkatu gabea: euskalki, azpieskalki eta aldaeretan aberatsa. Oztopo horiengatik mandatuari uko egitekotan egon omen zen.

Bada XVI. mendearen azken herenean frantsesez edo gaztelaniaz idatzitako testu erlijiosorik gisa honetako aitorpenik egiten duenik? Hizkuntza landu tradizionalaz baliatzen ez den orori eskatzen dio hizkuntzaren erabilera zorrotza testu erlijiosoak; larritasuna erakusten duena, ordea, babes politikorik izan ez duen hizkuntza bateko hiztuna da: bere lan-tresna ez dago babes hori izan duten hizkuntzen parean.

Nahiz eta Leizarragak antzutasunari eta forma askotarikoa izateari egotzi euskarak Testamentu Berria itzultzeko sorrarazten dizkion eragozpenak, seguru aski izan bazen besterik ere: euskara hizkuntza erromanikoz inguratutako hizkuntza ez erromanikoa izatetik eratorritakoak, hain zuzen ere.

Patxi Altunaren esanetan joskeraren barrutian badago alderik Leizarragaren eta Etxepareren idazlanen artean:

se diría que Dechepare es más fiel a la lengua real y viva que Leizarraga, a quien separa del primero poco más de un cuarto de siglo. Ello revela, sin duda, un hecho claro: una mayor influencia y más visible del orden románico en prosa que en verso, cuya última expli-

⁵ LEIÇARRAGA, I., 1571, *Iesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria, Kalendrerá eta ABC, edo Christinoen Instructionea*. Euskaltzaindiak, Bilbon 1990ean eginiko ediziotik aipatua, 252.

cación no parece ser otra que la falta de tradición indígena en la prosa escrita. En ésta la creciente presión de las lenguas románicas circundantes apenas encuentra resistencia alguna, en tanto que el verso por su larga tradición y formas de expresión ya consagradas opone un serio obstáculo a dicho influjo.⁶

Prosan bertsoan baino nabarmenagoa omen da ordena erromanikoaren eragina: batean eta bestean tradizioak duen pisu desberdinari egosten dio aldea.

Tradizioaren pisua edo besterik ere izan daiteke Leizarragaren prosa ordena erromanikora «makurtzearen» zioa. Adibidez, uste izatea ordena erromanikoaren eraginpean itzulpen zehatzagoa lor zezakeela edo eguneroko mintzairaren maila Jainkoaren Hitza itzultzeko egokitzat ez jotzea, edo... Baina, zeinahi arrazoiri erantzuten diola ere, kontua da Leizarragak ez duela ikusten euskara inguruko hizkuntzen mailan ez corpusaren aldetik, ezta statusarenetik ere.

Euskal idazlearen zailtasunak ez ziren amaitu XVI. mendean. Hasi baino ez ziren egin. Mende batzuen jauzia egin ondotik ere, bada corpusak ezarritako oztopoei egindako erreferentziarik. Ibon Sarasolak, esaterako, honela dio Ramon Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako* (1969) eleberriari eginiko hitzaurrean:

Euskal-nobela problema izugarri batzuen aurrean arkitzen da. Lehenik, euskal-prosa modernoaren problema. D. Agirre bat euskal-prosaren maisutza hartzen da. Orixe itzulari oso trebea omen zen. Guzi hau ongi dago. Bainan Agirreren euskera paregabeak Garoa idazteko balio zuen, eta Orixeren dohain guziaz S. Agustinen liburua euskeratzeko. Zeren, nork idatziko luke Joice-ren «Ulises»a Agirreren euskeraz? Ez dut uste Agirre edo Orixe lan huni ekiteko idazlerik egokienak izan zitezkeanik⁷.

Zalantzarik gabe, *Garoako* euskararekin ez zegoen James Joyceren *Ulises* itzultzerik. XX. mendearen azken herenera iritsi eta gero ere, euskarak ez

⁶ ALTUNA, F. M., 1979, *Versificación de Dechepare: métrica y pronunciación*, Bilbao: Mensajero, 341.

⁷ SARASOLA, I., 1969, «Hitz-aurre», in Saizarbitoria, R., *Egunero hasten delako*. Donostia: Lur editoriala, 4.

dauzka corpus mailako eragozpen guztiak gaindituta. Lerro batzuk beherago baiezten duenez:

ikusten dugu gure hizkuntzaren moteltasuna, eskasia eta atzeratasuna, gure iztegi urria (alde batetik hitz gehiegi eta bestetik aldiz gutxiegi dituen), gure sintaxis hertsia eta ankazgoratua (alderdi batetik eta bestetik), gure jardunaren baserri-kutsu soportatu ezina (4. or.).

Honela bada, euskara adierazpide izan duen euskal herritarraren lanabesa ez da egon historikoki gaztelania edo frantsesa lanabes izan duenaren mailan, ez corpusaren, ez statusaren ikuspuntutik.

Azken mailan zegoen hizkuntza lehen mailara eraman zuela aldarrikatu arren Etxeparek, euskara idazketaren eta moldiztegiaren iragazitik lehenbiziko aldiz iragaztea baino euskarri sendoagorik eta zabalagorik behar zen lehen mailari eusteko. Beste baliabide batzuen artean, hizkuntzaren gramatika bat; izan ere, Aro Modernoak herri hizkuntzaren statusetik hizkuntza landurako jauzia burutzea hizkuntza arautuaren lorpenean jarri zuen.

Hizkuntza bat gobernatzen duten arauak zehazten dituen gramatkarik ez izateak, «arterik gabekotzat» jotzea dakar, herri-hizkuntzaren mailan kokatzea. Esteban de Garibaik euskarak gramatkarik ez izatea deitoratzen bazuen, herri-hizkuntzak hizkuntza landu bihurtzeko gramatikaren iragazitik iragaztea nahitaezko baldintza zuelako zen. Gramatika hori ez zen heldu XVIII. mende arte. Larramendi *El imposible vencido* (1729) eta *Diccionario Trilingüerekin* (1745) hor ibiliko da euskara bera inguratzen duten hizkuntzen mailan dagoela frogatu nahian XVIII. mende bete-betean.

Euskal Herrian hitz egiten diren hizkuntzak ez daude, inondik inora, parean. Botere politikoaren bultzadak lagundurik arautuz eta normalizatuz doaz gaztelania eta frantsesa, ez horrela euskara. Horiek, latinarekin lehia bizian, kultur hizkuntzaren statusa eskuratuz doaz; euskarak, berriz, luza-roan jarraituko du borroka horretan.

Euskal Herrian XVI. eta XVII. mendeetan garatzen diren letrek nahiko garbi islatzen dute hizkuntzen arteko status desberdintasuna: historia, euskararen apologia, arte poetikoa... egiteko ez da erabiltzen euskararik. Euskaraz igorritako ezaguerak eliz liburuari darion irakaskuntzara murrizten dira.

Zeinahi izanik ere erabilitako hizkuntza, garai haietan letrak ez zeuden edonoren esku: itzal handiko familiako kide da Martinez de Zaldibia historialari tolosarra; badu aurrekorik Ahaide Nagusien artean Felipe II.aren kronista izatera heldu zen Esteban de Garibai historialariak; familia diruduneko seme da Poza Lizentziatua; Sarrasquetteko jaun Juan Etxeparekoaren anaia da Bernard Etxepare, Jaurgainen ustez; Mauleko merkatari-burgesen biloba eta abokatu baten seme, Arnaud Oihenart. Hori gutxi ez zela, ezkontzaz nobleziaren maila eskuratu zuen. Eta, norena izango 2004an aurkitutako izkuizkribua eta Juan Perez de Lazarragarena, Larreako jaunarena. Eta, zein idazleren berri izango eta, Beltran de Zalgizeren berri, Nafarroako Auzitegi Gorenean Erret Aholkulari izan zen noble hugonotearena: euskal lehen poeta, Oihenarten esanetan.

Beste letradunik ere erants daiteke nahiz historialarien barrutian –Ibarguen-Cachopin, Lope de Isasti–, baita euskararen apologiarenean ere: Baltasar de Echave, kasu. Euskal Herrian XVI.-XVII. mendeetan letrak landu zituztenen gizarte-mailak argi asko erakusten du zein selektiboa zen ikasketen barrutirako sarbidea. «Aukeratu» gutxi horiek ikasketetako hizkuntzari edo hizkuntzei eutsi zioten beren bizitza intelektualean.

Hainbatek egin zion tartetxoren bat euskarari, bilketa edo goraipamen objektu bihurtuz. Historialariek –Martinez de Zaldibiak, Garibaik, Ibarguen-Cachopinek, Lope de Isastik– XIV. eta XV. mendeetako zenbait gertaeren gainean sortutako kanten puskak jaso zituzten. Baita eresiak ere. Garibaik, Oihenartek eta Zalgizek beste bilketa-lanik ere egin zuten: erre-frauak. Euskararen apologistek euskara goretsi zuten. Baina, irakaskuntza erlijiosoaz arduratu zirenetatik kanpo letradun gutxik hartu zuen euskara idazlan baterako adierazpide XVI.-XVII. mendeetan: Bernard Etxeparek, Juan Perez de Lazarragak, Oihenartek eta, dirudinez, Zalgizek.

Itamar Even-Zohar-ek dioenez,

A lo largo de la historia mundial, modelos creados en el seno de una cultura podían pasar a otras si éstas tenían motivos para desear igualarse con la cultura de la que adoptaban el modelo. Encontramos abundantes evidencias de contactos dirigidos a obtener este tipo de «préstamos». Cualquier grupo de personas que pretendiese estar a la

altura de otro grupo, puede hacerse siempre esta pregunta: «Por qué no tenemos nosotros todos estos bienes y tradiciones?». (...). Este modelo básico de relación entre el «poseer» y el «no poseer», funciona en todos los niveles socioculturales y para cualquier número de personas. Tengo la fuerte convicción de que los repertorios que he estado mencionando no fueron inventados en cada cultura de manera individual o «nacional». Cuando se tiene que establecer en una sociedad una nueva institución, uno tiene instintivamente la idea de tomarla de alguna fuente, así como tomar también el repertorio que esta institución conlleva.⁸

Badirudi, komunitate euskaldunak ere, ondoan zituen hizkuntza-komunitateen maila eskuratzea bilatu duela historian barrena. Hau da, horiek «zutena» «edukitzea» bilatu duela. Horiek landutako hizkuntzaren barrutiak, euskaraz ere lantzea, alegia.

Arnas handiko edo apalagoko xedea duen idazlana egiteko, euskara adierazpide hartzen duen herritarrean militantzia linguistikoaren aitorpena hedatu samarrik dago: batzuk hizkuntzak aurrez aurre jarritako erronkak gainditzeko hartu zuten luma; beste batzuk, modu apalagoan, euskararen alde, besterik gabe.

Bada egilerik militantziaz edo/eta mandatuz idazlana burutu duela aitor-tzen duenik: argitaratutako hainbat idazlanetako hitzaurreen arabera, hizkuntzaren beharrek bultzatu dute idazlearen idazketa.

Zinez, apaltasuna erakusteko toki du hitzaurrea egileak. Luma hartzeko atrebentzia izan duen idazleak, ausardia hori zuritu nahi izaten du, norbere buruaren handiusteari egotzi ez dakion. Euskal letretan deigarria da, zenbateko maiztasunarekin ezkutatu duen egileak luma hartzeko atrebentzia, euskarari edo euskaldunari egindako zerbitzuan.

«... eta baskoek, berzek bezala, duten bere lengoajian eskribuz zerbait doktrina, eta plazer hartzeko, solas egiteko, kantatzeko eta denbora igarai-

⁸ EVEN-ZOHAR, I., 1994, «La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa», in VILLANUEVA, D. (comp.), *Avances en teoría de la literatura (Estética de la Recepción, Pragmática, Teoría empírica y Teoría de los Polisistemas)*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 365.

teko materia»⁹ izateak bultzatu zuen Etxepareren langintza: euskara idazketaren iragazitik iragaztea zuen erronka.

XVI. mendeko Etxeparek erronka bati erantzun bazion, XVII. mendeko Oihenartek beste bati: euskaraz neurtitz zuzenak ontzearenari. Oihenart atsotitz biltzailea, berriz, aberriari zerbitzu egiteak gidatzen du.

XX. mendera etorri eta, mendearen hasieran, Txomin Agirrek *Kresalari* (1906) eginiko hitzaurrean dioenez:

KRESALA da nik euskerearen alde gaur dakartan ondar ale-txoa.¹⁰

Garoarako (1912) nahi baten adierazpena gorde zuen:

Erneko al dira euskeraz irakurgai gozo, ugari ta mardulak. Betoz ordu onean, betoz ainbat lasterren.¹¹

XX. mendean aurreratu ahala ere aurki daiteke horrelako aitorpenik. Mendearen erdi inguruan, adibidez, bada hizkuntzaren egoerak sustatutako idazketarik. Joseba Eizagirrek *Ekaitzpean* (1948) eleberriari erantsi zion hitzaurrean honela dio:

Euskera galduko ba litz Euskal-Erria zearo galdua litzakela ziur ba dakigulako gure izkuntza maiteari iraupena eman nai genioke; beraz, mintzatu ta irakurri bearrean gera, eta irakurtzeko irakurgaiak bear ditugu noski¹².

Jon Andoni Irazustak *Bizia garratza da...* (1950) eleberriarekin laguntzaren bat eman nahi dio hizkuntzari:

Jainkoak lagundu dezaiola [*Bizia garratza dari*] euskera zabaltzen.¹³

⁹ ETXEPARE, B., 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*. Euskaltzaindiak Bilbon 1995ean eginiko ediziotik aipatua, 79.

¹⁰ AGIRRE, D., 1906, *Kresala*. Editorial Franciscana Aranzazuk Oñatin 1976an argitaratutako ediziotik aipatua, 10.

¹¹ Labayru Ikastegiak Bilbon 1987an argitaratutako ediziotik aipatua, 28. or.

¹² EIZAGIRRE-TAR, J., 1948, *Ekaitzpean. Ipuinberri*. Buenos Aires: Editorial Ekin, 4.

¹³ IRAZUSTA-TAR, J. A., 1950, *Bizia garratza da...* Buenos Aires: Editorial Ekin, 9.

Mandatzu datorren idazlanik ere bada: Leizarragaren itzul lanak (1571) edo Orixeren *Euskaldunak* (1950). Biak mandatu-egileek somatzen duten hutsuneren bat betetzera datoz, dela erlijioaren barrutian, dela literaturarenean.

«Euskaltzaleak» bazkunaren mandatua betetzeko mamitu zuen Orixek 1934rako *Euskaldunak*. Mandatariek epopeia baten gabezia somatzen zuten:

Acariciaron los instigadores del Poema Vasco la idea de crear una obra a la manera del «**Kalevala**» o epopeya finlandesa publicada por primera vez en Helsingfor en 1835 por Lonnot¹⁴.

Euskal Herrian hitz egiten diren hizkuntzak ez dira inoiz egon parean, ez corpusaren, ez statusaren, ezta hiztun-kopuruaren ikuspuntutik ere. Gaztelaniak eta frantsesak, berriz, mundu zabaleko hiztun-komunitaterik handienetakoak osatu dituzte.

Literatura, agian, ezingo da murriztu bere osagai linguistikora, baina osagai linguistikoa ezinbesteko du. Idazlearen sorlekuaren idiosinkrasiak ekarri bereziren bat egin dezake honen obrara: jadanik aipatu dira Latinoameriketako errealismo magikoa edo Barojaren Euskal Herriko «erroak». Haatik, literatura hizkuntza bakarrik izan ez arren, nahitaezko lanabes du idazleak eta Euskal Herrian hitz egiten diren hizkuntzetako bat, maila oso desberdinean dago bai corpusaren lantze aldetik, bai gizartean eskuratutako statusaren aldetik, bai hiztun-komunitatearen neurriaren aldetik.

Euskal letren barrutia nagusiki erlijioak eta hizkuntzaren bizi-iraupenak harrapatzen dute. Batik bat beharrak eragindako idazketa da: Erreforma lehenik, Kontraerreforma gero, zabaltzeko euskara nahitaezko komunikazio-bitartekoa da, euskaldunik gehienak elebakarrak direlako. Hizkuntzak, berriz, ondoan dauzkan erdaren parera hurbiltzeko urratsak eman behar ditu: idatziz eman, goraiatu (apologiak), gramatikaren iragazitik iragazi, hiztegia landu... eta, baita horietan mamitzen diren testu-tipoei ere toki egin. Azken batez, euskararen corpora eta statusa aldameneko erdaren pare

¹⁴ LABAYEN, A. M., 1951, «Introducción», in ORMAETXEA, N. («Orix»), *Compendio del poema vasco «Euskaldunak» con glosario romance*. Zarauz: Editorial Icharopena, XVII.

jartzea da kontua eta horretarako ez dago asmatu beharrik, «eredua» jarraitzea baita hobereena: jorratu gabe dauden esparruak jorratu eta jorratzen hasitakoak sendotu. Horra hor erdarek «zutena» «edukitzeko» bidea. Baina, «eredu-jarraipenik» egon badagoen arren, ez da parean jartzeko behar bestekoa. Horregatik, Euskal Herriko herritarrek hitz egiten dituzten hizkuntzen artean alde nabarmena dago eta, ondorioz, idazlearen lanabesean: lanabesa bera du arazo euskaldunak, lanabesera bertara arreta bilduta jarraitzen du euskal idazleak mende luzetan.

Ez da bakarrik hizkuntzak ez daudela parean, bada, baita ere, hiztun elebiak edo eleanitzak hizkuntzen erabilera diglosikoa egiten duela eta, oro har, hitz egiten diren hizkuntzen arteko banaketa soziala ez dela orekatua: hizkuntzen arteko status desberdinak hiztunaren aukera linguistikoan eragiten du. Euskal Herrian hitz egiten diren hizkuntza erromanikoak hizkuntza landuaren statusa finkatu eta sendotu ahala, euskarak kontrako bidea egiten du: distantziak handituz doaz.

Idazleak norbaitentzat idazten du. Hizkuntza erromanikoa darabilen Euskal Herriko idazleari hartzaila potentzial ikasia haziz doakion bitartean, euskaraz idazten duenari gutxitzen doakio.

Gauzak honela, hizkuntza erromanikoetan bideratutako berbaldiek eta euskarazkoek eratzen dituzten sistemen osagai diren faktoreetan aldeak nabarmenduz doaz: ekoizleen profilean, kontsumitzailearenean, produktuarenean, merkatu eta instituzioarenean, errepertorioarenean.

1.2. Literatur genero tradizionalaren barrutia

Hizkuntza hiztun-komunitate baten komunikazio bitartekoa izanik, hiztunak, eguneroko bizitzak sorrarazitako komunikazio premiak asetzera mugatu gabe, tresna honen erabilera artistikoa ere egin du. Horrela, hitza sorkarierarako lanabes bihurtu eta, beste behar batzuk ase ditu: oroitu, mundua ulertu, gozatu...: behar primarioak asetzeak eragindako eskakizunetatik kanpo zeuden eginkizunetarako ere erabili du. Eraketa-mailaren bat duen gizarte ooren jarduera izan da hitzezko berbaldiak sortzea eta kontsumitzea.

Historikoki euskal idazketa urria izan da. Are urriagoa da, idazketa urri horretan literatur genero tradizionalak betetako lekua, egun dokumentatu daitekeenaren arabera behintzat. Dena den, transmisioan galerak egon direla ere gauza jakina da: hala erakusten du Oihenartek bere «Arte poetiko»an aipatzen dituen eskuizkribuak galduak izateak eta abarrek. Lazarragaren eskuizkribua 2004an aurkitu izanak berak galeren susmoa areagotu besterik ez du egiten.

2004an ez ezik, aurretik ere, zorte ona izan du lagun euskal testuak: *Linguae Vasconum Primitia*etik (1545) edo *Refranes y Sentencias*etik (1596) gelditutako ale bakarrak eskuratzeak badu zorrik zortearekin.

Argitalpenen igorpenean ere, egon da galerarik. Oihenartek egindako aipamen soilean gelditzen da *Linguae Vasconum Primitia*eren bigarren argitalpenaz ezagutzen den guztia. Lehen argitalpenaren beraren arrastorik ere ez zen izan luzaroan: Oihenartek 1665ean helarazitako berrien ondotik, ez dago besterik, harik eta gordetako ale bakarra Francisque Michel-ek aurkitu eta, 1847an berrargitaratzen den arte.

Argitaratutako ale-kopuruan ere bada urritasunik: Oihenartek lagun artean banatzeko edizio bitxi samar bat besterik ez zuen egin bere *Les proverbes basques recueillis par le Sr d'Oihenart, plus les poesies Basques du mesme Auteur* (1657) obraz.

Eskuizkribuak, jakina, ez ziren argitaratu.

Baldintza hauetan nekez eskura zezaketen bizitza literario sendorik euskal idazlanok. Argitaratuen artean, Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* izan daiteke babesik handiena lortu zuena; izan ere, testuaren ibilbidearen gorabeherek zabalkunde mailan eten luze samarra izan zuela erakutsi arren, galduta igaro zuen aldi honetan ere bizirik iraun zezakeen: egileak hitzaurrean zioenez, bertso hauek kantatzeko paratu zituen eta ahozkotatzean bizi izan zitezkeen¹⁵.

¹⁵ «Efectivamente, un eco de sus versos –o de los de la fuente popular común– ha llegado hasta nuestros días en unas fórmulas rimadas conservadas por tradición oral en Navarra (Olazagutia, Aezcoa, Salazar)». MICHELENA, L., 1960, *Historia de la literatura vasca*. Madrid: Ediciones Minotauro, 47.

Zalantzarik gabe, literatur genero tradizionalen barnean euskal letretan landu zena egun ezagutzen den ondarearen gainetik egon zen. Edozein kasutan, produkzioaren neurria epaitzerakoan gogoan hartu beharko litzateke, nola hiztun-komunitatearen neurria, hala euskarak Euskal Herriko gizartean egindako ibilbidea.

Literatura gizarte jakin batean sortzen da, koordenada soziokultural jakin batzuetan. Gizartea, hizkuntza, literatura... estratifikaturik daude. Literatura ere estratifikaturik dago. Hasteko, idazle izateko idazten jakin behar delako eta irakurle izateko, berriz, irakurtzen. Bistakoa da, literatura-irakurle izateak zenbait baldintza eskatzen dituela. Bakarra ez izanda ere, baldintzetariko bat, irakurtzen jakitea da. Xehetasunak alboratuz, XVII. mende arte ez bada eratzen irakurlegoa, eta oraindik 1830-1850 urteetan liburuetara jotzeko gaitasuna Mendebaldeko bizilagunen %15era mugatzen bada, «gehienak» publiko-irakurle izateko gaitasunetik urruti zeuden¹⁶.

Gauzak honela, agerikoa da, euskaldunak ez ezik, Mendebaldeko bizilagunik gehienak ere, beren behar literarioak ahozkitasunean asetzen jarraitzen zutela XIX. mendean bertan: analfabetoa izateak berak jartzen zuen lehen hesia. Liburua luxuzko produktua izana zen eta oraindik ere ez dago edonoren esku. Gainera, entzulea gabe, irakurlea galdatzen du, kultura-maila bat...

Agerikoa da, halaber, Mendebaldeko hizkuntzetako hiztunek behar literarioak asetzea jomuga zuten testuak sortu zituztela: literatura nazional desberdinetako historietara jotzea aski da horren berri izateko. Historia horiek dena delako hizkuntzan egindako dokumentu literarioak bikainenak jasotzen dituzte, nahiz eta, argitaratu zirenean, dokumentu horiek ez izan hartailerik gehien eskuratu zuten berbaldi literarioak. Bestela esanda, ez euskaldunen artean bakarrik, baita espainolen edo frantsesen artean ere, gehiagok ase dituzte beren behar literarioak ahozkitasunean irakurketa bide baino alfabetatuen kopuruak nabarmen gora egin arte, literaturaren historia nazional horiek halakorik ez islatu arren, euskarri dituzten irizpide eta oinarri teorikoak direla eta.

¹⁶ Xehetasun gehiagotarako, LLOVET, J. [et al.], 2005, *Teoría literaria y literatura comparada*. Barcelona: Editorial Ariel, 34-36.

Euskaldunak batik bat ahozkotasunean eta, aurrerago, baita jendaurrean ahots goraz egindako irakurketaren bidez ere, ase ditu bere behar literarioak. Alderdi honetan, ez dago alde handirik gaztelar edo frantses barrutiek: hiztunik gehienak ahozkotasunean aseko zituzten beren behar literarioak edo ahotsa iraganbide zuen testua bitarteko, eskolatzea orokortu arte.

XIX. mendean oraindik igor bide horiek jarraitzen dute izaten euskal hiztun-komunitatearen behar literarioak asetzeko euskarririk emankorrenak. Dena den, mende honetan modu nabarmenean gehitzen da euskarazko testu literarioa.

Faktore desberdinek erraz zezaketen euskaraz egindako idazketaren gehikuntza. Europako Mendebaldean bada aldaketarik:

Las conquistas de Napoleón en toda Europa reforzaron la expansión de las ideas revolucionarias e hicieron aflorar los sentimientos nacionalistas en Alemania e Italia, pero también produjeron efectos en España, Polonia, Bélgica, Rusia y Portugal. Esos sentimientos se manifestaban en una actitud de resistencia ante el dominio extranjero, es decir, ante el imperialismo francés. Como consecuencia, cobraron un nuevo valor las costumbres nativas, las instituciones locales, la cultura y la lengua tradicionales.¹⁷

Sentimendu nazionalisten agerrera, Hego Euskal Herriko lurraldeek ordu arte izandako ordenamendu juridiko-administratiboa Espainiako Gobernuak auzitan jarri izanak, erromantizismoak hizkuntza baztertuekiko erakutsitako interesak... eragin zezaketen. Baina, faktore horiekin batera eta, behar bada, horien aurretik, ikasketen eremua jende gehiagok eskuragarri izateak lagundu zuen. Aurreko mendeetako literatur produkzio idatziarekin alderatuz gero, gehikuntza ikaragarria da: Iztueta, Iparagirre, Etxahun, Eusebio Maria Azkue, Elizanburu, Bilintx, Hiribarren, Jean Duvoisin, V. Iraola, Claudio Otaegi, Serafin Baroja, Ramon eta Jose Artola, Felipe Arrese Beitia, Antonio Arzak, Martzelino Soroa, Toribio Alzaga... Bada besterik ere Lore-joko eta euskal festetako lehiaketa lite-

¹⁷ ROMERO, D., 2006, «Introducción», in ROMERO LOPEZ, D. (ed.), *Naciones literarias*, 11.

rarioetara aurkeztutakoen artean. Hazkundera deigarria da. Literatur genero tradizionalak barneratzen dituzten testu-tipoen hazkuntza honetan, modu nabarmenean, poesiak prosari irabazten dio. Barne-sentimenduak azaltzeko, satirizatzeko, kronika egiteko... bertsoa bildutako adierazpena hobesten da. Bertsoaren ugaltze-mailatik urrun gelditzen da lantzen den prosa narratibo urria edo antzerkiaren alorrean egindako komedia, sainete, zarzuela edo opera-libreto bakanak. Oihenartek aipatua zuen euskaldunaren bertso zaletasuna. Dirudienez, zaletasun horrek XIX. mendean ere irauten du. Hala erakusten du orduko produkzioak, Carmelo Echegaray ohartu zen bezala:

A esa abundancia de verso, no acompañó igual abundancia de prosa. Por el contrario, la prosa, salvo contadas excepciones continuó reducida á los libros piadosos, y cuando en un concurso cualquiera se dejaba en libertad de presentar sobre un tema trabajos escritos en prosa ó verso, el verso era siempre el preferido.¹⁸

Bertso soltearen ageriko ugaltzetatik dator batik bat hazkundera, nahiz eta, horren ondoan, oso azpimarragarria izan prosa narratiboaren edo antzerki generoen lantzeari irekitako tartea. Prosa narratiboaren alorrean emandako urratsak, behingoz, jarraipena lortuko dute etorkizunean. Baita antzerki-generoek ere. Alderdi honetatik XIX. mendeko literatura egileek egindako ahalegina oso nabarmena da: inguruko literaturetan lantzen diren generoak euskaraz ere landuta ikusi nahi dituzte. Hori da asmoa, prosa narratiboaz baliatu ziren testuak, gehienetan «helbururik gabeko helburua» dutenak ez izanagatik.

Ez da argitaratzen poesia libururik, batasun baten azpian mamitutako poema-multzorik: bertso solteek aldizkaria, bertso-papera... dute argitalpen-leku. Lantze-mailan aldeak dituzten poesion artean, bada kidegintza: bertso solteak izanik, poesia liburuaren eskakizun nagusietako bat saihesten dute, ez baitago poesiak egituratu beharrik, ordenatu beharrik, multzoa harremanetan jarri beharrik. Ondutako bertso guztiek publiko bera gogoan ez izanda ere, poesia egiteko modu erraza da.

¹⁸ ECHEGARAY, C. DE, 1901, *Apéndice á la obra Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa de D. Pablo de Gorosabel*. Tolosa: Imprenta, Librería y Encuadernación de E. López, 38.

Prosara biltzen den berbaldia, bertsoa biltzen dena baino didaktikoagoa da. Apenas dago prosa narratiboko erakuskaririk entretenimendu soila xede duenik. Bertsoan, berriz, arrunt samarra da, nahiz eta izan baden helburu didaktikodunik ere.

Eskolatzea gizarte-geruza zabalagoetara hedatzen doan neurrian, gero eta gehiago dira letrarekin harremana arrotz ez dutenak. Ondorioz, lehen ahoz-kotasun hutsean bere behar literarioak asetzen zituenak, orain irakurketa bide ere ase ditzake. Euskal hiztun-komunitateak beste hizkuntza batean eskolatzen jarraitzen du, baina eskolan eskuratutako trebetasunak, euskara ordezkatu gabe, ama-hizkuntzan bertan ere balia ditzake.

«Eguneratu-nahiari» eusten dio euskaldunak XIX. mendean (ondoko hizkuntzetan lantzen diren testu-tipoak euskaraz ere jorratu, kultur aldizkariak sortu eta idazle-irakurleen esku jarri...). Inguruko hizkuntzek daukate-na eduki nahi horretan militantzia linguistikoaren eragiletasunak nabaria izaten jarraitzen du.

Militantzia linguistikoaren eragiletasuna ezin heda daiteke idazketaren barruti osora, ezta idazle guztietara ere. Esan nahi dena argitzeko, Bilintxengana jo daiteke, adibidez. Bilintx, seguru aski, bertsoak erakartzen du. Bilintxek bertsoak paratzen ditu gogoko duelako eta ez hizkuntza baten iraupenera ekarriren bat egiteagatik. Bertsoa gogoko izanik, bertsoak idatzi zituen idatz zitzakeen hizkuntza bakarrean, bere mundu afektibo eta bizipenetakoa zen hizkuntzan, hain zuzen ere. Militantziak, batik bat, prosa harrapatzen du, ez horrenbeste, bertsoa.

Euskararen lantze-esparruak hizkuntza ofizialetakotara hurbiltzen joatea (jada lantzen ziren testu-tipoak berrituz joan, esparru berriak irabazi...) are-agotuz doa denboran aurrera egin eta gizarte-baldintzak aldatu ahala. Literatur genero tradizionalen barnean, XX. mendearen hogeita hamar urteen inguruan poesia berrituko da..., berrogeita hamargarren urteetako berrikuntzek, jada eleberria ere harrapatuko dute..., harik eta XXI. mendearen atarian «egunear» bizi izateak nobedade izateari uzten dion arte.

Azken batez, euskal adierazpen idatziaren garapenak –literarioak eta ez literarioak– hainbat faktore kontra izan ditu: dela estatuaren babesik ez

izana, estaturen batek Euskal Herrian hitz egiten ziren gainontzeko hizkuntzak babesten zituenean, dela ahaide ez zituen hizkuntzez inguratua egotea, inguratzen zuten hizkuntzok familia berekoak zirenean, familia bereko izateak arazo linguistikoei aurre egiteko ematen dituen abantailekin, dela hitzun-komunitate txiki baten hizkuntza izatea, hitzun-komunitatearen neurriarekin proportzioa gorde ohi duenean literaturaren eta, oro har, letren produkzioak...

Faktore guzti horiek aurka izanda ere, egun hizkuntzak bizirik jarraitzen badu, ondorioztatu behar da, izan direla hizkuntza ordezkatu beharrik somatu ez duten euskal hitzunak. Ordezkatu beharrik somatu ez badute, unean uneko beren beharrak –behar batzuk bai behintzat– asetzeko tresna nahikotzat eta egokitzen zutelako izango da. Bestalde, historikoki, tresna «eguneratzeaz», «egokitzeaz», «atzemandako hutsuneak betetzeaz», arduratu denik egon da, lehentxeago ala beranduxeago, hobeto ala okerrago...

Euskal adierazpen literario idatziaren eta, oro har, euskal letren garapena euskarak Euskal Herriko gizartean egindako ibilbideari loturik doa. Izan ote zitekeen beste modu batean hizkuntza izanik literatura, letrak, lantzeko lanabesa? Literatur genero tradizionalak historikoki euskara idatzian gutxi landu izanaren gakoa, «goi-mailako» literatura gutxi landu izanaren gakoa, jende ikasi elebiak edo eleanitzak egindako «hautu» linguistikoan dago. Eta letrak, orokorrean, gutxi landu izanaren gakoa, jakina.

2. Historia baterako aukera-irizpideak

Desiré Nisard-ek 1844an historia literarioa eta literatur historia berezi zituen. Nisard-entzat historia literarioa nazioarekin edo hizkuntzarekin hasten da eta hizkuntzaren heriotzarekin amaitzen. Beraz, idatzitako guztia bemarkatuko luke. Aldiz, literaturaren historiak honako murrizketa egingo luke:

il y a une littérature le jour où il y a un art; avec l'art cesse la littérature¹⁹.

¹⁹ Taccak aipatua. Tacca, O., 1968, *La historia literaria*. Madrid: Editorial Gredos, 46.

Gustave Lansonek ere, XX. mendearen hasieran (1903), ildo horri eusten dio. Historia literarioa ulertzen du «como el cuadro de la vida literaria en la nación, la historia de la cultura y de la actividad de la multitud oscura que leía tanto como la de los individuos ilustres que escribían»²⁰, literatura-
ren historiak, berriz, maisu-idazlanak bakarrik aztertuko lituzke.

Izendapenak izendapen, modu batera ala bestera izendatuz, aukera bat euskal letren historia egitea litzateke, nahiz guztiena, nahiz batzuen. Euskal letren historia honek euskarak idazketaren barrutian egindako ibilbide osoa jasoko luke. Letra guztiak gabe, batzuk jasoko balitu, aukera-irizpideen berri emanaz hasi beharko luke, noski. Edozein literaturaren historiak, nahitaez, literaturari buruzko ikuspegi bat eskatzen du: berariaz esanda ala esan gabe, literaturari buruzko ikuspegi bat dago literaturaren historia ororen oinarrian. Euskal literaturaren historia izenburupean argitaratutako ikaskuntza bat euskaraz jorratutako letra guztietaz arduratzen bada, bistakoa da literatura berbaldi idatzi oro-
rekin identifikatzen duela. Berbaldi idatzi oro behatu gabe, batzuetara biltzen badu arreta, hautua zein irizpidek gobernatzen duen adierazi beharko du.

Euskal letren historia egiteak badu interesik, zalantzarik gabe: euskara idatziaren ibilbidea jasoko luke. Baina, ondare horrek badu interes literario-
rik bere osotasunean? Galderari erantzuna literaturari buruzko ulerkuntzan legoke, noski. Nire ustez, adierazpen idatzi ororen historiak ez luke azalduko euskaraz garatutako bizitza literarioa, ez modu oso batean behintzat. Literatura-
ren historiaren eginkizuna historian barrena berbaldi literarioek izandako bizitzaren berri ematean jartzen den neurrian, letren historiak ez luke ahalmenik horretarako. Bestela esanda, letren historia horrek –guztiak nahiz batzuk bakarrik barneratzen dituela ere– ez du gaitasunik literatura moduan jaso diren berbaldiekin izandako elkarrizketen berri emateko.

Poesia izendapenaren azpian lehenik, literatura izendapenarenean gero, «helbururik gabeko helburuarekin» egindako hitzezko gertaerak bildu dira. Berbaldi-modu hau litzateke literaturaren historiarako osagaia eratuko lukeena.

²⁰ Romero Tobar-ek aipatua. ROMERO TOBAR, L., 2004, «La historia literaria, toda problemas», in ROMERO TOBAR, L. (ed.), *Historia literaria / Historia de la literatura*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 69.

Nola euskaraz, hala Mendebaldeko beste hizkuntzetan garatutako bizitza literarioak euskarri desberdinak izan ditu igor bide eta, komunikazioaren bestaldean, irakurlea zein entzulea hartzaile. Ahozko eta idatzizko praktika artistikoei osatzen dute literatura moduan jasotako altxorra. Ikuspuntu kontua da eta ez dauka zertan izan euskal adierazpen literario idatzia urria izatearen ondorio. Euskal adierazpen literario idatzi urriak gizarte mailako hizkuntza erabilera baino ez du islatzen: ikasiak izateagatik «goi-mailako» literatura egitea edo jasotzea zegoen gizarte-geruzakoen hautu linguistikoa adierazten du: modu batera ala bestera euskara ez zuten atzeman tresna egokitzat (hizkuntzaren statusagatik, hizkuntzaz zeukaten ezaguera-mailagatik...) beren zeregin literarioetarako.

Bestalde, kultura ez du monopolizatzen alfabetatuak, ikasiak; alfabetatu gabea ere, bere kulturaren jabe da eta kultura honen barnean landu da hitza asmo estetikoarekin: ahozko produkzio artistikoak hizkuntzen mugak gainditzen ditu. Idazketaren barrutian bertan ere bada mailakatzerik: «literatura de cordel», «littérature de colportage» artista berritzaileen sorkuntzekin batera bizi izan da.

Lee Patterson-ekin batera esaten bada, «una pieza escrita es literatura no porque posea ciertas características de las que otros carecen, sino porque sus lectores la valoran –por una serie de razones– como literatura»²¹, eta «literatura de cordel» nola artista berritzailearen idazlana literatura moduan jaso badira, batak zein besteak osatu beharko luke literaturaren historia. Azken batez, ikuspuntu pragmatiko batetik, literariotasuna ez dago testuezaugarri batzuen menpe:

Un comunicado adquiere la condición de literario como resultado de las acciones y los procesos de evaluación que llevan a cabo los individuos inmersos en un sistema concreto.²²

²¹ PATTERSON, L., 2005, «Historia literaria», in BELTRÁN ALMERIA, L.; ESCRIG, J. A. (comp.), *Teorías de la historia literaria*. Madrid: Arco/Libros, 57.

²² IGLESIAS SANTOS, M., 1994, «El sistema literario: teoría empírica y teoría de los polisistemas», in Villanueva, D. (comp.), *Avances en teoría de la literatura (Estética de la Recepción, Pragmática, Teoría empírica y Teoría de los Polisistemas)*, 318.

Birmingham-eko Unibertsitatean XX. mendearen berrogei eta hamar urteetan kultura-ikaskuntzak hasten direnean (*cultural studies*) egiaztapen bat dute abiapuntu: literatura-ikaskuntza ofizialek «goi-mailako» literatura bakarrik hartzen zutela aintzakotzat eta nazionalitate desberdinetako etor-kin, leinu, gizarte-klase eta abarren bizitza eta kultura errealtatea baztertu egiten zutela. Egia esan, «goi-mailako» literaturari soilik jaramon eginaz, «gutxiengoen» literaturara murrizten da literatura-ikaskuntza, «gehien-goak» ere literatura-klaseren baten sortzaile eta kontsumitzaile izan direnean. Gizarte-geruza bakarra hartzen da gogoan eta geruza horretan erabili d(ir)en hizkuntza(k), hiztun-komunitate desberdinez osatzen denean nazioa.

Hizkuntzak ere estratifikaturik daude. Estratifikazioa ez da bakarrik hizkuntza bakoitzari barneko zaion ezaugarria, bada, baita ere, beste hizkuntzekiko harremanean. Beraz, goi-mailako literatura goi-mailako statusa duen hizkuntza batean egindakoa izango da azkenean. Ezin uka literatura-ikaskuntza ofizialak ikuspegi klasista batetik egin direla. Ikuspegi klasista horretan goi-mailako klaseak landutako literaturak ezartzen du kanona eta kanon horren barnean dauden idazlanen bikaintasuna du aztergai ikerlariak.

Alastair Fowler-ek dioen bezala:

La calidad estética también se ha asociado a un falso refinamiento elitista, como si la literatura popular no tuviera también sus propias características estéticas, sus aspiraciones elitistas y su doble moral.²³

Ikuspegi pragmatiko batetik bizitza literarioaren historia egitean, hiztun-komunitate osoa atzematen da eta ez horren parte bat bakarrik: gizarte-geruza desberdinetan garatu den jarduera literarioa aztertzen da.

Une jakin batean literaturaz ulertzen dena kultura edo gizarte bakoitzetik eraikitzen dela onartzen bada, literariotzat jotzen direla gizarteak halakotzat hartzen dituen gertaerak eta harremanak ontzat ematen bada, literaturaren historiak egoera historiko bakoitzean literatura moduan jaso denaren berri eman beharko luke eta, gainera, sistemaren barnean eragiten duten balio-

²³ FOWLER, A., 2005, «Las dos historias», in BELTRÁN ALMERIA, L.; ESCRIG, J. A. (comp.), *Teorías de la historia literaria*, 267.

epaien azterketak erantsi. Horra, historiak aztergai lukeen corpora bere osotasunean.

Gisa honetako historia bat planteatzeak arazoak izan baditu. Horietako bat ahozko tradizioaren periodizazioa, baina, arazoa saihesteko modua ezin izan daiteke literaturaren historiatik at uztea.

Esate baterako, euskal literaturaren historia batetik kanpo egon daiteke «Berterretxen Khantoria»? «Berterretxen Khantoria»k, gertaerak izan eta gutxira ondutakoa izan behar du: gertaera oroitzapenean gordetzen zen garaikoa, alegia, eta, honenbestez, XV. mendekoa. XIX. mendean jasotakoa baldin bada, izan zuen bizitzarik mende luzetan, etenik gabeko bizitza gainera, bestela galdua baitzen. Hau da, belaunaldiz belaunaldi egon zen euskaldunik bere orain alditik lehen aldiko berbaldi horrekin elkarrizketatzerik izan zuenik eta ekintza horretan zerbait esan zionik. Zerbait esateko ahalmena baldintza zehatz bakarrera biltzen da: «si el sujeto presente descubre la respuesta implícita contenida en el discurso pasado, y la percibe como la respuesta a una cuestión que a él le compete plantear ahora»²⁴. Beraz, oraindik XIX. mendean zerbait esateko ahalmena gordetzen zuen: euskal literatur sisteman parte hartzen zutenek berbaldi horri balioa ematen zioten seinale.

Halaber, ez da beti ariketa erraza literatura moduan jaso dena mugatzea: hartzailerean hurbilpen-modua zehazteak ere badu zailtasunik.

Gauza jakina da, historia sakratuak edo santuen bizitzek eta, oro har, ereduak bizitzek, «vidas ejemplares»-ek, hartzailera erakartzeko ahalmena izan dutela. Horren lekuko da Lardizabalen *Testamentu zarreko eta berriko kondairak* (1855) edo Brabanteko Jenobebaren bizitzak –edizioren batean Santa Jenobeba– XIX. mendearen azken herenean eta XX. mendearen lehen hamarkadetan lortutako arrakasta. Orain dela berrogei eta hamar urteko Gipuzkoako herri-eskoletan behintzat «vidas ejemplares»-etako faszikuloak zeuden eta irakurri egiten ziren. Nola hartu ziren testu horiek? Dotrina ikastea edo ereduak bizitza nola eraman ikastea jomuga soil izanaz? Testu

²⁴ JAUSS, H. R., 1989, «La Ifigenia de Goethe y la de Racine. Con un epílogo sobre el carácter parcial de la estética de la recepción», in WARNING, R. (ed.), *Estética de la recepción*. Madrid: Visor, 241.

horietan, guztietan, ohikoak ez diren gertaerak kontatzen dira: harrigarriak direnak, ez ustekoak direnak, egunerokotasunarekin hausten dutenak... Ez ote zegoen alderdi hauetan testu horietara hurbiltzeko motibo garrantzitsua? Istorioekin gozatzea ez ote zegoen norbere portaera arautzeko eskola legez hartzearen aurretik? Berez, gerta daiteke, deskodeketa-modu bera ez egin izana hartzaile orok: hartzaile orok irakurketaren ekintzan ez itxi izana testua errejimen²⁵ berdinetik. Alegia, testuaren hartzaile guztiek ez jarri izana mekanismo berdinak abian irakurketaren ekintzan.

Historia sakratuan, ereduzko bizitzetan, exenpluetan... istorioak kontatzen dira. Sherezaderen garaiaz gero, ezaguna da gizakiok istorioak kontatzeak eta entzuteak erakartzen gaituela. Testu horiek irakurketa literarioa egiteko aukera ematen dute, irakurketaren ekintza erregimen literariotik egitekoa, hain zuzen ere.

Liburu erlijiosoak exenpluz baliatu da: Axularren *Gero* (1643) lekuko. Zalantzarik gabe, asmo erlijiosoak bultzaturik hartu zuen luma Axularrek eta, seguru aski, kristau fedea sendotzeko xedearekin jaso zuen orduko hartzaileak. Nolanahi ere, aitortu beharra dago, Axularrek «era atseginean edo» eman zuela dotrina, exenpluen laguntzari esker.

Behar erlijiosoak asetzeko egindako liburua dela ezin jar daiteke auzitan, exenplu ugariarekin ongarriztatuz mamitua da, ordea. Dotrina argitzeko erabil zitzakeen egileak, baina hartzailearen ikuspuntutik garbi dago arindu egiten diola irakurketa, dotrina lehorra samurtuz. Zergatik baztertu erabat, XVII. mendeko irakurleari edo ahots goraz entzuten zuenari atsegin zitzaizkiola exenplu horiek eta gozatu egiten zuela beraiekin, nahiz eta gaurko irakurlearentzat ez izan gozamen-iturri? Zergatik erregimen erlijiosotik eta erlijiosotik bakarrik irakurri zela eta irakur zitekeela auzitan jartzerik ere ez izan?

Gerta daiteke egun testu literario legez irakurtzen ez dugun testurik, beste garairen batean testu literario moduan jaso izana. Hartzailea bere esperientziatik hurbiltzen da testura:

²⁵ Irakurketaren bidez testua gauzatzean, irakurketa horrek hartzen duen norabidearen arabera ixten da testua. Testuaren ixte-prozesuari esaten dio erregimena Marghescouk. MARGHESCOU, M., 1979, *El concepto de literariedad*. Madrid: Taurus Ediciones.

En realidad, cada receptor de una obra la recibe a su manera, hace una elección de los elementos que encuentra en ella según sus preferencias más o menos conscientes; reconstruye el texto prestándole elementos de su experiencia. El texto, desde luego, es único e invariable; pero cada uno lo experimenta a su manera.²⁶

Egungo irakurlearen esperientziei zeharo arrotz egingo zaizkio Lardizabalen *Testamentu zarreko eta berriko kondaira* edo Gregorio Arruek itzuli zuen *Brabanteko Jenobeba* edo ereduzko bizitzak; izan ere, denboraren harian mundua aldatzen da: hartzailea, honen interesgune, gustu, kultura, esperientzia eta abarrak aldatzen dira.

Bizitza literarioa historiaren menpe dago. Berbaldi literarioa sortu zenean bezala gordetzen bada ere, hartzailearen erantzuna aldakorra da: hartzaileak bere garaitik, bere hezkuntzatik, bere mundu-ikuskeratik... jasotzen du.

Irakurketaren (edo entzutearen) ekintzan hartzen du bizitza «testuak». «Testuak» mugagabetasun-maila bat du. Mugagabetasun hori normalizatzeko bi aukera ditu hartzaileak: edo testuaren gain proiektatu bere alde aurreko ikuskera edo alde aurreko ikuskera hori berrikusi, berraztertu²⁷. Lardizabalen *Kondaira* gaurko euskaldunari hain arrotza egiten zaio, ez dio la uzten ez eragiketa bat, ez bestea egiten. Gaurko hartzailearen esperientziak beste batzuk dira eta, ondorioz, ezin normalizatu *Kondairak* kontatutakoari darion mugagabetasuna.

Azkenik, literatura «periferikoa» berreskuratzeak ezin ekar dezake literatura «kanonizatua» baztertzea, literatura «kanonizatua» literaturaren mekanismoen osagai garrantzizko delako. Literaturaren historia bat «guxiengoan» literaturaren berri ematera mugatuz gero, gizarte jakin bateko bizitza literarioa «batzuen» bizitza literarioa murrizten dela esan baldin bada, berdin gertatuko litzateke «gehiengoan» literaturaren berri soilik emango lukeen historiarekin. Idazlanaren forma lantzean arreta berezia jarri

²⁶ MEREGALLI, F., 1989, *La literatura desde el punto de vista del receptor*. Amsterdam: Editions Rodopi, 12.

²⁷ ISER, W., 1989, «La estructura apelativa de los textos», in WARNING, R. (ed.), *Estética de la Recepción*, 133-148.

duen idazlearen idazlanak ez du lortuko euskarri sendorik hartzailegoan. Oihenartek lagun artean banatzeko edizioa egin izanagatik eta, gainera, XVII. mendean isolatuta gelditu zen idazlana, –gerora inolako eraginik izan gabea–, Oihenartek irabazia du leku bat euskal literaturaren historian: euskal poesia berritzeko egin zuen ahalegina, jarraitzaile eta hartzaile askorik gabea izan arren, ezin eror daiteke euskal literaturaren historiatik. Edo zer esan, adibidez, Ramon Saizarbitoriaren *Ene Jesus* (1976) eta Joxean Sagastizabalen *Kutsidazu bidea, Ixabel* (1994) direla eta? *Ene Jesus* urrun da jendetzen literaturatik, baina, «experimento irrepitable»²⁸ izate soilak, besterik gabe ere, leku bat bermatzen dio.

Laburbilduz, txosten honetan planteatzen den euskal literaturaren historiari literario legez jaso diren euskarazko berbaldien berri emango luke: ibilbide horretan arrazoi desberdinengatik –ebaluazio sozialarengatik, estetikoarengatik...– esanguratsu bihurtu ziren edo diren praktika literarioak hautatuko litzuke historia horren osagai izan daitezen. Horrenbestez, zeinahi euskarritan eginak izanik, literatura legez jaso diren berbaldiek eta ez letren barrutiko berbaldiek soilik osatuko lukete historiaren erresuma. Aldi bakoitzean literatura moduan hartu den corpusak eraturako sistemaren azterketak argituko luke denbora aldi horretako bizitza literarioa.

Honela bada, euskal literaturaren historia honek, euskal komunitate linguistikoak literatura moduan jaso dituen berbaldiak aztergai eraikiz, sistema horrek egindako ibilbidea azaltzea luke xede. Planteamendu bat baino ez da, letrekiko begirunean hazi eta hezitakoarentzat gordin samarra izan daitekeena, Mendebaldeko kulturaren argi dagoelako letra izan dela kultura landuaren igor bidea eta planteamenduak eskatzen duelako literario legez jaso ez diren testuak baztertzearekin batera, herri-literaturakoei leku egitea. Hautatutako ikuspuntuaren ondorioa besterik ez da eta inondik ere ez lan-egia errazteko bidezidor. Izan ere, gisa honetako historia egiteak eragozpenik aurkezten du. Jadanik aipatu direnei –ahozko tradizioaren periodizazioa, literatura moduan jaso den corpusa zehaztea–, besterik ere erants dakieke,

²⁸ LASAGABASTER, J. M., 2002, «La escritura como lugar de transgresión. (A propósito de *Ene Jesus*, de R. Saizarbitoria)», in TOLEDO, A. (ed.), *Jesús María Lasagabaster. Las literaturas de los vascos*. San Sebastián: Universidad de Deusto, 200.

aldi bakoitzak eraturako sistemaren azterketak eskatutako datu zenbaiten eskura gaitasuna eta beste batzuen eskura ezintasuna, kasu. Baina, euskarak Euskal Herriko gizartean egindako ibilbidea islatuz, euskal bizitza literarioaren berri emateko gaitasuna izango luke.

Aipatutako bibliografia

AGIRRE, D., 1976, *Kresala* [1906]. Oñate: Editorial Franciscana Aranzazu.

———, 1987, *Garoa* [1912]. Bilbao: Labayru Ikastegia.

ALTUNA, F. M., 1979, *Versificación de Dechepare: métrica y pronunciación*, Bilbao: Mensajero.

ECHEGARAY, C. DE, 1901, *Apéndice á la obra Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa de D. Pablo de Gorosabel*. Tolosa: Imprenta, Librería y Encuadernación de E. López.

EIZAGIRRE'TAR, J., 1948, *Ekaitzpean. Ipuinberri*. Buenos Aires: Editorial Ekin.

ETXEPARE, B., 1995, *Linguae Vasconum Primitiae* [1545]. Bilbao: Euskaltzaindia.

EVEN-ZOHAR, I., 1994, «La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa», in Villanueva, D. (comp.), *Avances en teoría de la literatura (Estética de la Recepción, Pragmática, Teoría empírica y Teoría de los Polisistemas)*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 357-377.

FOWLER, A., 2005, «Las dos historias», in Beltrán Almeria, L.; Escrig, J. A. (comp.), *Teorías de la historia literaria*. Madrid: Arco/Libros, 253-272.

GABILONDO, J., 2006, *Nazioaren hondarrak. Euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.

IGLESIAS SANTOS, M., 1994, «El sistema literario: teoría empírica y teoría de los polisistemas», in Villanueva, D. (comp.), *Avances en teoría de la literatura (Estética de la Recepción, Pragmática, Teoría empírica y Teoría de los Polisistemas)*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.

IRAZUSTA'TAR, J. A., 1950, *Bizia garratza da...* Buenos Aires: Editorial Ekin.

ISER, W., 1989, «La estructura apelativa de los textos», in Warning, R. (ed.), *Estética de la Recepción*. Madrid: Visor, 133-148.

JAUSS, H. R., 1989, «La Ifigenia de Goethe y la de Racine. Con un epílogo sobre el carácter parcial de la estética de la recepción», in Warning, R. (ed.), *Estética de la recepción*. Madrid: Visor, 217-250.

LABAYEN, A. M., 1951, «Introducción», in Ormaetxea, N. («Orixe»), *Compendio del poema vasco «Euskaldunak» con glosario romance*. Zarauz: Editorial Icharopena, VII-XXXIII.

LAMBERT, J., 2006, «En busca de los mapas literarios del mundo», in Romero Lopez, D. (ed.), *Naciones literarias*. Barcelona: Anthropos Editorial, 113-128.

LASAGABASTER, J. M., 2002, «La escritura como lugar de transgresión. (A propósito de *Ene Jesus*, de R. Saizarbitoria)», in Toledo, A. (ed.), *Jesús María Lasagabaster. Las literaturas de los vascos*. San Sebastián: Universidad de Deusto, 189-201.

LEIÇARRAGA, I., 1990, *Iesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria, Kalendrereta eta ABC, edo Chistrinoen Instruktionea* [1571]. Bilbao: Euskaltzaindia.

LLOVET, J. [et al.], 2005, *Teoría literaria y literatura comparada*. Barcelona: Editorial Ariel.

MARGHESCOU, M., 1979, *El concepto de literariedad*. Madrid: Taurus Ediciones.

MEREGALLI, F., 1989, *La literatura desde el punto de vista del receptor*. Amsterdam: Editions Rodopi.

MICHELENA, L., 1960, *Historia de la literatura vasca*. Madrid: Ediciones Minotauro.

OIHENART, A., 2003, Altuna, P. ; Mujika, J. A. (Ed.): *Amaud Oihenart. Euskal atsotitzak eta neurtitzak. Proverbes et poesies basques. Proverbios y poesías vascas* [1657]. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea.

PATTERSON, L., 2005, «Historia literaria», in Beltrán Almería, L.; Escrig, J. A. (comp.), *Teorías de la historia literaria*. Madrid: Arco/Libros, 47-66.

ROMERO, D., 2006, «Introducción», in Romero Lopez, D. (ed.), *Naciones literarias*. Barcelona: Anthropos Editorial.

ROMERO TOBAR, L., 2004, «La historia literaria, toda problemas», in Romero Tobar, L. (ed.), *Historia literaria / Historia de la literatura*. Zaragoza: Pressas Universitarias de Zaragoza, 51-73.

SARASOLA, I., 1969, «Hitz-aurre», in Saizarbitoria, R., *Egunero hasten delako*. Donostia: Lur editoriala, 3-10.

TACCA, O., 1968, *La historia literaria*. Madrid: Editorial Gredos.

VALDÉS SAN MARTÍN, M. J., 2005, «Historia de las culturas literarias: alternativa a la historia literaria», in Beltrán Almería, L.; Escrig, J. A. (comp.), *Teorías de la historia literaria*. Madrid: Arco/ Libros, 123-220.

Euskal literaturaren historia. Eredu berrituaren aurkezpen historiografikoa

CASENAVE, Jon

Euskaltzain urgazlea eta Literatura Ikerketa batzordekidea

Sarrera data: 2011-03-11

Onartze data: 2011-06-24

Euskal Literaturaren Historiari buruzko lehen saio orokorrak bigarren gerlatik landa idatziak izan dira. Historialari gehienek (adb. K. Michelena, 1960, *Historia de la literatura vasca*) «Historia literarioa» hartu zuten eredu metodologikotzat eta Europa guzian ordurako nagusitua zen ohizko «patroi» nazionala erakarri zuten euskal eremura.

Estrukturalisten garaian, historia literarioa gogorki kritikatu izan zen. 70-eko eta 80-eko hamarkadetan izan ziren berriztapen teorikoak eta metodologikoak (giza zientziak, testugintza, etb.) euskal literaturari egokitu ziren (I. Sarasola, *Euskal literaturaren historia*, 1971; J.M. Torrealdai, *Euskal idazleak gaur*, 1977).

Ordutik hona, saileko ikerleek euskal literaturaren historia berri dute kontutan hartuz azken hogeitahamar urte hauetan agertu diren obra nagusiak (B. Atxaga, R. Saizarbitoria, etb.) baita ere agerian emanez euskarazko sorkuntza literario mailan obra horiek eragin duten aldaketa paragabea.

Badirudi, berrogei bat urtez garatutako eredu historiografikoak «consensus» bat sortu duela unibertsitatean, eskolaren munduan, baita ere, oro har, gizarte mailan, nahiz zenbat idazlek eta kanpoan bizi diren ikerle batzuek modelo finkatu berria eztabaidatzen duten.

Hitz-gakoak: euskal literatura, euskal literaturaren historia, literaturaren historiografia.

Los primeros ensayos generales sobre la literatura vasca han sido posteriores a la segunda guerra mundial. La mayoría de los historiadores (por ejemplo K. Michelena, *Historia de la literatura vasca*) tomaron como modelo metodológico la «historia literaria» y atrajeron al ámbito vasco el «patrón nacional» que se había impuesto en toda Europa.

En la época de los estructuralistas la historia literaria fue criticada con dureza. Las novedades teóricas y metodológicas que tuvieron lugar en las décadas de los 70 y 80 (ciencias sociales, elaboración de textos, etc.) fueron amoldándose a la literatura vasca (I. Sarasola, *Euskal literaturaren historia*, 1971; J.M. Torrealdai, *Euskal idazleak gaur*, 1977).

Desde esta época hasta hoy en día, la historia de la literatura vasca ha sido renovada, teniendo en cuenta las obras que se han escrito los últimos treinta años (B. Atxaga, R. Saizarbitoria, etc.) y como no constatando el gran cambio que han supuesto dichas obras en la creación literaria en euskera.

Podríamos decir que el modelo historiográfico desarrollado ha creado un «consensus» en el ámbito escolar, universitario y en las sociedad en general; aunque es verdad también que algunos escritores e investigadores que viven fuera de Euskal Herria ponen en tela de juicio el modelo que se acaba de imponer.

Palabras clave: literatura vasca, historia de la literatura vasca, historiografía de la literatura.

Les premiers essais généraux sur la littérature basque ont été postérieurs à la seconde guerre mondiale. La plupart des historiens (par exemple K. Michelena, *Historia de la literatura vasca*) ont pris comme modèle méthodologique «l'histoire littéraire» et ont amené au domaine basque le «modèle national» qui s'était imposé dans toute l'Europe.

A l'époque des structuralistes l'histoire littéraire fut durement critiquée. Les nouveautés théoriques et méthodologiques que connurent les décennies 70 et 80 (sciences sociales, élaboration de textes, etc.) furent adaptées à la littérature basque (I. Sarasola, *Euskal literaturaren historia*, 1971; J.M. Torrealdai, *Euskal idazleak gaur*, 1977).

Depuis cette époque jusqu'à aujourd'hui, l'histoire de la littérature basque a été rénovée, en prenant en compte les oeuvres écrites ces trente dernières années (B. Atxaga, R. Saizarbitoria, etc.) et bien entendu en observant le grand changement que ces oeuvres ont apporté dans la création littéraire en langue basque.

Nous pourrions dire que le modèle historiographique utilisé a créé un «consensus» dans les domaines scolaire, universitaire et dans la société en général, bien qu'il soit aussi vrai que certains écrivains et chercheurs vivant hors du Pays Basque remettent en question le modèle que l'on vient d'imposer.

Mots-clés: littérature basque, histoire de la littérature basque, historiographie de la littérature.

The first general essays on the History of Basque Literature were written after the 2nd World War. Most historians (e.g. K. Michelena, 1960, *Historia de la literatura vasca*) took «Literary history» as the methodological model, and they transferred the usual national «pattern», which was predominant throughout Europe by that time, to the Basque sphere.

At the time of the structuralists, literary history was severely criticised. The new theoretical and methodological developments (social sciences, text production, etc.) in the 1970s and 1980s were adapted to Basque literature (I. Sarasola, *Euskal literaturaren historia*, 1971; J.M. Torrealdai, *Euskal idazleak gaur*, 1977).

Since then, researchers in the field have revised the history of Basque literature by taking into consideration the main works that have appeared over the last thirty years (B. Atxaga, R. Saizarbitoria, etc.) and also by drawing attention to the tremendous change these works have brought to bear on the level of Basque literary creation.

The historiographical model developed over forty years appears to have created a «consensus» in the university, in the world of the school, and on the level of society as a whole, even though some writers and researchers living abroad challenge the new fixed model.

Keywords: basque literature, history of basque literature, historiography of literature.

Sartzea

Denok erabiltzen dugu Euskal literaturaren historia. Molde konziente batez –edo partez, inkonzienteki– euskal literaturaren historiaz, urteetan zehar eraikia izan den «kondaketa nagusi» bat erabiltzen dugu gure lanean. Erabiltzen dugun ber, indartzen dugu eta lege bihurtzen.

Egungo eredu hori, bigarren gerlatik landa astiro eraikia izan da. Erran daiteke Koldo Mitxelenak finkatu zuela 60-eko hamarkadaren hastapean. Denbora joan arau, aldaketak eta egokipenak izan dira, bainan oro har, Mitxelenak eman zion egitura bertsua atxikia du. Eta alde hortarik, inguruko kulturetan egiten denarekin bat egin dugu, mende erdi batez. .

Azken hogeit urte hauetan, «Euskal Literaturaren Historia» multxo polli-ta argitaratu da. Sekulan baino materiala gehiago badugu eta, lehengoa baino aise hobea da. Bainan, historien kopurua handiturik ere, denak eredu beretik ari dira. Badirudi denentzat onargarria den eredu bat finkatua izan dela, hein batean «kontzientzuala» dena.

Preseski, 1983-an argitaratu zuen artikulu batean¹, Txuma Lasagabasterrek azpimarratu zituen egokitze prozesu horren gabeziak. Artikulu hori, garrantzi handikoa izan da azken urte hauetako euskal literaturaren historian, idazlan programatikoa zelakoan. Hain zuzen diagnostiko zehatzarekin batean historiografia mailako ikerketa egitarau bat proposatu zuen. Orditik hona, ikerketa programa hori ez da arras bete, bainan ahulezia handienak konponduak izan dira.

Irakasle bezala, ni guziz ortodoxoa naiz eta azken urte hauetan hedatu den «doxa» hura den bezala eta artoski irakasten dut ene klasean. Egia erran, egiteko molde hori ezin bestekoa iduri zait, euskal literaturaren historia «kondaketa nagusi» bezala osatzekoa da oraindik eta, kondalari profesional bezala, irakasleok badugu erresponzabilitate handi bat.

Halarik ere, euskal literaturaren saileko ikerle bezala, Txuma Lasagabasterrek ongi erakutsi zuen badugula beste eginbide bat guziz premiazkoa:

¹ LASAGABASTER, Tx., 1983, «La historiografia literaria vasca –Aproximacion critico bibliografica–», *Las literaturas de los vascos*, Deustoko Unibertsitatea.

denok inplizitoki onartzen dugun ikusmoldea aztertzea. Hori izan da ene helburua. Ez dizuet ikuspegi berririk ekartzen. Iraskale bezala erabiltzen ditudan datuak hartu ditut eta horietan ageri den «eredu historiografiko konzentzuala» zehaztu nahi izan dut, sintesia baten moduan.

1. Euskal literaturaren eredu historikoa 80-eko hamarkadaren atarian

Literaturaren historia: oinarriak eta aukerak Europa mailan.

Euskal eredu historiografikoa nola finkatu den bigarren gerlatik landa ikusi baino lehen, Europa mailako egoera aipatuko dut.

Europa mailan, XIX-garren mendetik hona nagusitu den «ereduan», literaturaren historia ez bada beti², gehienetan bederen, izan da literatura berezi baten historia³, beraz, hizkuntza batean idatzia izan dena (gehienetan nazionala) eta eremu konkretu batean (gehienetan, nazio batena, nazio egina ala egiteko bidean zena).

Nazio «literario» bakoitzak bere obren korpua finkatu du eta «kanon»-a, baita ere bere idazleen «panteon»-a egituratu ditu. Eredu horren gizartera-tze prozesu batzuk antolatu ditu, transmisio bide nagusia eskolaren sistema izan delarik.

«Eredu nazional»aren araberako historia mota horren helburuak eta metodoak, XIX-mendean garatu zirenak, Sartre⁴, Barthes⁵, Jauss⁶, bezalako

² Salbuespen batzuk:

– CURTIUS, Ernst-Robert, 1956 (frantses itzulpena), *La littérature européenne et le Moyen-âge latin*, PUF.

– BACKÈS, Jean-Louis, 1996, *La littérature européenne*, Belin.

³ LANSON, Gustave, 1894, *Histoire de la littérature française*.

⁴ SARTRE, Jean-Paul, 1947, *Qu'est-ce que la littérature?*, Gallimard.

⁵ BARTHES, Roland, 1960, «Histoire ou littérature?» in *Annales*.

⁶ JAUSS, Hans-Robert, 1978 (frantses itzulpena), «Histoire de la littérature», in *Pour une esthétique de la réception*, Gallimard.

autoreek eztabaidatu dituzte XX-garren mendeko bigarren partean. Halarik ere, arazoez gain, «eredu nazionala» da gehienik irakatsia izan den –eta oraindik irakasten den– modeloa edo patroia Europako erresumetan.

Lehen paradigma aldaketa, 60-eko hamarkadan:

Gure kasua aipa dezagun orain eta ikus dezagun zertan zen egoera historiografikoa 80-eko hamarkadaren atarian. 60-etik aurrera, guti gora behera, euskal kulturaren inguruko kulturetan bezala, literatura iharduera estetiko autonomoa bezala definitua izan da. Ikuspegi hori astiro nagusitu da, XX-garren mendeko 60-eko hamarkadatik hona. Koldo Mitxelena eta haren il-dotik etorri zirenek literaturaren historian ere sarrarazi zuten ikuspegi hori. Geroztik, definizio konzentzuala ematen diogu literaturari: ez ditugu gehiago euskara idatziaren historia eta euskal literaturaren historia nahastikutzen.

Koldo Mitxelena, *Historia de la literatura vasca* (1960):

Tx. Lasagabasterrek idatzi zuen Koldo Mitxelenaren *Historia de la literatura vasca* (1960) izan zela euskal eremuan eginga izan zen lehen lan zehatza, arau historiografikoak zorrozki bete zituelako. Zoin dira, laburzki bilduak, liburu horren ekarpen handienak?

- Europako erresumetan erabiltzen ziren ezaugarri nazionalak gurean falta edo eztabaidagarri ziren: erresuma finko bat bere mugekin, historia eta hizkuntza nazionalak, etb. Beraz, «**ardatz linguistikoa**» hartu zuen oinarri gisa eta euskal eremu historiko bat osatu zuen hizkuntzaren eta literaturaren ikuspuntutik.
- Euskal literaturaren korpua **euskarazko testuekin** bakarrik antolatu zuen Mitxelena, bera baino lehen ari izan ziren historia egileen tradizioarekin⁷ hautsiz.
- Hizkuntza literarioaren aldetik, euskalki literarioek eragiten duten banaketa baino gorago ezarri zuen obra nagusiek beren artean egiten duten batasun linguistikoa. Ikuspegi hortan, 68-tik gora finkatu zuen

⁷ Adibide gisa, LHANDÉ, Pierre, *Le Pays basque à vol d'oiseau* (1925) liburuan egiten den aurkezpena aipa daiteke.

eredu linguistiko bateratua lantzen zuen, hizkuntza literarioaren eremuan.

- Historia literarioaren metodologia euskal adibideari egokitu zuen eta kriterio literarioa edo estetikoa erabili zuen kanon baten eraikitzeko.
- Beretik segitzeko, erran behar da «kanon bildu» edo «hertsia» bat osatu zuela Mitxelena, idazle nagusi gutti atxikitzen baitu bere panteonean.
- Bukatzeko, literaturak gizartearekilaran dituen harremanak behar bezala hartu zituen kondutan K. Mitxelena, batez ere sorkuntzaren prozesuan.

Euskal literaturaren historia eta giza zientzien ekarpena:

Ondoko hamarkadan, «historia» batzuk argitaratu ziren. Horietan, bi liburu aipatu behar dira erreberitze metodologiko interesgarria ekarri baitzuten, orduko giza zientzietan oinarrituz.

– *Euskal literaturaren historia* (1971), Ibon Sarasola

– *Euskal Idazleak gaur* (1977), Joan Mari Torrealdeai

Biek kanpoan erabiltzen ziren metodo soziologikoak erakarri zituztena euskal eremura. I. Sarasolak, L. Goldmann-en azterbideak bereganatu zituen. Gizartean dauden egiturak eta literatura mailako produkzio sistemak nahi izan zituen kurutzatu testuen egiturekin. Horrela eginez, gizarte aldateta nagusi batzuen gainean bermatu zen, euskal literaturaren periodizazioa era bat arramoldatzeko. Bi data nagusi edo hausdura aurreratu zituen: 1901-ean eta 1964-ean finkatu zituen.

Zenbait urte geroago argitaratu zuen liburuan⁸, Ibon Sarasolak literatura aztertu zuen soziologiaren metodologia kantitatiboak erabiliz. Robert Escarpit-ek paratu zituen urrasbideak⁹ segitu zituen euskal liburugintza eta euskal idazlegoaren estruktura ikertzeko.

⁸ SARASOLA, Ibon, 1975, *Euskal literatura numerotan*, Lur.

⁹ ESCARPIT, Robert, 1958, *Sociologie de la littérature*, PUF. Askoren artean, (Robert Escarpit-en zuzendaritzapean), 1970, *Le littéraire et le social*, Flammarion.

Joan-Mari Torrealdai ere, Robert Escarpit-ek finkatu oinarri soziologikoetatik abiatu zen ondoko urteetan eta eragin handiko inkesta argitaratu zuen 1977-an: *Euskal idazleak gaur (Historia social de la lengua y literatura vascas)*¹⁰. Liburugintzaren bilakaeraren historia eta haren gizarteratze prozesuak ikertu zituen estadistiken laguntzarekin. Bestalde, bilakaera historiko eta soziologiko ber bera bilatu zuen euskal idazlegoaren baitan.

Beraz, 60-eko hamarkadaren hastapenean Mitxelenarekin abiatu zen prozesuak ondorio argi batzuk bideratu zituen. 80-eko hamarkadaren atarian finkaturik zegoen eredu historiografikoaren arabera, euskal literaturaren historian ondoko oinarriak kondutan hartuak izan dira:

- Euskaraz idatzitako testuak dira euskal literaturan sartzen direnak.
- Europa mailako «Literaturaren definizio modernista» aplikatzen zaio euskal literaturari.
- Europa mailan, literaturaren historia egiterakoan erabiltzen diren bi metodologia nagusiak erakarriak izan dira euskal eremura: historikoa eta soziologikoa.

2. Eguneratze bat 80-eko hamarkadatik hona:

Zer gertatu da 80-etik hona? Neurri handiko eguneratze teoriko eta metodologiko bat.

«Bihurgune teorikoa» euskal ikasketetan:

Literaturaren kritika mailan, atzerrian erabiliak ziren metodologiak euskal literaturaren azterketari egokituak izan dira 80-eko hamarkadatik 2000-etara: semiotika, harreraren estetika eta irakurleari buruzko teoriak, literaturaren soziologia, etb.

Hor dira, bihurgune teoriko horren lekuko urte horietan aurkeztuak izan diren tesia nagusiak. Urte horietan egin diren ikerlan gehienak azterketa

¹⁰ TORREALDAI, Joan-Mari, 1977 *Euskal idazleak gaur, (Historia social de la lengua y literatura vascas)*, Jakin.

monografikoak izan dira. Aintzineko bi hamarkadetan Mitxelena, Sarasola edo Torrealдай bezalako historia egileek finkatu zuten «kanon bilduan» zeuden idazle konsakratuak bilakatu dira aztergai: Mogel, D. Agirre, Lizardi, Orixe, Lauaxeta, Aresti, baita ere bakar batzuk garaikideen artean, hala nola B. Atxaga. Literaturaren kritikan bezala, «literaturaren historia» sailean ere, kanpoko erresumetan lantzen ziren problematika berriak erakarriak izan dira euskal eremura baita ere, denbora berean, kanpoko tresna eta oinarri metodologikoak.

Tx. Lasagabasterren azterketa kritikoa:

«Euskal literaturaren historia» sailean, Tx. Lasagabasterrek du lehen aldikotz aztertu literaturari buruzko euskal produkzio historikoa historiografiaren ikuspegitik. Ikuspegi historikoz gain, euskal literaturaren historiaren hobetzeko eta eguneratzeko egin behar zen ikerketa programa finkatu zuen:

- lehen proposamena metodologikoa zen: harek zion XX-garren mendeko azken partean eremu kultural garatuetan pentsatuak eta erabiliak izan ziren azterketa bide berriak erakarri behar zirela euskal eremura. Beraz, giza zientzietatik (soziologia, psikanalisia, mentalitateen historia, etb.) eta testugintzatik (hizkuntzalaritza, semiotika, pragmatika, etb.) etorri ekarpenak erabili behar ziren euskal literaturaren historian. Hots, eguneratze metodologikoa eta zientifikoa eskatzen zuen euskal kritikarentzat. Hori da preseski, hamarkada hartan gertatu dena.
- Bigarren proposamena: hizkuntzaren historia eta literaturaren historiaren arteko lotura egin behar zela. Iduritzen zitzaion, euskal kontestu soziolinguistikoa kontutan hartu behar zela euskal literaturaren ikeretzeko, batez ere hemengo egoera diglosikoak sorkuntza mailan zuen eragina. Pundu horrek eskatzen zuen gogoeta ez da geroztik asko aurreratu, Jon Kortazar-en liburu bat¹¹ kentzen bada.
- Hirugarren proposamena: hiruetarik zailena zen betetzeko. Euskal eremu kulturean aspaldidanik bizi dugun egoera konplexua aipatzen zuen. Tradizio kultural hirukoitza aurkitzen da azken mende hauetan

¹¹ KORTAZAR, Jon, 2002, *Diglosia eta euskal literatura*, Utriusque Vasconiae.

Euskal Herrian, hiruzpalau hizkuntzen bizigunea delako. Eta, Tx. Lasagabasterrek zion, gisa batez edo bestez ainzitasun hori behar litzatekeela kontutan hartu. Bainan, berak aitortzen zuen xede guziz helgaitza zela eta, mementoko, ezin bestean, euskarazko sorkuntza baikik aztertzen dela euskal literatura gisa.

Bukatzeko eta laburbiltzeko, erran daiteke Tx. Lasagabasterrek «euskal literaturaren historia berritu» bat eskatzen zuela.

«Historiak» ugaritu:

XX-garren mendeko azken laurdenean, Euskal literaturaren historiak ugaritu dira. Hamabost bat orotara. Historia orokorrak izan dira:

- *Historia de la literatura euskerika*, Luis-Mari Mujika, 1979.
- *Literatura vasca*, Jon Juaristi, 1987.
- *Précis de littérature basque*, Jean-Baptiste Orpustan, 1996.
- *Euskal kultura gaur*, (Liburuaren mundua), Joan-Mari Torrealдай, 1997.
- *Historia de la literatura vasca*, Askoren artean, Patri Urkizu zuzendaritzapean, 2000.
- *Iraupena eta lekukotasuna*, (Euskal literatura idatzia 1900 arte), Patxi Salaberri Muñoa, 2002.
- *Historia de la literatura vasca*, Iñaki Aldekoa, 2004.
- *Euskal literaturaren historia*, Iñaki Aldekoa, 2008.

Edo, bestela, literaturaren eremu batena baita ere garai mugatu batena:

- *Euskal teatroaren historia*, Patri Urkizu, 1978.
- *Ahozko literatura*, Juan-Mari Lekuona, 1982.
- *Gerraondoko poesiaren historia*, Josu Landa, 1983.
- *Euskal eleberraren kondaira*, Gotzon Garate, 1983-1985.
- *Literatura vasca. Siglo XX*, Jon Kortazar, 1990.
- *Euskal haur eta gazte literatura*, Xabier Etxaniz, 1997.
- *Euskal eleberraren historia*, Mari-Jo Olaziregi, 2002.
- *XX. Mendeko euskal literatura*, Jon Kortazar, 2003.

Nahiz ez diren bat heldu edukien aldetik baita ere iritzi kritikoei begira, halere ageri da liburu horiek erabiltzean autore guziek barneratu dituztela Mitxelenaz geroz onesten diren oinarri historiografikoak. Beraz, oinarri horiek kondutan hartzen badira, erran daiteke eredu historiografiko bakar bat badela egungo egunean. 80-eko hamarkadatik hona «Euskal literaturaren historia» berritu bat garatu dela

3. Euskal literaturaren historia berritua

Saia gaitezen euskal literaturaren historia berritu horren definitzen hurbilgotik:

Alde metodologikoa aipa dezagun lehenik:

Oro har, 90-etik hona agertu diren historiek Tx. Lasagabasterrek eskatzten zituen oinarrizko aukerak bete dituzte. Eguneratze teorikoa eta metodologikoz gain, beste ekarpen amankomun bat badute: alde didaktikoa. Oraiko liburu gehienak, transmiziorako pentsatuak dira, irakasle batzuek ikasleentzat eginak, polemikatik kanpo eginak.

Erran daiteke Euskal literaturaren historiak bere legitimitatea baduela, irakasten den ber. Iduri ez duelarik, bihurgune nagusi bat izan da hori: 1980-hamarkada baino lehen publikatu duten historia egileek ez zuten – ezin bestean– publiko finkorik buruan. «Hartzaile ezagun» horren falta nabari da liburu gehienetan. Alderantziz, gaurko egunean –erran nahi baita euskara eskolaren sisteman sartuz geroz– kritikariek eta historia egileek badakite norentzat ari diren lanean, euskal literaturaren historia lantzen dutelarik: unibertsitateko ikasleentzat, irakasle, kazetari eta beste bilakatu direnentzat eta haien bitartez, lizeoko ikasleentzat. Eta bistan da, publiko zabalago batentzat ere.

Beraz, nahi ala ez, historialariak harreman instituzionalizatu batean ari dira gaurko egunean. Harreman konplexua da dudarik gabe. Lehen baino eragin handiagoa du gaurko «Historia» batek bigarren mailako irakasleen bitartez. Denbora berean, «instituzioek» (Eskolak eta Unibertsitateak) hein batean bideratzen dute historia egile baten lana jartzen dizkioten eskaeren

bidez. Dударik gabe, instituzio horiek nahi lukete «eredu finkatu, iraunkor eta normalizatu» bat. Beste gisa batez adierazteko, tradizio baten eskaera – gurea guziz motza izanik ere– egiten diote egungo euskal literaturaren historiari.

Legitimitate kulturala jokoan dago kanpoari begira bainan, barneko eremuan ere eta euskaldun gazteriari buruz, era berezi batez. Alde hortarik, ez da ahantzi behar, Literaturaren historia dela Euskal Historiaren sail bakarra garai eta eskualde ezberdinetako Euskaldun guziak bateratzen dituen, euskal literatura euskaraz idatzia delako –egungo definizioaren arabera–.

«Patroi» berriaren oinarri kontzentzualak:

Orai ikus dezagun zein daitezkeen gaurko patrioiaren oinarri kontzentzualak:

- Literaturaren «definizio gaurkotua» zabaldu da gure artean: «sail eta iharduera autonomo» gisa definitua da, XIX-garren mende ondarrean eta XX-garren mende hastapenean zabaldu den Modernitatearen arabera.
- Autoreak, «kanon bildu» baten alde agertzen dira, salbu idazle garaikideentzat (azken hogeiturokoak).
- «Kanon bildu»-aren problematikan, K. Mitxelenaz geroz indartu den tradizio kritikoa hartzen dute beren gain, Domingo Agirrereren obratik Jon Mirande-renaraino, autore nagusi onartuen gainean bermatuz.
- Garaikideentzat, itsura arizan orde, guziz idekirik uzten da autore eta obren zerrenda.
- Toki nasaia, nasaiena orrialde kopuruaren aldetik, eskaintzen zaio sorkuntza garaikideari.
- Eleberria da egungo genero nagusia.
- Euskal literaturaren historia «objeto» konplexu gisa hartua da, sistema bezala. Giza zientzietatik (soziologiatik adibidez) heldu diren konzeptuen bitartez aztertzen dituzte eremu literarioan diren harreman eta lokarri sozialak.

Aldaketa nagusi bat eremuan: Paradigma aldaketa:

Patroi horren oinarrien artean, ondoko bi hauek dira azken mende laurdenen agertu eta indartu direnak: garaikidetasunari emana izan zaion lehenetasuna eta narratibaren nagusigoa. Ez ditut puntu horiek gehiago aipatuko, begien bistakoak baitira denentzat. Bainan, azpimarratu behar da, aldaketa nagusi bat, paradigma aldaketa bat bultzatu dutela eredu historiografikoaren baitan.

Ondorioz, 80-eko hamarkadaren atarian finkaturik zegoen modelo historiografikoa (Mitzelena, Sarasola, Torrealдай, etb) gainditua izan da. Horrengatik, erran daiteke eredu «berritua» izan dela.

Garaikidetasunari lehenetasuna:

Garaikidetasunaren lehenetasun horren neurtzeko, har daiteke adibidez I. Aldekoaren liburua. Euskal literaturaren historia orokorra aurkezten du, hots bost mende. Azken berrogeitahamar urteek, bigarren gerlatik landa Aresti, Mirande eta Txillardegirekin hasten diren garai moderno eta garaikideek, liburuaren erdia hartzen dute nonbait han. Eta, beti liburu berean, XX-garren mendeko azken hogeitahamar urteek 9 sartze ezberdin badituzte, liburu osoak 21 bat sartze dituelarik. Abantxu sartzen erdia azken mende laurdenarentzat da, beraz.

Narratiba nagusi.

Beste seinale bat: narratibari ematen zaion ardura berezia. Narratiba, «genero nagusi» bilakatua da bigarren gerlatik hona euskal literaturan, inguruko kulturetan bezala, gurea berantarekin halakatu bada ere. Euskal literaturaren munduan aurkitzen diren partaide guziek (idazleek, irakurleek, argitaratzaileek, kazetetako eta unibertsitateko kritikariek) hogoi bat urtez obratua dute mugimendu «normalizatzaile» hori. Denbora berean, ordu arte narratibaren hein bertsuan aurkitzen ziren generoak –poesia eta saiakera– zokoratuak izan dira. Aldaketa hori onarturik, Euskal literaturaren historiek ere narratibari ematen diote lehenetasuna.

4. Zein ote dira eredu berrituaren ahuleziak historiografiaren ikuspegitik?

Beraz, luzatu gabe azken pundura pasatuko naiz. Orai, eredu berrituak ekar lezazkeen arazo historiografikoak aipatuko ditut. Molde eskematikoan emanak dira, eztabaidaren abiapuntu gisa.

Periodizazio eredu iraunkor bat ba ote dugu?

Orain arteko euskal literaturaren historiak konparatzen badira aladaketa nabaria aurkitzen da periodizazio mailan. Ondoko adibideek adierazten duten bezala, lehengo garaiez ez da batasunik periodizazio mailan:

K. Mitxelena (1960):

1. Ahozko literatura.
2. Hastapenak. XVI. Mendea.
3. XVII. Mendea.
4. 1700 –1850.
5. 1850 – 1960.

J-B. Orpustan (1996):

1. 1545 aintzin.
2. 1545 – 1670.
3. 1670 – 1815.
4. 1816 – 1907.
5. 1908 – 1950.

I. Sarasola (1970)

1. 1545 – 1901.
2. 1901 – 1964.
3. 1964 – 1971.

I. Aldekoa (2004):

1. XVI. Aitzin: kap. 1.
2. XVI – XVII: kap. 2, 3.
3. 1700 – 1833.: kap 4, 5.
4. 1834 – 1936: kap. 5, 6, 7, 8.
5. 1937 – 1950: kap. 9.
6. 1950 – 1975: kap. 10, 11, 12.
7. 1975 – 2000: kap. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

Historia egileek oinarri historiografiko berdinak erabilirik ere, badirudi eredu iraunkorrik ez dela oraindik finkatu ahal izan garai zaharrei buruz. Zailtasun horren adibide bat ematekotan, aipa daiteke Iparralde eta Hegoaldearen arteko ezberdintasuna XIX.mendearen tratamenduan. Hegoal-

deko historialarientzat, Karlistadek XIX. Mendearen banaketa diakronikoa bideratzen dute edo, bederen, eragin handiko mozturak bezala emanak dira.

XIX. Mendea, Iparraldetik (J.B. Orpustan, 1996 adibidez) ikusten bada, garbi dago Frantziako Historian gertatu hausdura handiek (1789-ko Iraultza; Napoleon Lehenaren Inperioa –1802/1815–; 1848-ko Iraultza; Napoleon Hirugarrenaren garaia edo «Bigarren Inperioa» –1852/1870–; 1870-ko gerlaren galtzea eta Hirugarren Errepublika, etb.), banaketa eragiten dutela.

Eta aurki daiteke horrelako ezberdintasun asko gaineko bi ikuspegien artean, bai eta ere Iparraldeko edo Hegoaldeko ikuspegien baitan, hala nola bigarrenean Ibon Sarasolak proposatzen duen banaketa diakronikoa, 1901 eta 1964 bi urte mugen inguruan.

Zertarik ateratu behar dira urte muga horiek? Euskal Herriaren Historiaren alorretik? Inguruko Erresumen Historiaren alorretatik? Inguruko Erresumetako et Euskal Literaturaren baitako alorretatik?

Horrelako desoreka diakronikoa ezin bestezkoa dea?

Bestalde, periodizazio gai horri jarraituz, erran daiteke garai literarioen arteko desoreka diakronikoa handitu dela lehengo historiak eta oraikoen artean. Badirudi, azken 30 urtetan, literaturaren eremuan gertatu aldaketa nagusiak, haiek ekarritako ondorioak eta haietatik sortutako bilakaera hartu dituztela kondutan historia egileek, besterik gabe. Hots, bilakaera horren lekuko gisa, begien bistan zutena aztertu dutela objektiboki. Bainan, denbora berean, historia egileek aukera historiografiko bat egin dute nagusiki. Gaur egun idazten ari den literatura kondutan hartzea erabaki dute. Gainera, literaturaren definizio «modernista» aukeratu dutelako, desoreka diakronikoaren indartzera behartuak izan dira. Bi aukera horiengatik, azken 30 urteen tokia handitu da ezin bestez.

Beste tradizio historiografikoetan, ez da garaikideen azken punta literaturaren historia orokorrean sarrarazten Gehienetan, bestalde lantzen da, molde berezi batez¹², nahiz joera hori aldatzen ari den astiro. Bortxaz, urte

¹² Ikus: VIART, Dominique, VERCIER, Bruno, 2005, *La littérature française au présent*, Bordas.

batzuen gibelatzapena hartuz, idazle garaikideen multzo nasaiaren baitan bahetze edo irazte lana berenaz egiten da eta, «konsakratu berriak» tantaka baizik ez dira sartzen korpusetan eta kanonean.

Nola antola korpusaren baitako desoreka?

Horrela eginez, lehengo garaiek tratamendu joriagoa badute. Hortaz ohartzeko, aski da *Précis d'Histoire littéraire basque* (1996) liburua hartzea. Azterketa XX-garren mende erdian (1950) gelditzen da. Garbi dago gaur egun guretzat «literario» ez diren sailek badutela liburu hortan toki nasaia eta ñabardura askorekin zehaztuak direla: «La poésie de circonstance, la poésie religieuse et la poésie didactique», «Aux marges du littéraire: dévots, apologistes et grammairiens», «Deux prosateurs issus du journalisme», etb. Hots, besteetan agertzen ez diren kategoria batzu.

Aipatzen ditugun historia berrietan (Aldekoa, Kortazar, Olaziregi) aldiz, lehengo garaiak gehiago «bilduak» dira. Bainan, bigarren gerlatik landa (Aresti/Mirande, etb.) eta, are gehiago 1975-etik goiti, garaiak nasaitzen eta laburtzen dira eta badirudi gero eta lasterrago iragaiten direla. Gisa berean, obra eta autoreen sailkapena gero eta zehatzagoa bilakatzen da gure garaitik hurbiltzean, kategoriak ugaritzen dira, ñabardurak ere bai. Kategorien izenburuak guziz zehaztuak dira:

- M.J. Olaziregi: «Euskal eleberri modernoa», «Modernitate osteko euskal eleberrigintzaren aurpegi anitzak (1975-2000).
- I. Aldekoa: «Modernotasuna euskal eleberrigintzan: Txillardegi eta Ramon Saizarbitoria»; «Trantsizioko euskal literatura (1975-2000).
- I. Aldekoa / J. Kortazar: askotan, sailkapena kronologiaren arabera egiten da. «Laurogei eta laurogeita hamarreko urteetako poesia»; «80ko hamarkadako literatura: poemagintza».

Zer pentsa kanonaren iraunkortasunaz?

Gorago aipatu diren aukerek ondorioak badituzte ere kanon-aren baitan eta haren iraunkortasunari begira. Komuzki, beste tradizioetan, kanonaren baitako edukia eta oreka bi molde ezberdinez aldatzen da:

- *Kanpotik*: idazle garaikide zenbait sarrarazten dira bainan, astiro, bahe metodologiko batzuen bitartez eta tradizio historiko ezberdinen eritimoaren arabera¹³.
- *Barnetik*: ikerketaren bitartez, tesia edo saiakera baten kariatetan, autore bat, mugimendu bat edo garai bat berriz miatzen da eta, aurkikuntza berrien arabera, ordu arteko «baloreak» gora edo behera mugitzen dira.

Euskal literaturaren historian, azken 30 urte hauetan egin diren aukera historiografikoengatik, garbiki ikusten da 1950-eko aurreko kanon-a abantxu hunkitu gabe berresten dela liburuz liburu. Salbuespen guti izan da (Oihenart, Jean Etxepare) eta oro har, eztabaida guti (Bernat Etxepare).

– Zein da gurean garai aldaketen eragilea?

Inguruko kultura garatuetan, «Modernitateaz» geroz, hausduraren konzeptoa erabilia da garaien arteko banatzaile eta aldaketen eragile bezala. Frantses literaturan adibidez, Mugimenduak (Dada, Surrealismoa, etb.) eta idazle eskola edo taldeak (Sartre/Camus, «Nouveau Roman», etb.) garai literarioen ezaugarri nagusizat hartzen dira. Mugimenduak elgarri oposatzen dira (Erromantismoa / Simbolismoa, etb.) eta garai batetik bestera iragaiten da hausdura estetiko batzuk direla medio.

Ibon Sarasolak hausduraren konzeptoa erakarri zuen euskal alorrera eta bere *Euskal literaturaren historia*-n (1971) erabili zuen: «Euskal literaturaren bi fetxa nagusiak, 1901 eta 1964, aldez edo moldez gertakizun politiko biri lotzen zaizkie, 1901-eko kasuan, Euzko Alderdi Abertzaleari¹⁴, 1964-ekoan euskaldungoari buruz sortzen hasten diren idea berriei.» Geroztik, Ibon Sarasolak egin zuen bezala, «Hausduraren kontzeptoa» Historiari loturik agertzen da komuzki, hala nola «1975» urte mugarekin. Gisa berean, aurreko garaientzat ere erabiltzen da, hala nola 1957-ean Txillardegik argitaratu zuen *Leturiaren egunkari ezkutua* eleberriarentzat. Obra berritzaile hori askotan emana da euskal eremuan gertatu hausdura estetikoetatik baten ezaugarritzat.

¹³ Adibide gisa, frantses tradizio historiografikoa aipa daiteke kontserbadoreen artean.

¹⁴ Hitz honi lotua oin ohar batean ondoko xehetasunak agertzen dira: «Euzko Alderdi Abertzalea 1895-ean fundatu zen. Euzkadi» aldizkariaren lehen numeroa, 1901-ean agertu zen.»)

Nola konpondu generoen tratamendu murriztailea?

Generoen tratamenduan ere desoreka agertu da narratibaren faboretan. Horrela eginez, gorago erran bezala, aldaketa kantitatibo bat sarrarazten da azterketaren oinarrietan. Bainan, denbora berean, aldaketa kalitatibo batzuk ez dira kondutan hartuak. Adibidez, 30 urtez iparraldean garatutako «antzerki berria»-k (D. Landart, Irigoyen anaiak, A. Luku, P. Hirigaray, etb.) ez du oraindik literaturaren historian ardietsi gizartean ukan duen araberako tokia. Gauza bera erran daiteke poesiaz, non ez den aipatzen genero horren aztertzeke gina den liburu bat¹⁵.

Generoen tratamenduak korpusaren baitako oreka alda lezake ez bada narratibaren garrantzia, gisa batez edo bestez, neurri batean kontrolatzen. Poesiaren tokia azterketa kritikoa baita ere «kanon» berrian murriztuz joan da, urteak joan arau. Euskal literaturaren historian garrantzi kantitatiboa eta kalitatiboa orekatu behar litazke molde berezi batez.

Aurkako kondaketak beharrezkoak ote dira?

Badirudi, nahi ala ez, «tradizio moduko kondaketa hastapen»... bat finkatzen ari dela, euskal literaturaren historian, «eskola sistema»-ren laguntzarekin. Eta, itxura guzien arabera, «kondaketa» hori konzentzuala bilakatzen ari da.

Beraz, «kontra ereduak» edo «aurkako kondaketak» deitu konzeptuen gogoetatzeko garaia etorria ote da? Frantses literaturan adibidez ez da «aurkako eredu» tradizioz, eredu ortodoxoa guziz sendoa baita eta ongi hedatua instituzio indartsu batzuen bidez. Halarik ere, horietatik bat bada indartzen ari dena Karaietako eremuan, Kreolar Letrak irudikatzen duten Edouard Glissant¹⁶, Patrick Chamoiseau¹⁷ eta Raphaël Confiant¹⁸ bezalako idazleei esker.

¹⁵ LANDA, Josu, 1983, *Gerraondoko poesiaren historia*, Elkar-AEK, KORTAZAR, Jon, 1997, *Luma eta lurra*, Labayru.

¹⁶ GLISSANT, Edouard, 1981, *Le Discours antillais*, Gallimard; 1990, *Poétique de la relation*, Gallimard.

¹⁷ CHAMOISEAU, Patrick, 1997, *Ecrire en Pays dominé*, Gallimard.

¹⁸ CONFiant, Raphaël, CHAMOISEAU, Patrick, 1999, *Lettres Créoles*, Gallimard.

Estatu Batuetan, Indian eta munduko anitz eskualdetan, «Post-Colonial Studies» mugimenduaren eraginez –besteak beste–, «Aurkako kondaketak» idazten ari dira, tokiko literaturen ikuspegitik.

Euskal eremuan mementoan ez da horrelarik garatu, Joseba Gabilondoren proposamena¹⁹ salbuespen bakarretatik delarik. Haren ustez, Europarrek denetara hedatu zuten «eredu nazional» –alegia– unibertsal hura hats hantua da eta desagertzeri doa. Denetan krisian da «modelo» hori. Euskal herrian ere, osoki eraiki baino lehen, krisian sartua da J. Gabilondok dionez. Hortaz batere konturatu gabe, garai berri batean sartuak omen gara «Europako» Euskal Herrian. Mimatua nahi dugun «eredu nazionalak» trabatzen gaitu aldaketa horietaz ohartzeko. Erdigunetik kanpo dauden Euskaldunek, diasporakoek –Joseba Gabilondo Estatu batuetan bizi da, adibidez– eta, hemen berean, gure arteko gutiengoek –harek emazteak eta homosexualak izendatzen ditu– eredu nazionalaren gainetik pasatzen dira.

Konklusioa

Lehen datu bilketa bat baizik ez da gaineko lana. Garbi dago Txuma Lasagabaterrek finkatu zuen programa ez dugula bete. Halere, Euskal literaturaren historiaz eredu «erabilgarri» bat badugu esku artean, Iparraldean eta Hegoaldean erabiltzen eta irakasten dena baita ere kanpora hedatzen dena. Haren alde onak eta haren gabeziak ikusten ditugu. Beraz, bi egun hauetan antolatutako diren ausnarketa kritikoei esker, pentsa daiteke gaur egungo «euskal literaturaren historiak» eskaintzen digun eredia hobetzen ahalko dugula.

Bibliografia

Erreferentzia orokorrak

BACKÈS, J.L., 1996, *La littérature européenne*, Belin .

¹⁹ GABILONDO, Joseba, 2004, *Nazioaren Hondarrak*, Euskal Herriko Unibertsitatea.

BARTHES, R., 1960, «Histoire ou littérature?» in *Annales*.

CHAMOISEAU, P., 1997, *Ecrire en Pays dominé*, Gallimard.

CHAMOISEAU, P., CONFIANT, R., 1999, *Lettres Créoles*, Gallimard.

CURTIUS, E.R., 1956, (frantses itzulpena), *La littérature européenne et le Moyen-âge latin*, PUF,

ESCARPIT, R., 1958, *Sociologie de la littérature*, PUF, 1958. Askoren artean, (Robert Escarpit-en zuzendaritzapean), 1970, *Le littéraire et le social*, Flammarion.

GLISSANT, E., 1981, *Le Discours antillais*, Gallimard; 1990, *Poétique de la relation* Gallimard.

JAUSS, H.R., 1978 (frantses itzulpena), «Histoire de la littérature», in *Pour une esthétique de la réception*, Gallimard,

LANSON, G., 1894, *Histoire de la littérature française*.

SARTRE, J.P., 1947, *Qu'est-ce que la littérature?*, Gallimard.

VERCIER, B., VIART, D., 2005, *La littérature française au présent*, Bordas.

Euskal literaturaren historia

ALDEKOA, I., 2004, *Historia de la literatura vasca*, Erein.

———, 2008, *Euskal literaturaren historia*, Erein.

ETXANIZ, X., 1997, *Euskal haur eta gazte literatura*, Pamiela.

ETXANIZ, X., LOPEZ GASENI, M., 2005, *90eko hamarkadako haur eta gazte literatura*, Utriusque Vasconiae.

GABILONDO, J., 2004, *Nazioaren Hondarrak*, Euskal Herriko Unibertsitatea.

GARATE, G., 1983-1985, *Euskal eleberraren kondaira*, Gotzon Garate, Mensajero.

JUARISTI, J., 1987, *Literatura vasca*, Taurus.

KORTAZAR, J., 1990, *Literatura vasca. Siglo XX*, Mensajero.

———, 1997, *Luma eta lurra*, Labayru.

———, 2002, *Diglosia eta euskal literatura*, Utriusque Vasconiae.

- , 2003, *XX. Mendeko euskal literatura*, Prades.
- LANDA, J., 1983, *Gerraondoko poesiaren historia*, Elkar-AEK.
- LASAGABASTER, Tx., 1983, *Las literaturas de los vascos*, Deustoko Unibertsitatea.
- LEKUONA, J-M., 1982, *Ahozko literatura*, Erein.
- LHANDE, P., 1925, *Le Pays basque à vol d'oiseau*, Beauchesne.
- LOPEZ GASENI, M.,
- MITXELENA, K., 1960, *Historia de la literatura vasca*. Minotauro.
- MUJICA, L.M., 1979, *Historia de la literatura euskerika*, Kriseilu.
- OLAZIREGI, M.J., 2002, *Euskal eleberraren historia*, Labayru.
- ORPUSTAN, J-B., 1996, *Précis de littérature basque*, Izpegi.
- SALABERRI MUÑOZA, P., 2000, *Iraupena eta lekukotasuna*, Elkar.
- SARASOLA, I., 1971, *Euskal literaturaren historia*, Lur.
- , 1975, *Euskal literatura numerotan*, Lur.
- TORREALDAI, J.M., 1977, *Euskal idazleak gaur*, Jakin.
- , 1997, *Euskal kultura gaur*, Jakin.
- URKIZU, P., 1975, *Euskal teatroaren historia*, Kriselu.
- , (zuzendari: askoren artean), 2000, *Historia de la literatura vasca*, Uned.

Euskal literaturaren historia; begirada berriaz

ETXANIZ, Xabier

Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea

Sarrera data: 2011-03-11

Onartze data: 2011-06-24

Euskal literaturaren historian azterketa ezberdinak egon dira. Orain, berriz, polisistema-ren teoria kontuan izanik, historiografia berri bat egin behar dugu. Ikuspegi zabalago batekin, irizpide literarioetan oinarrituta, literatura-sistema eta sistemen arteko harremanak kontuan izanik eginiko historiografia.

Atzera begiratze horrek, baina, ez dugu etorkizunei begira ditugun erronkak bazterrarazi behar.

Hitz-gakoak: Literaturaren historia, azterketa orokorra, eredu sistemikoa.

En la historia de la literatura vasca ha habido diferentes análisis. Ahora, de nuevo, y teniendo en cuenta la teoría de los polisistemas, debemos hacer una nueva historiografía. Con una perspectiva más amplia, basada en criterios literarios, una historiografía que tenga en cuenta el sistema literario y las relaciones entre estos sistemas.

Esta mirada retrospectiva, pero, no ha de suponer dejar a un lado los retos del futuro.

Palabras clave: Historia de la literatura, análisis general, modelo sistemático.

L'histoire de la littérature basque a connu différentes analyses. Nous devons maintenant, en prenant en compte la théorie des polysystèmes, réaliser une nouvelle historiographie, dans une perspective plus large basée sur des critères littéraires, une historiographie qui prenne en compte le système littéraire et les relations entre ces systèmes.

Ce regard rétrospectif ne doit pas laisser de côté les défis du futur.

Mots-clés : Histoire de la littérature, analyse générale, modèle systématique.

There have been different analyses in the history of Basque literature. Now, bearing in mind the polysystem theory, a new historiography needs to be produced, a historiography made with a broader perspective, based on literary criteria, and produced bearing in mind the relationships between the literature system and systems.

But this retrospective stance does not mean that we should abandon the future challenges facing us.

Keywords: History of literature, general analysis, systemic model.

Literaturaren historia pertsona edo talde batek une zehatz batetik eginitako azterketa diakronikoa dugu. Azterketa horretan literatura lana dugu ardatz nagusia, baina literatura gertakari soziala da, gizarte batean eta historia une zehatz batean jazotako gertakaria. Are gehiago Itamar Even-Zohar irakasleak proposaturiko polisitemaren teoria kontuan izanik; bertan adierazten den bezala literatura elementu ugariren konbinaketa da. Literatura egoteko idazleaz gain, irakurlea, merkatua, testuingurua, kodea, mezua eta kanala (eta beraien arteko erlazioak) izan beharko genituzke kontuan.

Euskarazko literaturaren kasuan hizkuntzaren egoerak zerikusi handia izan du gure literatura garatzeko orduan eta hori euskarazko lehen idazkian bertan ageri zaigu Bernat Etxepareren hitzetan:

*Berce gendec vste çuten
Ecin scriba çayteyen
Oray dute phorogatu
Enganatu cirela.*

1545ean idatzitako testuak euskal idazlanetan XX. mendeko azken honddarretaraino, gehiagotan edo gutxiagotan, ageri zaigun kezka azaltzen digu: euskara bizirauteko nahia, beharra. Hona hemen, horren adibide gisa, XX. mendean idatzitako hainbat libururen hitzaurretatik ateratako pasarte esanguratsuak:

«Dana-dala, gure Ama Euzkereari opari txiki au egingura ixan sautsot, orren biarra, !biar andija gero!, daukolako.

Euzkeraz ikasten dabillan mutil zintzo batek, Jauregibeitia'tar Ander'ak, egin dauz idazti onetan ikusiko dozuzan idantzekijak, idantzeki politak. Onak be zeozer opaldu gura ixan dautso gure Euzkera matagarijari». (Joseba Altuna, O. Wilderen *Ipuiak* liburuarren hitzaurrean, 1927)

«Eta dena izanen da gure Eskuararen onetan, haren maitarazteko eta hedarazteko, Jainko maiteak hala nahi duelarik». (Mayi Ariztia, *Amattoren uzta* liburuarren hitzaurrean, 1943)

«Jaungoikoa'ri bearrik orixe ba-dugu: euskeraren alde aritzeko etengabeko borondatea. Beraz, Jaunogiko on-onak eta zuk, irakurle maite orrek, asketsiko (absolver) al dizkidazute liburu ontako utsegi

ta aizki esanak». (Jon Etxaide, *Purra! Purra!* liburuaren hitzaurrean, 1953)

«Ta inguru au izando al da bide bat sorkaldeko euskaldunak gure euskalkia ta zikolojia obeto ezagutu deien» (Juan San Martin, *Zirikadak* liburuaren hitzaurrean, 1960)

Kezka horrek mende bukaerako liburuetan ere presentzia du:

«Eta inguru honetan oraindik bizirik irauten duen kulturarekin, ohiturarekin, euskararekin moldatzen lagundu nahi diogu...». (Imanol Urbiet, *Haur kantarien birlorak* liburuaren 2. argitalpeneko hitzaurrean, 1990)

Euskararen egoerak, eremu urriko hizkuntza, populazio gutxikoa eta inguruko hizkuntzetatik nahiko berezia izateak izugarrizko pisua izan du gure literaturaren garapenean. Arestian ikusitako oharretan ageri den bezala urtetan euskal sortzaileek euskara bera izan dute kezka eta idazlanak plazaratzearen arrazoi nagusia. Euskaraz egin daitekeela, euskaraz egin behar dela, euskaragatik, euskararen ohorean idatzi izan dira testu asko eta asko eta horrek desorekatzen du erabat literatur egoeraren panorama, izan ere sarritan beste hizkuntzetan edo beste literaturetan egiten zirenen antzeko lanak plazaratu izan dira, tradizioa, irakurlea, merkatua... kontuan izan barik.

Literaturaren historia batek idazlanak izan behar ditu kontuan, baina horiekin batera, Even-Zoharrek dioen bezala, literatur komunikazioan parte hartzen duten gainerako elementuak ere kontuan izan behar ditugu (irakurleak, azterketak, tradizioa... bai eta gertakari politiko eta sozialak). Jakina, historia guztiek begirada bati erantzuten diote, Antoniok Venturak (2001: 7) dioen bezala, historiagilearen begirada du historia batek. Eta historiagile horrek interpretatu beharko ditu garai bateko egoera eta arauak idazlan batzuk literariotzat hartzeko orduan ala ez, urte eta garai ezberdinetan kontzepzio oso diferenteak izan baitira literaturaren inguruan. Horregatik guztiagatik Maldonadok bi arazo nagusi ikusten ditu historiografian: batetik zehaztea zer den literatura eta nola erlazionatzen diren literatura eta historia, eta bestetik nola sailkatu, aukeratu, baloratu literatura arloko datuak (Maldonado, 2006: 11).

Euskal historiagileen begirada

Euskal literaturaz eginiko aurreneko historietako bat dugu Mitxelena 1960an plazaraturikoa (1988an Erein berrargitaratua); bertan honako hau dio ikerlari ezagunak:

«A pesar de la reincidencia, estoy muy lejos de ser un especialista en historia literaria (...) como lingüista he solido atender preferentemente en los textos a aspectos que tienen muy poco que ver con su valor literario». (Mitxelena, 1988: 7)

Baina hori esan bezain pronto bere irizpidea eta bere jarrera azaltzen du; hots, zein den bere begirada:

«no he tenido el menor propósito de ser exhaustivo (...). Me doy perfecta cuenta de que con ello me hago culpable de inevitables omisiones y pretericiones que lamento de todo corazón. No tengo ninguna confianza en la seguridad de mi juicio y no pretendo imponer a nadie mis opiniones (...). No me he preocupado de no herir susceptibilidades porque estimo indispensable que quienes sientas inquietud por estos problemas sepan hasta qué punto ha sido mediocre nuestro pasado». (op. cit.: 8)

Argi eta garbi mintzo da Mitxelena bere buruaz eta euskal letrei buruz. Eta hitzurre amaieran eskatu bezala laster hasi ziren literaturaren inguruko bestelako ikerketa batzuk plazaratzen. Lehena urtebete beranduago, aita Villasantek idatzitako *Historia de la literatura vasca*. Bertan euskal idazlearen bakardadeaz hitz egiten da: «Es ya un mal crónico entre nosotros que el escritor vasco crezca y madure su obra en un clima de aislamiento y soledad de espíritu, lo cual por fuerza tiene que influir desfavorablemente en el desarrollo de la literatura vasca.» (Villasante, 1979: 18), baina baita euskal literaturaren izaeraz. Vinsonen (1925) euskal literatura bat ukatzen zuen bitartean, Villasantek liburukote horrekin kontrakoa erakutsi nahi du («nuestro libro lo evidencia suficientemente» op. cit.: 19) nahiz eta bera ere oso kontzientea izan aztertutako testuek nolako maila literarioa izan dezaketen: «Lo que podría discutirse en todo caso son sus verdaderas dimensiones y alcance, o sea, el valor e índole de esa literatura. (...). La literatura culta o libresca es más bien tardía, escasa y de no muy alta calidad.» (op. cit.: 19).

Mitxelenaren historiaren parean Villasantek euskaraz idatzitako idazlan guztien bilketa egiten du:

«Al decir que escribimos la historia de la literatura vasca es preciso advertir ante todo que no entendemos esa palabra <literatura> en su sentido restringido de <bella literatura>, de producciones desinteresadas con vistas a expresar la belleza literaria o estética (...) Nosotros queremos tomar el vocablo en su sentido amplio de todo libro o publicación escrito en lengua vasca». (op. cit.: 20).

Eta horren ondorioz agertzen dira, historiagileak berak aitortu bezala (op. cit.: 21), hainbat linguista; Humboldt, Bonaparte, Van Eys, Dodgdon,... literaturaren kontzepzio zabal horren lekuko.

1980ko hamarkadatik aurrera historiagileen ikuspegia aldatu egiten da, nork berea izango du baina bada gero eta handiagoa den kezka literatura lana eta idazki hutsak bereizteko. Lasagabasterrek (1983) kritika nahiko zorrotza egin zuen euskal literaturaren historiografia batik bat literaturatik kanpoko kontuetan, historia biografikoa, soziologikoa edo filologikoan aritzen zela eta horien ordeaz azterketa literarioa falta zela.

Eta aldaketa hori, literaturaren historiografia egiteko ikuspegi berria ageri du Jon Juaristik *Literatura vasca* (1987) idazlanean; hispaniar literaturaren ikuspegi historiko kritiko zabal baten barruan, bere lanak balio literarioa duten euskal lanak jasotzen ditu: «Aun cuando los criterios utilizados pueden resultar muy discutibles, he intentado en todo momento discernir entre los verdaderos literatos y los simples escritores» (Juaristi, 1987: 10).

Antzeko iritzia adierazten du Jon Kortazarrek *Literatura vasca. Siglo XX* (1990) lanean honako hau dioenean:

«Hablar de literatura, en el contexto de la lengua vasca, debe hacerse con una cierta prudencia, porque lleva consigo consecuencias ineludibles. En primer lugar, su objeto *no consiste ya* en todos los libros publicados en euskara, sino en aquellos, que en una perspectiva de tradición, hayan sido *considerados como de cierta calidad estética*, siempre relativa. En segundo lugar, reclama una posición con respecto al valor de la literatura vasca». (Kortazar, 1990: 7-8) (azpimarrak nireak)

Argi dago, Kortazarrek aurreko historietatik bereizketa marra bat markatzen duela (dagoeneko ez dira liburu guztiak sartzen) eta irizpide literarioak erabiltzen dituela historia egiteko orduan (nolabaiteko kalitate estetikoak izan beharra). Harrera estetikak literatura interpretatzeko, aztertzeko, modu berria ekarri zuen eta horren ondorioz hartzaileak eta ikertzaileak bere irizpide literarioa nagusitzen du. Alde horretatik, esan dezakegu, asmo literario horiek izan direla ondorengo urtetan egin diren historia liburuetaiko irizpide nagusiak.

Historia historiagileen begiradan

Modu batean edo bestean ulertuta zer den literatura historiagileak nolabaiteko periodizazioa egin ohi du, horretarako gertakari historikoak, literatura korranteak, inguruko literaturak eta abar kontuan izango dituelarik.

Hona hemen euskal literaturaren hegoaldeko historiagile batzuen periodizazioa eskema labur batean:

Mitxelena	Villasante	Juaristi	Aldekoa*
Hasiera, XVI. Mendea	XVI. mendea	Hasiera- Dechepare	XVI. mendea
XVII. Mendea	XVII. Mendea	XVI-XVIII. mendeak	XVI-XVII. mendeak
1700 - 1850	XVIII. Mendea	1800-1890	XVIII. mendeak
1850etik gaur egunera	XIX. Mendea	1890-1936	1790-1890
	XX. Mendea	1936-1975	1890-1930
		1975-1980	1930-1936
			1936-1970
			1970-1975
			1975-2000

* Gutxi gora-beherako periodizazioa.

Azterketak ikustearekin batera argi eta garbi nabaritzen da zehaztasun handiagoa eskaintzeko asmoa Mitxelenaren lau denboraldietatik Alde-

koaren banaketa askoz zehatzagora eta, gainera, generokora. Baina, zehatzago edo orokorrago, nahiko garbi dago (Villasanteren medekako zatiketa izan ezik) XX. mendera arteko banaketa nahiko antzekoa dela, eta honek badu zerikusia hegoaldeko gertakari erlijiosoekin (erreforma eta erreformaren kontrako mugimendua) eta politikoekin (foruen galera eta nazionalismoaren sorrera).

2004an, Iñaki Aldekoak idatzitako euskal literaturaren historiari eginiko hitzaurrean, Lasagabasterrek kritika nahiko zorrotza egin zien aurretik eginiko hainbat historia lani:

«La historiografía literaria vasca, aun no siendo demasiado abundante, ha sido hecha desde perspectivas metodológicas muy diferentes, dejándose marcar por las modas o las corrientes que prevalecían en cada momento de la historiografía literaria general: la visión más bien positivista, en que la historia quedaba reducida a un catálogo más o menos exhaustivo de autores y de obras expuestos cronológicamente, pero sin la menor voluntad de aproximarse al sistema literario y menos aún a su contextualización en el interior de la vida cultural y social. Y cuando la contextualización cobró actualidad en las <historias sociales> de la literatura, también la historia de la literatura vasca pagó su tributo a la moda del momento, pagando el tributo de una interpretación demasiado mecánica, por no decir mecanicista, de la relación entre el hecho literario u la vida social; o, como es también el caso, introducir los datos históricos y sociales como prólogo al tratamiento propiamente literario de cada tema». (Lasagabaster, 2004:7)

Egia da Lasagabasterrek dioena, baina era berean egia da ere kritika hori gaur egungo literatura teorietatik egina dela. Izan ere, oraindik ere zehaztu edo argitu gabeko bi kontu daude, Maldonadok –arestian ere aipatu izan dugun bezala– komentatzen dituen historiografiako arazo nagusiak: zehaztea zer den literatura eta nola eraiki literatura kanonikoa.

Begirada berriaren bila

Literatura kritika berriaren ikuspuntutik hainbat teoria eta iritzi eman dira historiografiaren nondik norakoa zehazteko orduan. Duela hamarkada

batzuk René Wellekek literatura periodoaren definiziorako urratsak eman zituen. Kritiko honen ustez periodoa honakoa hau da: «una sección de tiempo dominada por un sistema de normas, pautas y convenciones literarias cuya introducción, difusión, diversificación, integración y desaparición pueden perseguirse» (Wellek eta Warren, 1966: 318). Alegia, hainbat elementuren batasunaren ondorioz gertatzen dela eta ez gertakari edo elementu bakar baten emaitza moduan; are gehiago, ikerlariaren ustez literatura periodo bat ez da banaketa kronologiko hutsa, izan ere, periodo batean balore bat nagusitzen bada ere horrek ez du esan nahi bestelakoak azaltzen ez direnik. Horregatik guztiagatik Aguiar e Silvak honako hau dio:

«El concepto de período literario que estamos analizando implica todavía otra consecuencia muy importante: los períodos no se suceden de manera rígida y lineal, como bloques monolíticos yuxtapuestos, sino a través de zonas difusas de imbricación e interpenetración». (Aguiar e Silva, 1996: 249)

Alde horretatik modu kritikoan azertu behar dira orain arteko hainbat banaketa, edo, horrela ez bada, argi eta garbi izan behar dugu periodizazio bat, edo korrante berri bat, aro bat, ... aipatzen dugunean horrek zer esan nahi duen eta garaiak ez direla bloke itxiak.

Bestalde, aurretik ere ikusi bezala, Aguiar eta Silvak dioen bezala garai bateko azterketa literarioa egiterakoan denbora horren errealitatea ikuspegi ezberdinetatik ezagutu behar da:

«el análisis de un período literario exige el conocimiento de las condiciones históricas generales de la época respectiva y, sobre todo, el conocimiento de las distintas artes, en el mismo período –pintura, escultura, arquitectura, música, etc.–. En efecto, el estudio de las coincidencias y divergencias entre la literatura y las demás artes puede ser muy esclarecedor acerca de la gestación, la textura y el significado de un período literario». (*op. cit.*: 251).

Guk gehituko genuke horrez gain garaiko egoera soziolinguistikoa ere guztiz garrantzitsua dela euskararen kasuan, bederen. Eta ez hori bakarrik, garai bakoitzean izan den filosofia, literaturarekiko joera, jarrera, ... ere kon-tuan izan behar dela. Kontzeptuak aldatu egin baitira mendeetan zehar

(XVIII. mendera arte, esaterako, errealitatearen isla izan behar zen poesia; egun, aldiz, imitazioaren teorien kontrako joera dago); eta gaur literariotzat hartzen ez dena, beste garai batean literatura izango zen, eta alderantziz. Historiagileak, beraz, presente izan beharko ditu gogoeta hauek guztiak bere azterketa egiterakoan, edo behintzat bere azalpenak ematerakoan.

Baina horiez gain, idazlan honen hasieran aipatu bezala, literatura elementu ezberdinen arteko sorturiko sarea dugu, testua baino zabalago den sarea. Even-Zoharrek dioen bezala:

«Un *consumidor* puede consumir un *producto* producido por un *productor*, pero para que el producto pueda ser generado y después propiamente consumido debe existir un *repertorio* común, cuya utilización está delimitada, determinada o controlada por una *institución* y por un *mercado* que permita su transmisión. Por otro lado, ninguno de los factores enumerados puede ser descrito funcionando aisladamente». (Even-Zohar, 1999: 30-31)

Ikuspegi berri honek literaturaren ikerketa eraldatu du eta literaturaren historia egiterako orduan zer pentsa ugari sortarazten duela uste dut. Gure artean, esaterako, nola interpretatu tiraderan urtetan eta urtetan egon den borradorea? Zer esan behar dugu *Peru Abarka* obrari buruz? Zer gertatzen da helduentzat idatzi eta gero gazteen literaturara pasatuko diren *Ambost egun Urgain'en* edo *Abarrak* bezalako lanekin?

Literatura sistema zerbait dinamikoa da, aldakorra, mugimenduan dagoena; Zohar Shavitek (1999: 148-149) Even-Zohar aipatuz dioen bezala:

«El sistema literario no es estático, sino que es “un sistema múltiple, un sistema de varios sistemas que se entrecruzan y se solapan parcialmente al usar diferentes posibilidades al mismo tiempo, aunque funcione con un todo estructurado cuyos miembros son interdependientes”».

Eta hona hemen kontuan izateko beste ideia bat, sistema baten barruan sistema ezberdinak daudela. Eta, sistema horien artean harremanak sortzen direla.

Haur eta Gazte Literaturarena (HGL), esaterako, oso adibide garbia dugu. Sarritan sistema nagusiaren periferian ageri den sistema dugu eta ko-

rronte nagusiak edo obra kanonikoekiko erakarpena izan ohi duena. Horrela, sistemaren erdigunean dauden obren antzeko lanak argitaratzen dira haur eta gazteentzat (tematika aldetik, esaterako, gerra zibilaren inguruko lanekin gertatu den bezala), edo sistemaren erdigunean dauden idazleek argitaratu dituzte lanak haur eta gazteentzat (gure artean, esaterako, aipagarriak dira, beste askoren artean, K. Izagirre, H. Cano, J. Gabiria edo U. Elorriagaren kasuak).

Baina mugimenduak beste zentzuan ere gerta daitezke, bazterreko sistematik, HGLtik, sistema nagusiaren erdigunera, Shavitek aipatzen duen bezala, literatura arauak aldatzen laguntzeko, edo sortzaileak esperimenta dezan sorkuntza prozesuan.

«El texto ambivalente es capaz de introducir en el sistema nuevos modelos (que pueden haber existido como tales tan sólo en la periferia del sistema) y participa en el mecanismo de cambio de normas literarias». (Shavit, 1999: 155)

Horrela, aurreko lan batean aipatu bezala (Etxaniz, 2007), Atxagaren helduen literatura ulertzeko nahitaezkoa da haren HGL aztertzea; errealismora eginiko jauzia, sorkuntza-itzulpen jokabidea, narratzeko modua... esperimentatu baitzituen lehenago HGLn.

Historian ere, lehenago komentatu bezala, izan dira sistema batetik bestera sorturiko aldaketak. Euskal literaturan, adibidez, helduentzat idatziriko obra asko (*Abarrak*, *Amabost egun Urgain'en*, *Patxiko Txerren*, *Pernando Amezketarra* edo *Alos-torrea*, lan batzuk aipatzearren) HGLra pasatu dira. Eta izan da ere gazte literaturatik helduenera jauzi egin duen lanen bate edo beste (*Filipinetan bizi den idazlearen kontuak*, Iturraldereen lana, esaterako).

Euskal historiografiaren begiradaz

Aurretik esandakoak kontuan izanik, euskal gizartearen egoera sozio-lingüistiko-politikoak ere eragina izan du literaturaren historia ikusteko orduan. Euskal Herrian euskara ez da botere hizkuntza izan; bai hegoaldean bai iparraldean erdara izan da goi mailako jendearen arteko hizkuntza. Jua-

ristik dioen bezala: «los estamentos privilegiados de la sociedad vasca –nobleza y clero– son a la vez bilingües y diglósicos. El castellano (o el francés) es su lengua de cultura; el vasco, su lengua de relación con los estamentos inferiores.» (Juaristi, 1987: 15). Eta horren ondorio garbia dugu euskaraz idatzitako liburuen izaera lehen lau mendetan. I. Sarasolak (1975) erakutsi bezala, 1545etik 1900 urtera bitartean euskaraz 588 liburu argitaratu ziren; horietatik 101 izan ziren euskaraz sortuak eta hauetatik 12 bakarrik ez ziren liburu erlijiosoak. Hau da, euskaraz idatzitako liburu ia guztiak erlijiosoak ziren (eta honetan badute zerikusi handia erreforma eta erreformaren kontrako mugimenduek, baina baita euskara hizkuntza idatzi gisa apaizek bakarrik erabili izanak).

Honek guztiak eragin zuzena izan du euskal literaturaren garapenean. Lambertek dioen bezala (1999: 58) instituzio politikoen eta tradizio linguistikoen arteko lotura oinarrizkoa da literaturaren kanonizazioan, eta gurean ez da horrelakorik gertatu. Ez dugu botererik ez idazlanik izan literatura bultzatzeko orduan. Eta Lambertek dioen moduan «Komunitatea, hizkuntza eta literaturaren arteko harremanek izaera dinamikoa dute beti» (op. cit.: 66), baina horretarako harremana eman behar da hiru elementu horien artean.

Egoera horren aldaketa sentimendu nazionalistaren sorrerarekin hasi zen ematen. Lore-jokoen bidez, eta gero Sabino Aranak bultzaturiko nazionalismoak ideologia bat baina baita hizkuntza bultzatu ziren. Testuinguru horretan hasten da euskal literatura erlijiotik bereizten eta euskara –eta berekin batera literatura– erabiltzen da jende multzo bati batasuna emateko, sentimendu bat sortarazteko. Izan ere kulturaren bidez botereak bere ideiak inposatu izan ohi ditu, eta kultura ere erabili izan da botereari aurre egiteko. Even-Zoharrek aipatu bezala (1999:72) kulturak batasuna eman diezaioke gizarte bati eta batasun horri esker biziraun dezake gizarte batek.

Euskal Herriak politikoki bizi dituen eta bizi izan dituen egoerek eragin zuzena izan dute euskal kulturaren garapenean eta hori orain arteko literatura historiagileek ikusi eta kontuan izan duten bezala, aztertu eta presente izan beharko dugu etorkizunean ere. XX. mendeko euskal kultura, eta euskal literatura, esaterako, ezin da ulertu gerra handiak eta Espainiako gerra

zibila kontuan izan gabe, eta gerra horiek gure herrian izan zuten ondorioak aintzat hartu gabe. Antzeko zerbait esan genezake euskara hizkuntzaren trataera ofizialari buruz, edo, beste maila batera pasatuz gure kulturak, literaturak, une bakoitzean izan duen garrantziari buruz, kontuan izan behar baitugu:

«Cuando uno se encuentra en la periferia cualquier cosa que haga, todo su repertorio, resulta por definición inferior al centro, pues los que ocupan en el centro siempre dominan mejor su repertorio, y por lo tanto se toman más fácilmente la libertad de ampliarlo o transformarlo». (Even-Zohar, 1999: 94)

Alegia zein den une bakoitzean gure sistemaren erdia eta periferia edo bazterra, non kokatzen garen. Eta alde honetatik oso garrantzitsua da euskal literatura sistema autonomotzat hartzea edo beste baten bazterrekotzat (eta badirudi batzuen ikuspegitik azken hau dela gure egoera).

Euskal historiagileen begira berriaz

Literaturaren historiak lagundu egin behar du literatura ulertzen, ezagutzen. Hots, zer izan den, nola egin den, zein testuingurutan, zergatik, ... eta hori guztia gizarte zehatz batean.

Bestalde oso presente izan behar dugu historiagileak bere begirada duela eta bakoitzak duen formazioa, garaia, errealitatea... islatzen duela azterketan; are gehiago historiagileak argi eta garbi izan behar du «bere» historia egiten duela (adibidez, *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia* idatzi nuenean 1960ko hamarkadan kokatu nuen euskal HGLren hasiera, idazlaren helburu nagusia estetikoa orduan hasi zela argudiatuz; Minaberryren lan horien aurretik dozenaka obra idatzi izan dira euskaraz haurrentzat baina hau sinatzen duenaren arabera obra horiek ez ziren «literatura». Aita Villasantek, aldiz, bestelako irizpidea erabili zuen euskal literaturaren historia idatzi zuenean). Fenomeno hau antologietan gero eta arruntagoa dena («Antologia bat» jartzea «Antologia»ren ordez, esaterako) nik uste historietara ere pasatu beharko genuke.

Eta Minaberry aipatu dugunez, esan dezagun arestian aipaturiko egoera politiko, kultural edo soziologikoaren isla dela haren lana. 1960ko hamarkada hasieran idatzi zituen Marijan Minaberryk haurrentzako lan garrantzitsuak, baina idazlan horiek –*Xoria kantari* liburuko poemak, kasu- hiru hamarkada beranduago heldu ziren hegoaldeko irakurleengana Oskorri taldearen musikari esker neurri handi batean.

Historiagileak, bestalde, sortu diren korrante ezberdinen berri emateaz gain, testuingurua azaldu behar du, testuinguruaren eragina aipatu, aurrekarien berri adierazi... horrela, «baserri giroa (...) umorean eta ateraldi bitxietan oinarritzen den literatura horrek, ikuspegi literario batetik ez berrikuntzarik, ez aberastasunik dakar» (Etxaniz, 1997: 253) diogunean, esaterako, ikuspegi historiko batetik literatura mota horrek ez duela ekarpen berririk egiten diogu, eta ez, batzuek interpretatu izan duten bezala literatura mota horrek ez duela balio literarioik. Hots, historiagilearen komentarioa idazlanak historian zehar izan duen eraginari buruzkoa izan beharko litzateke azterketa diakronikoaren ondorioz.

Orain artekoak kontuan izanik argi dago literatura sistema dinamikoa dela eta gizarteko komunikazio elementuek parte hartzen dutela bertan, ez bakarrik idazlanek edo idazleek. Alde horretatik esan dezakegu beste garai batzuetan egin izan diren liburu edo egile zerrendez osaturiko historiak edo gertakari politikoaren ondorio zuzentzat harturiko azterketak iraganeko kontuak direla eta horrelakoen ordez literatura-sistema osatzen duten ekintza guztiak (sorkuntza, merkatua, harrera, produktua, ...) eta beraien artean ematen diren harremanak aztertu behar direla literaturaren historia egiterakoan.

Argi dago, beraz, eredu sistemikoaren aldeko apustua egiten dugula Polisistemen teoriaren arabera, eta Maldonadok (2006: 27) aipatzen duen bezala literaturaren historiak honako hauek izan behar dituela kontuan:

- Sistema bakoitzaren barneko harremanak (sortzaileak, merkatua, ...)
- Sistema batean eragina duten kanpoko harremanak (egoera sozio politikoa, linguistikoa,...)
- Sistema ezberdinen arteko harremanak (HGLk helduenean, generoen artekoa...)

- Literaturaren kontzeptuan izan daitezkeen ezberdintasuna
- Literatura interferentzia
- Idazle eta idazlanen eboluzioa
- Gustu estetikoaren aldaketak hartzaileen aldetik
- eta abar

Historiagile berriak, beraz, elementu horiek denak izan beharko ditu kontuan gertakarien azalpena ematerakoan. Literatura gertakari soziala izateaz gain oso dinamikoa delako eta hobeto ulertzeko asmo horretan (historiaren zergatietako bat horixe izan beharko bailitzateke, historia ezagutu literatura hobeto ulertzeko) elementu ezberdinen azterketa egin beharko genuke. Historiagilearen begirada, beraz, handiagoa, zabalagoa eta, batez ere, orokorragoa izan behar da; are gehiago XXI. mende honen hasieran euskal literaturak bizi dituen erronken aurrean.

Iragana ezagutu behar dugu oraina ulertzeko eta etorkizunei begira jartzeko. Eta, alde horretatik, euskal literaturak azken hamarkadetan izan dituen aldaketak oso emankorrak eta aberatsak izanda ere bada kezkatzeko moduko zenbait kontu (are gehiago hainbatek euskal literatura oso egoera onean dagoela uste duenean). Egia da euskarazko literatura inoiz baino egoera hobean dagoela, baina badira, oraindik ere, argi gorriak gure literaturan. Idurre Alonso Amezuak idatzitako *Erdigune literarioak irakaskuntzan* lanak horietako batzuk aipatzen ditu. Non dago idazlan kanonikoen eta irakaskuntzaren arteko erlazioa? Zer irakurtzen dute literaturan hezten ari diren gazteek? Zergatik ez dira idazlan kanonikoak irakurtzen? Gazteak literaturan hezten ari al gara?

Ildo horretatik, nahiz eta kontu berbera ez izan, azken urteotan euskal literaturaren inguruan hainbat eta hainbat artikulu eta elkarrizketatan euskal irakurlearen gabezia aipatu izan da. Nork irakurtzen du plazerez? Zenbat irakurle ditugu euskaraz? Zer gertatzen da irakaskuntzako zirkuituetatik at geratzen diren idazlan literarioekin?

Alde horretatik oso esanguratsua da *Erlea* aldizkariaren apustua. Bi mila irakurle lortu nahi dituen aldizkaria da, hots, euskal literatura-sistema

mantentzeko behar dugun irakurle kopuru minimoa (aldizkariaren zuzendariaren hitzetan).

Eta, kezka hauen isla prentsara ere iritsi da. 2010eko urrian, Frankfurteko liburu azokaren harira, *Gara* egunkariak honako editorial hau idatzi zuen urriaren 8an:

«Premiazkoa da, ez bairik gabe, euskal literaturak munduan barrena bide egitea. Ez da erronka txikia, batez ere <literatura txikia> izaki, eta hartarako leiho zabala da Frankfurt (...) Baina literatura beste baldintzatzaile batzuen mendeko ere bada, hala nola merkatua-rena (...)

Euskal literatura munduan gero eta ezaguna izateko erronkak, nolnani ere, ez luke ahantzarazi behar Euskal Herrian bertan lan handia dagoela eginkizun, euskal literatura euskal herritar askorentzat ere ezezaguna baita».

Irakaskuntzan ari garenok, gazteekin ari garenok, jakin badakigu editorial horretan azaltzen den errealitatea noraino den egia, eta gaur egun euskal gazte askorentzat euskal literatura ezezaguna dela.

Historiak lagundu behar digu, beraz, iraganetik etorkizunerako bidea egiten. Horra hor, besteak beste, euskal literatura historiagileen erronka nagusia.

* Lan hau GIC 10/100 eta TIT 495/10 ikerketa taldearen proiektuaren zatia da, UPV/EHUk eta Eusko Jaurlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

AGUIAR E SILVA, V. M., 1999, *Teoría de la literatura*, Madrid: Gredos. (9. Berrinpri.)

ALDEKOA, I., 2004, *Historia de la literatura vasca*, Donostia: Erein.

ALONSO, I., 2010, *Erdigune literarioak irakaskuntzan*, Bilbo: EHU.

ETXANIZ, X., 1997, *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*. Iruñea: Pamiela

———, 2007, *Bela Kabelatik Ternuara. Atxagaren Haur eta Gazte Literatura*. Iruñea: Pamiela.

EVEN-ZOHAR, I., 1999, «Factores y dependencias en la cultura. Una revisión de la teoría de los polisistemas», in AA. AA *Teoría de los Polisistemas*, Madrid: Arco/Libros. 23-52.

———, 1999, «Planificación de la cultura y mercado», in AA. AA *Teoría de los Polisistemas*, Madrid: Arco/Libros. 71-96.

JUARISTI, J., 1987, *Literatura vasca*, Madrid: Taurus.

KORTAZAR, J., 1990, *Literatura vasca. Siglo XX*, Donostia: Etor.

LAMBERT, J., 1999, «Aproximaciones sistémicas y la literatura en las sociedades multilingües» in AA. AA *Teoría de los Polisistemas*, Madrid: Arco/Libros. 53-70.

LASAGABASTER, J. M., 1983, «La historiografía literaria vasca. Aproximación crítico-bibliográfica», *Mundaiç* 26, 34-52.

———, 2004, «<Otra> Historia de la literatura vasca», Aldekoa, I., *Historia de la literatura vasca*, Donostia: Erein, 7-8 or.

MALDONADO, M., 2006, «La historiografía literaria. Una aproximación sistémica», *Revista de Filología Alemana* 14, 9-40.

MITXELANA, K., 1988, *Historia de la literatura vasca*, Donstia: Erein. 2. Argital.

SARASOLA, I., 1975, *Euskal literatura numerotan*. Donostia: Kriselu.

SHAVIT, Z., 1999, «La posición ambivalente de los textos. El caso de la literatura para niños.» in AA. AA, *Teoría de los Polisistemas*, Madrid: Arco/Libros. 147-181

VENTURA, A., 2001, «Prólogo» in Galarrón, A., *Historia portátil de la literatura infantil*. Madrid: Anaya.

VILLASANTE, L., 1979, *Historia de la literatura vasca*. Arantzazu: Arantzazu argitaletxea. (2. Argitalpen zuzendu eta osatua).

WELLEK, R. eta AUSTIN WARREN, 1966, *Teoría literaria*, Madrid: Gredos. (4. Argital.)

Genero periferikoen agerpena euskal literaturaren historietan

LÓPEZ GASENI, Jose Manuel
Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea

Sarrera data: 2011-03-11

Onartze data: 2011-06-24

Lan honen bidez, genero periferikoek euskal literaturaren historietan duten agerpenean eta haren arrazoietan arakatu nahi izan dut. Horretarako, Polisistemen Teorian oinarrituko naiz, Even-Zohar, Toury eta Shavit adituena lanak abiapuntu harturik. Adibide gisa hartu ditudan euskal literaturaren historiagileak, berriz, honako hauek izan dira: Mitxelena, Villasante, Urkizu eta Aldekoa.

Hitz-gakoak: Literaturaren historia, literatura-sistema, kanonikotasuna, itzulitako literatura.

A través de este trabajo, he querido profundizar en la aparición de los géneros periféricos en las historias de la literatura vasca, así como en las razones de dicha aparición. Me basaré en la Teoría de los Polisistemas, tomando como punto de partida los trabajos de expertos tales como Even-Zohar, Toury y Shavit. Los historiadores de la literatura vasca que he tomado como ejemplos son: Mitxelena, Villasante, Urkizu y Aldekoa.

Palabras clave: Historia de la literatura, sistema literario, canonicidad, literatura traducida.

Par ce travail j'ai souhaité étudier de façon plus approfondie l'apparition des genres périphériques dans les histoires de la littérature basque, ainsi que les raisons de cette apparition. Je me baserai sur la Théorie des Polysystèmes, prenant comme point de départ les travaux des experts que sont Even-Zohar, Toury et Shavit. Les historiens de la littérature basque que j'ai pris comme exemples sont : Mitxelena, Villasante, Urkizu et Aldekoa.

Mots-clés : Histoire de la littérature, système littéraire, canonicité, littérature traduite.

In this paper the author has set out to examine the emergence of peripheral genres in the histories of Basque literature and the reasons behind it. So the author has taken as the basis the Polysystem Theory, taking the works of the experts Even-Zohar, Toury and Shavit as the starting point. The Basque literary historians cited as examples are: Mitxelena, Villasante, Urkizu and Aldekoa.

Keywords: History of literature, literature system, canonicity, translated literature.

1. Sarrera

Lan honetan aztertuko dut genero periferikoek hainbat literatura-sistemako kanonikotasunean nolako eragina izan duten eta, ondorioz, nolako isla izan duten literatura-sistema horien historietan, oso bereziki euskal literaturaren historietan.

Horretarako, dagoeneko aurreratu dudanez, ikuspuntu polisistemikoa erabiliko dut, zehazkiago Itamar Even-Zohar (1990, 1999) irakasleak proposatu eta Gideon Toury (1980, 2004) eta Zohar Shavit (1986) irakasleek garatutakoa, itzulpen-estudioetan eta haur literaturan, hurrenez hurren.

Even-Zohar-en teoriaren arabera, literatura-polisistema batean erreperitorio eta obra batzuek erdigunea hartzen duten bitartean, beste erreperitorio eta obra batzuk posizio periferikoetan kokatzen dira, erdigune horretatik distantzia desberdinetara. Erdigunean egoteak kanoniko izatea esan nahi du, eta periferian egoteak, berriz, ez-kanoniko izatea. Hala ere, literatura-polisistemek izaera dinamikoa dute, eta posizio zentralak irabazteko borrokan gerta daiteke garai batean periferikoa izandako erreperitorio edo obraren bat erdiguneko edo zentral bihurtzea eta, horrenbestez, kanonikotasunera iristea. Edonola ere, sistema bat osatzen dutenez gero, erreperitorio zentralen izaera ezin da ulertu periferikoak kontuan hartu gabe, eta alderantziz. Even-Zohar-en hitzetan:

If one accepts the polysystem hypothesis, then one must also accept that the historical study of literary polysystems cannot confine itself to the so-called «masterpieces», even if some would consider them the only *raison d'être* of literary studies in the first place. This kind of elitism cannot be compatible with literary historiography just as general history can no longer be the life stories of kings and generals. In other words, as scholars committed to the discovery of the mechanisms of literature, there seems to be no way for us to avoid recognizing that any prevalent value judgments of any period are themselves an integral part of these mechanisms. No field of study, whether mildly or more rigorously «scientific», can select its objects according to norms of taste. (Even-Zohar, 1990: 13)

Literaturaren historiaz ari garela, beraz, literatura jakin baten historia garai bakoitzean kanonizatutako produktuen historia bada, zenbaitetan

masa-literaturako edo itzulitako obra batzuek kanonikotasun-posizioa irabazi dutelako kontzientzia hartu behar dugu, horren arrazoi sistemikoa azaltzen saiatzearekin batera. Even-Zohar-en arabera, hori gertatzeko hiru baldintza gertatu behar dira: lehena, polisistema bat oraindik behar bezala ezarrita ez egotea, hau da, gaztea izatea; bigarrena, literatura jakin bat inguratzen duten literaturekiko periferikoa edo ahula izatea; eta, hirugarrena, literatura batean inflexio-puntuak, krisiak edo hutsuneak gertatu izana (Even-Zohar, 1990: 47).

Lehen kasuan, itzulitako literaturak sistema gazte baten beharrak betetzen ditu, batez ere literatura-hizkera bat sortzeko. Jatorrizko literatura urria izan ohi denez, beste sistema batzuetatik itzulitako literaturak betetzen du zeregin hori. Bigarren kasuan ere antzeko zerbait gertatzen da: literaturaren ahuleziaren ondorioz, errepertorio edo ereduazko baliabide gutxiren jabe izaten da, eta itzulitako literaturak eskaintzen dizkio errepertorio horiek. Hirugarrenean, polisistema indartsuenek ere krisi garaiak izaten dituzte indarrean dauden errepertorioek onargarriak izateari uzten diotenean; kasu horietan ere itzulitako literaturak ekarri ohi ditu errepertorio berriak (horri buruz gehien aipatzen den adibidea da Frantzian Poe-ren poemek ekarri zuten berritasun emankorra Baudelaire-ren itzulpenaren bidez; baina askoz gehiago daude: Arno Schmidt-ek Joyce itzuli zuen alemanera, Borges-ek Cummings eta Faulkner itzuli zituen gaztelaniara, Nabokov-ek Lewis Carroll itzuli zuen errusierara...). Horrelako obrak ez lirateke zentralak izango polisistema ahula eta/edo gaztea izan ezean.

Even-Zohar-en azterketa ereduak edozein polistema aztertzeko balio badu ere, bereziki emankorra da polisistema elebidunak eta eleaniztunak aztertzeko, normalean sistema indartsu bat eta sistema ahulago bat(zuk) kontaktuan daudenean, hain zuzen ere. Hala diosku egile israeldarrak:

The polysystem hypothesis, however, is designed precisely to deal with such cases [gizarte elebidunetako literaturak] as well as with the less conspicuous ones. Thus, not only does it make possible the integration into semiotic research of objects (properties, phenomena) previously unnoticed or bluntly rejected: rather, such an integration now becomes a precondition, a *sine qua non*, for an adequate understanding of any semiotic field. This means that standard language

cannot be accounted for without putting it into the context of the non-standard varieties; literature for children would not be considered a phenomenon sui generis, but related to literature for adults; translated literature would not be disconnected from original literature; mass literature production (thrillers, sentimental novels, etc.) would not simply be dismissed as «non-literature» in order to evade the recognition of its mutual dependence with «individual» literature. (Even-Zohar, 1990: 13)

Eta, hain zuzen ere, horrelakoa da gure polisistema: euskal sistemaren ondoan gaztelaniazko edo frantseseko sistemak ditugu, tokian-tokian. Eta bereziki euskal literatura-sistemak erdigunearen eta periferiaren arteko tirabira ugari izateko baldintzetako batzuk betetzen ditu, arestian aipatuak: inguratzen duten sistemekin konparatuz gero, sistema gaztea eta ahula da.

2. Itzulitako testuak euskal literaturan

Ikusi dugun legez, itzulitako literaturak sistemaren periferian egoteko joera du, hau da, «those norms and texts which are rejected by these circles [kultura bateko talde nagusiak¹] as illegitimate and whose products are often forgotten in the long run by the community (unless they change their status)» (Even-Zohar, 1990: 15). Normalean, itzulitako literaturarik ez da agertzen sistema indartsuenetako literatura-historiografietan.

Gure literaturaren historian, ordea, oso ohikoa da itzulpenak behin eta berriz agertzea gainontzeko testu literarioen ondoan, nahiz eta itzulpen horiek, askotan, literatura-testuen itzulpenak ez izan. Itzultzaileak ere idazleen pare agertu ohi dira eta halakotzat hartuak izan dira.

Tradizio horrek garbi adierazten du euskaratutako idazlan batzuek erdiguneko posizioak bete dituztela euskal literatura-sisteman, hau da, testu

¹ Kultura bateko talde nagusiei «instituzioa» deitzen die Even-Zohar-ek: «The 'institution' consist of the aggregate of factors involved with the maintenance of literature as a socio-cultural activity. It is the institution which governs the norms prevailing in this activity, sanctioning some and rejecting others» (Even-Zohar, 1990: 37).

kanonikoak izan direla, kanonikotasun horren arrazoiak, «beren estatusa aldatu» izana, garbiegi azaldua izan ez den arren.

2.1. Euskaratutako erlijio-testuak

Adibide batzuk aipatzearen, euskal literaturaren historietako hasierako izen nagusi bat Joanes Leizarraga izaten da, nahiz eta «Apenas hay una página en la extensa obra de Leizarraga que no sea traducción» (Michelena, 1988: 52). Testamentu Berriaren itzultzaileari aitortzen zaizkion merituen artean daude prosazko lehen euskal liburua izatea, literatura-hizkera bat sortu izana eta abar. Gainera, Leizarraga bera oso ondo ikusia zegoen garaiko *instituzioaren* zirkuluetan, Patri Urkizuk adierazten duen legez (Urquizu, 2000: 147).

Hortik aurrera, asko dira euskal literaturaren historietan aipatzen diren itzulpenak. Sarrien aipatzen direnak «Kempis» delakoaren itzulpenak dira, hau da, Thomas de Kempis fraide alemanak XV. mendean idatzitako *Kristoren imitazioa* haren itzulpenak: XVII. mendean, Silvain Pouvreau izan zen lehenengo itzulpenaren egilea, eta Aranbillagak beste bat argitaratu zuen; XVIII. mendean, berriz, Chourio eta Maizter, eta XIX. ean Duvoisin izan ziren beste itzultzaile batzuk.

Beste erlijio-testu askoren itzulpenak ere agertu izan dira euskal literaturaren historietan, berezko literatura-testuak izan gabe, gainera. Zein izan dira halako testuei kanonikotasun maila emateko arrazoiak? Normalean, Leizarragaren kasuan bezala, hizkuntza-eredu gisa agertu izana euskalkiren edo hizkuntza-aldaeraren batean eta, horrekin batera, irakurleen artean nolabaiteko arrakasta izana, *instituzioan* eliza nagusi zen garaietan.

2.2. Euskaratutako literatura didaktikoaren agerpena

Erljio-testu itzuliekin gertatu bezala, euskaratutako literatura didaktikoak agerpen zabala izan du gure literaturaren historietan.

Ilustrazioaren eraginez, fabula klasiko eta neoklasikoen erreperitorio batzuk euskaratu ziren, irakurleei (umeak, normalean) era askotako irakaspe-

nak transmititzeko xedearekin. Literatura didaktiko hori, gaur egun behar-bada haur literatura deituko geniokeena, erdiguneko posizioan kokatu zen euskal literaturaren sisteman, harrigarria badirudi ere. Mogeldarrak, Juan Mateo Zabala, Iturriaga, Arxu, Goietxe eta beste, XIX. mendean zehar alegiak euskaratu zituzten itzultzaileak, euskal literaturaren historia guztietan agertzen dira.

Erlijio-testuak, esan gabe doa, euskaratzen jarraitu ziren XIX. eta XX. mendeetan zehar, baina periferikoak ziren jadanik.

2.3. Sasi-itzulpenak

Ikuspegi polisistemikotik, sasi-itzulpenak ez dira hartzen, beste azterbide batzuetan bezala, salbuespen edo bitxikeriatzat. Aitzitik, sistemaren joera jakin batzuen adierazgarri apartak izatera iritsi daitezke.

Sasi-itzulpenak itzulpentzat aurkeztutako testuak dira, baina beste ezin hizkuntzetan pareko testurik ez dutenak.

Polisistemaren ikuspegitik, sasi-itzulpenak sistema jakin batean berritasunak sartzeko bidea dira. Izan ere, «itzulpenak» direnez gero, irakurleek tolerantzia handiagoz onartzen dituzte eta, edozein kasutan, berritasunak onartezinak izanez gero, ez dago nori leporaturik, egilea ezezaguna delako. Hori dela eta, sasi-itzulpena oso fenomeno zabaldua da mundu osoa zehar.

Gideon Toury-ren arabera, lau bultzagarri nagusi daude sasi-itzulpenetara jotzeko: a) egile jakin batek bere norabide literarioa errotik aldatzeko gogoia; b) sasi-itzulitako testua sorburu-sistemak izango lukeen nagusitasunaz janztea, hala irakurleriaren harrera manipulatu; c) testu baten gainean ezar litekeen zentsura edo gaitzespena saihestea; horra sistema batean berrikuntzak sartzeko bidea (normalean ez-kanonikoak: western delakoa, eleberri erromantikoak, pornografikoak, eta abar); d) kultura-planifikazioko estrategia gisa, batez ere erregimen totalitarioetan (Stalin-en garaiko SESBen, esaterako, metropoliko biztanleei erakusteko errepublika periferikoetako (sasi-)poetek zein ondo onartzen zuten «lider handia»). (Toury, 2004: 83-86).

Jakina denez, euskal literaturak sasi-itzulpenik ez, baina frantseserako us-tezko itzulpen baten sorburu-sistematizat aurkeztua izan zen. Jean Baptiste Daskonagerre-ren *Les Echos du pas de Roland* (1867) obraren historia ezagunaz ari naiz, bistan denez. Villasanteren esanetan, sasi-itzulpena arrakastatsua izan zen: «En 1867 aparecía en París una novela en francés que decía ser traducida del vasco, detalle que debió de influir no poco en su éxito, pero que en realidad no pasaba de ser un truco de librería» (Villasante, 1979: 168). Zerk eraman ote zuen Daskonagerre euskaratik itzulia izan zela esatera? Toury-k aipatzen dituen bultzagarrietatik bigarrena begitantzen zait sinengarriena, ohartxo bat eginda, noski: sorburu-sistemaren nagusitasuna ez, baizik eta balizko exotikotasuna baliatu nahi zuelakoan nago. Gainera, ematen du egileak, «membre du Conseil général des Basses-Pyrénées», bere burua euskal idazletzat agerrarazi nahi zuela Pariseko zirkuluetan.

Edonola ere, euskal literaturara iritsi den obra haren benetako itzulpena da: *Atheka gaitzeko oihartzunak* (1870). Obra horri buruz, Urkizuk eta Aldekoak frantsesetik egindako itzulpen bat dela aipatu besterik ez dute egiten. Mitxelenak lehen euskal eleberria dela dio, baina lehenago frantsesez agertu zela, itzulpena izan zela esan gabe: «La primera en fecha de las novelas debe ser *Atheka gaitzeko oihartzunak*, publicada a nombre de J.-B. Dasconaguerre. Pero este relato novelado, de larga y curiosa historia en sí mismo, de las aventuras del famoso contrabandista Anchordoquy, apodado Ganich, apareció primero en francés (*Les échos du pas de Roland*, 1867)» (Michelena, 1988: 157). Villasantek lehen euskal nobela dela dio, Lafitte aipatuz: «Lafitte saludó esta obra como la primera novela que se haya escrito en vasco» (Villasante, 1979: 169). Beraz, sasi-itzulpena lehen euskal nobela gisa pasatuko zen literaturaren historiara, iruzurra azaldu izan ez balitz. Garbi dagoena da obra horren bidez eleberriaren eredia sartu zela euskal literatura-sisteman.

Hala ere, azken galdera bat sortzen da. Zergatik Leizarragari aitortzen zaio euskal literaturaren historiako prosazko lehen testuaren egilea izatea, eta Dasconaguerreri, berriz, ukatzen zaio euskarazko lehen nobelaren egilea izatea? Ziur aski, Leizarragak XVI. mendeko sistema sortu berri ahulean betetzen zuen posizioa Daskonagerrek XIX.ean betetzen zuena baino zentralagoa zelako, kanonikoagoa.

2.4. Literatura-itzulpengintza XX. mendearen hondarrean

Mende bateko jauzi bat eginez, XX. mendearen amaieran literatura-itzulpengintzak izan zuen garrantziari buruzko gogoetatxo bat egin nahi nuke. Jakinaenez, itzulpengintzak oro har eta bereziki literatura-itzulpengintzak bultzada handi bat jaso zuen 80ko hamarkadatik aurrera Martuteneko Itzultzaile Eskolaren, EIZIE elkartearen eta EHUko Itzulpengintza Masterraren sorrerarekin. Urte horietan, orobat, munduko egile garrantzitsuen itzulpenak argitaratzen hasi ziren: Baudelaire, Melville, Böll, Yourcenar, Steinbeck, Faulkner, García Márquez...

Laurogeita hamarreko hamarkadan, berriz, literatura-itzulpengintzak jasotako bultzada erabakigarria izan zen, inoizko egitasmorik handienaren bitartez, Literatura Unibertsala izeneko bilduma, gaur arte 147 titulu argitaratu dituena. Hainbat itzultzaile trebatzeko eta euskal literatura mundu zabaleko idazlan ugari osatzeko balio izan zuen, zalantzarik gabe.

Garai horretako euskal literaturaren sistema, ordea, izugarri indartuta zegoen: genero guztietako obrak argitaratzen ziren, argitaletxe-sare interesgarria zegoen, idazlan esanguratsuak argitaratzen zituen idazle kanonizatu talde bat, instituzio gero eta sendoagoa, irakurleria gero eta zabalagoa... Hori dela eta, euskaratutako literatura, garrantzitsua izanda ere, ez zegoen inola ere sistemaren erdigunean, erabat periferikoa ere ez zen arren.

Hala era guztiz ere, badirudi literatura itzuliak nolabaiteko kanonikotasun maila erdietsi duela, obra jakin batzuen bidez baino gehiago, ereduzko errepertorio eta arauak sortzearen bidez. Arau horiek, gero, oso erabilgarri gerta dakizkioke idazleari. Hala adierazi zuen garaiko kanona itxuratzen duen idazleetako batek, Anjel Lertxundik:

Itzulpengintzan egin den ahalegina jotzen dut, batere zalantzarik gabe, azken urteotako euskal literaturan gertatu den albiste esanguratsuen. Itzulpengintza ari da hizkera literarioa eraikitzen, itzulpengintza ari da, zehaztasunaren bidetik, jokabide desberdinetarako bideak zabaltzen, zehaztasunean baizik ez baitaiteke oinarri aniztuna. (...) Inoiz esan dudanez, idazleok itzultzaile mentalak gara (euskara ez beste hizkuntzetan irakurtzen dugu batez ere); inork ez digu, ordea, pentsatzen genuen eta idazten dugunaren arteko lotura eta zehaztasuna

eskatzen, inork ez baitu ezagutzen burutik pasa zitzaiguna. Tranpa egin dezakegu; eragozpena saihestu; berez korapilotsu zena, lautu; laua denarekin, alfonbra ehundu; alfonbra gainean ibiliz, dotore plantak egin... Estrategia soziolinguistikoetarako zilegi gerta daitekeen euskara erraza (?) delakoaren atzean ezkutatzen den diskurtsuak luizi espresiboa eta itsumena ezarri nahi dizkigu literaturaren aldareko meza-emaile. (Lertxundi, 1993; in Torrealdai, 1997: 221).

Baita praktikan jarri ere, *Otto Pette* (1994) eleberritik aurrera arestian aipatutako idazmolde zehatzagoaren bidetik jo baitzuen. Kasu honetan, beraz, itzulitako literaturaren ereduak «lehen mailako erreperitorio» edo erreperitorio berritzaile gisa funtzionatuko luke, haren bidez erreperitorioa elementu berriez handitu eta berregituratu delako, eta horren ondorioz produktu berriak ezin dira hain erraz aurrekusi (Even-Zohar, 1990: 21).

Guztiarekin ere, ez dirudi euskal literaturaren historietan itzulitako literaturaren eragin horren berri ematen denik.

3. Genero ez-kanoniko batzuen nagusitasuna

Itzulitako literatura albo batera utziz, normalean periferikoak diren beste genero batzuk ere iritsi daitezke erdigunekoak izatera, literatura-sistema oso ahulduta dagoen garaietan.

Euskal literaturak ahulezia nabarmena erakutsi zuen Espainiako Gerra Zibilaren ondorengo urteetan, Franco generalaren diktaduraren pean, eta oso bereziki 1940 eta 1950eko hamarkadetan (Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua*, 1957koa, kanon-aldaketarako inflexio-puntua izango zen).

Bada, garai hartako kultura-egoera idorrean kanonikotzat jotzen diren obrak beste egoera batean periferikoak izango ziren horietakoak ditugu. Alde batetik, Jon Etxaideren *Alos-torrea* (1950) eta *Joanak joan* (1954) eredu zaharkitua darabilten eleberri historiko-biografikoak ditugu; bestetik, Jose Antonio Loidiren *Amabost egun Urgain'en* (1955), euskal lehen polizia-eleberrizat jotakoa (berriz ere aitzindarien garrantzia euskal literaturan); denborak aurrera egin ahala, ordea, haur eta gazte literaturaren erreperitorio periferikora pasatu zen.

Aipatutako obra «kanonizatu» horien ondoan, Itxaropena argitaletxeko «Kulixka sorta» arrakastatsuak betetzen zuen erreperitorio periferikoen zerregina.

Horrelako beste kasu bat, XX. mende amaierakoa, Bernardo Atxagaren *Behin euskaldun baten memoriak* (1991) obrarena da. Gazteentzako eleberri gisa argitaratua izan zen arren, lan kanonikotzat hartu ohi da, Atxagaren obra (ia) guztiarekin batera. Aldekoak, esaterako, arreta kritiko zabala eskaintzen dio obra horri bere *Historia...-n* (Aldekoa, 2004: 259-260), eta Marijo Olaziregik beste hainbeste egiten du Patri Urkizuk zuzendutako lanean (Urquizu, 2000: 553-554) eta beste lan batzuetan ere bai. Oraingoan, haur eta gazte literatura bezalako genero periferiko batean ere salbuespen txoak egiten dira, dudarik gabe obraren berezko balioagatik, baina baita ere egileari eskaini ohi zaion espazio kritiko bereziagatik (nire ustez, haur eta gazte literaturako beste obra batzuek ere mereziko lukete euskal literaturaren historietan agertzea, baina ez da hala gertatzen).

4. Ondorioak

Laburbilduz, lan honen bidez erakutsi nahi izan dut euskal literatura-sistemaren berezkitasunak direla medio haren historiografia batzuetan kanon klasikoaren eredutik eredu sistemikora pasatzen dela, horretarako irizpideak askotan gehiegi argitu gabe.

Beste tokiren batean esan dudan bezala (López Gaseni, 2002: 10-13), tradizio handiagoko beste literaturen historietan ez bezala, euskal literaturaren historietan zenbaitetan entziklopedismo gisako zerbait antzeman daiteke, bi zentzutan; alde batetik, literatura terminoa zentzu zabalenean hartuta, euskal testu guztien berri emateko joera; beste aldetik, literatura-testuak direnean ere, gero eta balioespen kritiko gehiago egiten diren arren, argitaratutako guzti-guztia jasotzeko joera. Akaso testuak jaso eta biltzeko lan eskerga egin zuten historia-egile haietako batzuen interes nagusia linguistikoa zelako.

Nik behintzat faltan botatzen ditut adibide gisa hona ekarri ditudanen antzeko azalpen sistemikoak, erakusteko nola eta zergatik zenbaitetan

ohikoak ez diren zenbait testuk erdiguneko posizioak erdietsi dituzten, hizkera literarioak sortzen edo hobetzen lagundu duten, errepertorio eta eredu berriak ekarri eta zaharkituta zeudenak berritu dituzten.

Izan ere, sistemen dinamikotasunaren eraginez, literatura itzulia, haur eta gazte literatura eta «generokotzat» jotako beste errepertorio batzuek, bazterrekoak izanda ere, mota bateko edo besteko eragina izaten dute beti erdigunea osatzen duten errepertorioen gainean, eta, horrenbestez, euskal literaturaren historiografietan aintzat hartuak izan beharko liratekeelakoan nago.

* Lan hau GIC 10/100 eta TIT 495/10 ikerketa taldearen proiektuaren zatia da, UPV/EHUK eta Eusko Jaurlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

- AA.AA., 1999, *Teoría de los Polisistemas*, Madril: Arco/Libros.
- ALDEKOA, Iñaki, 2004, *Historia de la literatura vasca*, Donostia: Erein.
- EVEN-ZOHAR, Itamar, 1990, «Polysystem Studies», *Poetics Today*, 11, 1.
- LÓPEZ GASENI, Jose Manuel, 2002, *Historia de la literatura vasca*, Madril: Acento.
- MICHELENA, Luis, 1988, *Historia de la literatura vasca*, Donostia: Erein (2. ed.).
- SHAVIT, Zohar, 1986, *Poetics of Children's Literature*. Georgia: University Press of Georgia.
- TORREALDAI, Joan Mari, 1997, *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*. Lizarra: Jakin.
- TOURY, Gideon, 1980, *In Search of a Theory of Translation*. The Porter Institute of Poetics and Semiotics. Tel Aviv: Tel Aviv University.
- , 2004, *Los estudios descriptivos de traducción y más allá. Metodología de la investigación en estudios de traducción*. Madril: Cátedra.
- URQUIZU, Patricio, dir., 2000, *Historia de la literatura vasca*, Madril: UNED.
- VILLASANTE, Fr. Luis, 1979, *Historia de la literatura vasca*, Burgos: Ed. Aránzazu (2. ed.).

Istorioen gizatasuna euskal literaturan: adibide bat

BARANDIARAN, Asier
Nafarroako Unibertsitateko Irakaslea

Sarrera data: 2011-03-11

Onartze data: 2011-06-24

Istorioek geure nortasuna moldatzen dute modu batez edo bestez eta literatura lanek balio batzuk transmititzen dizkigute, nahi eta nahi ez. Langintza horretan badago, kritika korronte berri baten arabera, erantzukizun etiko bat. Esate baterako, gatazka bezalako gaien aurrean, postmodernoan izan edo ez izan, jarrera etiko bat bilatzea eskatzerik bada. Lan honetan euskal gatazka Nafarroako euskal narraziogintzan nola izan den jorratua aztertzen saiatu naiz egile bakoitzaren lanetan diren estrategia eta baliabideei erreparatuz. Idazle nafarra izateak ondorio batzuk dakartza jokabide narratibo batzuetan eta haiek esplizitu egitea bilatzen du azterketa honek.

Hitz-gakoak: euskal gatazka, urrutiramendu, etika, erdigune, periferia, iraultza.

Las historias moldean nuestra personalidad de una manera o de otra. De igual manera los trabajos literarios nos transmiten unos valores. Según una corriente de crítica, en esa labor habría una responsabilidad ética. Por ejemplo, en temas como el conflicto, sea postmoderno ó no, sería de recibo exigir una actitud ética. En este trabajo me he esforzado en estudiar como ha sido tratado el conflicto vasco por los autores navarros de narrativa en euskera. Para ello he investigado las diferentes estrategias que han utilizado los diferentes autores. El ser navarro trae algunas consecuencias en algunas actitudes narrativas, y hacerlas estas explícitas es el objetivo de este trabajo.

Palabras clave: conflicto vasco, alejamiento, ética, centro, periferia, revolución.

Les histoires modèlent notre personnalité d'une façon ou d'une autre. De la même façon les travaux littéraires nous transmettent certaines valeurs. Selon un courant de la critique littéraire, il y aurait dans ce travail une responsabilité éthique. Par exemple, dans des domaines comme le conflit, qu'il soit postmoderne ou pas, il serait légitime d'exiger une attitude éthique. Dans ce travail je me suis attaché à étudier comment a été traité le conflit basque par les auteurs navarrais écrivant en basque. J'ai pour cela fait des recherches sur les diverses stratégies utilisées par les différents auteurs. Le fait d'être navarrais entraîne certaines conséquences dans la façon de raconter et l'objectif de ce travail est de les rendre explicites.

Mots-clés: conflit basque, éloignement, éthique, centre, périphérie, révolution.

Stories shape our personality in one way or another, and whether we like it or not, works of literature do transmit values to us. According to one current of criticism, this task entails an ethical responsibility. For instance, when dealing with a subject like conflict, whether post-modern or not, it would be acceptable to seek an ethical attitude. In this piece of work, the author has endeavoured to examine how the Basque conflict has been dealt with in Basque-language narrative writing of Navarre by looking at the strategies and resources present in the works of each author. Being a Navarrese writer has certain consequences with respect to certain approaches to narrative, and this analysis seeks to make them explicit.

Keywords: basque conflict, distancing, ethics, centre, periphery, revolution.

Ezaguna da gizakiak beharrezko duela ereduak ezagutzea, mirestea edota jarraitzea. Bizitza betea, aberasgarria eta zentzuzkoa bizi dutenen ereduak erakargarri zaigu. Oso gizakoia da joera hori. Izan ere, gizakiok espazioan eta denboran bizi gara, eta etengabe ari gara gure biografia eguneratzen, jorrazten eta aurrera eramaten. Gutako bakoitzak duen biografia da pertsona gisa errealizatzeko modua. Eta norbaiten edo norbaitzuen biografiaren berri emateko modua narrazioa izaten da, derrigorrez¹. Gizakiaren bizitza oraindik burutu gabeko proiektua denez, gizakioi oso erakargarria egiten zaigu besteen biografiak, besteen istorioak (benetakoak zein fikziozkoak) ezagutzea, haien jokamoldeetatik ikasteko edota haiekin eskarmentua jasotzeko (Yepes, 1993, 86-88).

Balio narratiboaren eragina uste baino handiagoa da kasu askotan eta askorengan, eta gure baloreek eredutzat hartzen ditugun istorioetan dute beren sustraia². Etikak testu filosofikoak sortzen ditu bere jardueran. Baina literaturaren bidez ere balore etikoak ailegatzen zaizkigu eta etikaz hausnartzten dugu gizakiok³. Narratzaileek, istoriogileek, beraz, aukera ederra dute (baldin eta irakurlerik badute) pertsonen eragiteko.

¹ Aspaldidanik hitz egiten da giza existentziaren egitura narratiboari buruz: «La vida del hombre segrega y recibe sentido en forma de historias, de relatos con los que la vida se expresa al tiempo que se hace aprehensible en un preciso sentido: como mía y como humana. Vivimos para contarla porque contamos historias para poder vivirlos», Marín Pedreño, 1997, 30.

² Balioak islatzen dira etengabe istorioetan: «[...] los valores literarios y estéticos influyen en distinto grado sobre la sensibilidad y sobre la percepción de lo real. No son tan «neutrales» como pretenden algunos creadores y críticos de arte», López de la Vieja, 2003, 29. Kritika anglosaxoian ere duela hogei bat urtetik honantz kontzientzia handiagoa dago literaturaren balio etikoaz: «[...] literature in general and narrative in particular, through their attention to the concrete particularities of human situations and their capacity to engage our emotions, provide an especially rich arena for the exploration of ethical issues», Phelan, 2005, 21. Errealitatearen ulermenerako beharrezkoa zaizkio gizakiari istorioak: «El hombre es el animal que le encuentra sentido al mundo con sus manos y con sus historias, pero ese encontrar no es un mero hallar, es un hallazgo mediado por la invención. [...] Las palabras y las historias compuestas con ellas también le aprenden al mundo sus secretos» Marín Pedreño, 1997, 21-22.

³ «Long before this rise of systematic philosophical thought, however, people have been making up stories in order to convey what they think about how we ought to live. Inevitably, in telling stories, and in writing novels, plays, short stories, and poems, the authors and narrators raise moral questions and suggest possible ways of answering them. Thus ethics comes squarely within

Jakina, literatura-lanen bidez iritsi egiten zaigu idazlearen mundu-ikus-kerak; baita zinema, irrati edo telebistaren bidez ere, noski; baina arlo horiek jorratzea ez dagokigu orain. Idazleak asmatutako narrazioa bera mundua ikusteko modu bat da eta horrekin batera pertsonaien «begietatik» mundua ikusteko modu bat eskaintzen zaigu.

Euskaraz egin den literaturak ere horren berri eman digu; alegia, euskal idazleen mundu-ikuspenaren berri. Eta munduaren parte da, zalantzarik gabe, euskal mundutxo bera, bere gatazka eta bere gazi-geza guztiekin. Geza ei da daukagun arazo bat: ETA. Askoren ustez, «Euskal politikak azken mende erdian izan duen gertakari nagusia», oso-oso geurea, «euskal gizarte osoarena»⁴. Erakunde armatu edo terrorista horrek ez du berengana-tzen gatazkaren eremu osoa, baina giltzarria ei da eta gatazkaren eragile bat begitantzen zaigu. Euskal gatazka zer den antzemateko ere aurre-etzabaida bat beharko genuke. Kontua da euskal kulturaren giltzarria den elementu horren inguruan literatura-lanak ekoitzi direla azken hamarkadetan. Horiei ekin nahi diet nire azterketatxoan. Baina euskaraz argitaratu diren guztiei ez diet erreparatuko: Nafarroako egileek argitaratutakoak soilik hartuko ditut kontuan, lan honen hedapen mugatuak behartuta⁵. Betiere, historiografiari egin diezaioketun ekarpena izanen dut kontuan.

Kontu honi dagokionez, gogoratu behar da Euskal Herri osoko egileen lanak –egile nagusien zein ezagunen zein entzutetsuenen lanak– aztertuak izan direla dagoeneko beste lantxoetan⁶.

Nafarroako egileen lanak kontuan hartzeak bi arrazoi nagusi ditu:

- a) Euskal Herriko periferian dagoen Nafarroako egileei arreta berezia eskaintzea, arreta «zentralista» horren ikuspegia osatzeko.

the field of literature, as well as within the field of philosophy. Each approach to ethics has its own strengths and weaknesses», Singer, 2005, x.

⁴ Zulaika, 2006, 105, 116.

⁵ Ibon Egañak eta Edu Zelaiek egin eta koordinatutako *Maldetan sagarrak* (2006) lanak luze eta zabal jorratzen du gai hau. Hainbat idazleren ekarpenak ere biltzen dira bertan eta gaiari hainbat ikuspegitatik heltzen diote.

⁶ Arestian aipatutako *Maldetan sagarrak* dugu adibide bat.

- b) Egile nafarren ekarpen bereziak eta oparoak alor honetan hobeto baloratzea, «erdigunearen» nagusitasunak itzala egiten baitie hainbat azterketa eta testu kritikotan.

Kontu giltzarri hau literaturan nola izan den jorrotua ikustea eta zer nolako eboluzioa (faseak, pausoak, joera nagusiak) izan den antzematea euskal literaturaren historiografiarako ekarpen interesgarria izan daiteke. Literaturara baloreen hezitzaile edo erakusle den neurrian, ezagutu egingen dugu zer nolako eraginak izan ditugun euskaraz irakurri dugunok kontu honi gagozkiolarik: hauxe da gure adibidea.

Jakina, eragin horri galga jartzen dio norberaren jarrera kritikoak (irakurtzen duenarekiko). Alegia, gure irakurketek ez gaituzte determinatzen: norberaren askatasuna eta jarrera kritikoa dira kanpo eraginekiko ezkutua, babesa... Baina ezkutu edo oskola hori ez daramagu beti (eta guztiok) aldean⁷. Horregatik deritzot bereziki premiazkoa kontu honen inguruan arreta eskaintzeari.

Bestalde, agian garaia da kritika mota honen ikuspegiari ere eusteko, euskal literatura aztertzen ari garelarik. Mundu anglosaxoian «Ethical turn» deitu izan zaio kritika mota honi, postmodernismoaren ostean berriro ere modan edo dagoena (Davis, Womakc, 2001). Kritika dekonstruktiboak, bere ekarpenak dituen arren, bazterrean utzi zuen kritika etikoa. Ikuspegi etikoa kategoria hutsa zen, ez balio bat (Newton, 1995, 37, 51). Gaur egungo kritika-korronte berriek, aldiz, hainbat ikuspegi partekatzen dituzte, tartean kritikaren arlo etikoa. Egileek beren balioak, beren onarpenak eta ikuspegiak helarazten dizkigute literatura lanak eta narrazioak direla bide (Schwarz, 2001, 4) eta hori guztia da, hain zuzen, sarritan irakurleoi erakargarri egiten zaiguna edota irakurtzera bultzatzen gaituena.

⁷ Hala da: gaur egungo gizartea, akonfesionala sarri askotan, badirudi askatasun handiagoa dagoela norberaren norabideak eta jarrerak aukeratzeko, ez baitago «moral ofizialik» menperatzen gaituenik: «Yet this does not necessarily mean that people freely choose their identity independently of the subtle coercion of culture. Without making any explicit choice, many people accept the values of a subculture and do not even ask how may be [...] Instead, they accept the values for the group to which they belong, or aspire to belong», Singer, 2005, 5-6.

Narraziogintzari eskainiko diogu arreta lan honetan, gizatasunarekin harremana duen neurrian. Eta gizatasuna diogunean, etika esan nahi dugu, etika baita gizakiaren askatasuna jokoan jartzen duena, gizatasunean aurreratzeko betiere, gizaki hobeak izateko⁸. Esan gabe doa etika kontuan hartzen dugula literaturaren ikuspegi kritikoa bat eskaintzen digulako, ez inolako zentsurarik edo destainarik egiteko⁹.

Gatazkari begiratzeko moduak gure historia hurbilean: zinema eta narrazio gintza

Nafarroaren eremua hartzen dut corpustzat lan honetan. Euskal Herriaren «erdigunean» baina, kontu honi heltzen lehenago hasiak dira batzuen batzuk. Esaterako, gai hau bete-betean agertzen eleberririk goiztiarrena Ramon Saizarbitoriaren eleberririk bat dugu: *100 metro* (1976)¹⁰.

Oro har, euskal literaturak berandu laga dio esparrua gai honi. Zinemak, garai beretsuan gaia lantzen hasi arren, askoz modu sakon eta eskuzabala-

⁸ «La ética es el juego de la libertad personal con la naturaleza y esencia humanas y a través de ellas con la totalidad de lo real y de lo irreal. De ahí que negar la libertad conlleve negar implícitamente la ética. A su vez, desconocer la libertad personal conlleva no dotar de sentido suficiente a las acciones humanas. En la apertura que posibilita la libertad personal la naturaleza del hombre mejora o empeora [...] Para no perderse (a uno mismo): crecer en *humanidad*; en esto consiste precisamente la *ética*», Sellés, 2006, 256-257.

⁹ «Pero lo moral no es una forma de censura, es más bien una forma de crítica. En la mirada crítica y en el compromiso con los agentes se encuentran –cuando así lo pretenden– la reflexión moral y la creación literaria y artística. Por eso mismo, y bajo determinadas condiciones, es posible hablar de un enfoque complementario de las disciplinas», López de la Vieja, 2003, 25. Onartu behar da, halere, ikuspegi etikoak zalantzatan jarria izan dela behin baino gehiagotan. Dekonstrukzioa izan da da, besteak beste, ikuspegi horri ez ikusiarrena egin diona: «The tete-à-tête seems unlikely at first glance: ethics apparently imposes a responsibility to the world and the word, whereas deconstruction –especially the brand perfected by Paul de Man– seems to abjure such responsibility», Zachary, 1995, 37.

¹⁰ Eleberririk hori aspaldi izan da aztertua. Jon Kortazarrena izan zen lan goiztiarrenetako bat (1980, 142, 151). Hogeitaka urte geroago, Jon Kortazarek berak beste kapitulu bat idatzi zuen eleberririk hori zinemara nola eraman zuten aztertuz (2009, 29-40).

goan oratu dio sujetari. Hona zenbait adibide: *Estado de Excepción* (1976), *Comando Txikia* (1977), *Operación ogro* (1979) eta *Proceso de Burgos* (1979).

Jean-Claude Seguin-ek duela gutxi datazio bat proposatu du euskal zinemarendako:

1. Lehen aroa. 1896-1968. Aro historikoa, *Ama Lur* pelikula agertu arte.
2. Testigantza eta arreta. 1970-1975. Frankismoaren azken urteetako ikuspegia.
3. Gizabanakoa eta taldea. 1976-1981.
4. Gizarteratua eta bortizkeria bikoitza. Sozialismoaren aroa.
5. Gaitzestearen indarra. 1996-2004¹¹.

Nafarroako euskal literaturak «erdigunekoak» baino beranduago jorratu zuen gai hau. Ekoizpenari dagokionez, zinema baino askoz oparotasun gutxiagoa dauka, zalantzarik gabe, nolabait ulergarriak diren arrazoiengatik. Baina, beranduago heldu arren ere, azkenaldion ekarpen aurrerakoiak eta mamitsuak egin dizkio euskal literaturari –zenbait zinemagile nafarrekin ere gertatu den bezala¹²–.

70eko hamarkadan jada zinemak hartua zuen protagonismo handia gizartean. Komunikabideek ere aurrerapauso handia eman zuten Estatu Espainolean, trantsizio politikoaren aitzindari eta askatasunaren xerkalari. Horregatik badago galdetzea gizartearen historia eta euskal literaturaren historia zenbateraino dauden lotuta. Agian lan honek emango digu hori galdetzen hasteko arrasto baliagarrik.

¹¹ Seguin, 2007, 421-436. Jon Kortazarrek (2009, 38) ere, bere lan batean aipatzen du eta bere euskarazko itzulpenaz baliatu naiz haren aipamena egiteko.

¹² Hor dugu, adibidez, Helena Taberna zinema-zuzendari nafarraren ekarpena, batez ere *Yoyes* (2000) filmarekin. Nafarroako euskal literaturan adibide bat emate aldera (askoren artean), *Bizia lo* eta *Antzararen bidea* narrazio-liburuak ditugu, Euskadi Literatura Saria irabazitakoak biak.

Edozein kasutan, eta argi gera dadin, hona hemen kontuan hartuko diren lanak:

Urtea	Izenburua	Egilea
1985	<i>110. street-eko geltokia</i>	Iñaki Zabaleta
1991	<i>Ur uherrak</i>	Aingeru Epaltza
1996	<i>Arian ari</i>	Patxi Zabaleta
1997	<i>Joan zaretenean</i>	Jokin Muñoz
2003	<i>Bizia lo</i>	Jokin Muñoz
2004	<i>Ezinezko maletak</i>	Juanjo Olasagarre
2005	<i>Lasto-sua</i>	Aingeru Epaltza
2007	<i>Antzararen bidea</i>	Jokin Muñoz
2008	«T». <i>Tragediaren poza</i>	Juanjo Olasagarre
(Gure gaiari zeharkako begirada botatzen dioten eleberriak)		
2001	<i>Euskal karma</i>	Jon Alonso
2008	<i>Mendeko borroka</i>	Fertxu Izquierdo

Bistan denez, egile nafarrak aukeratu ditut, Nafarroako euskal literatura hartuko baitut adibidetzat. Goiko zerrendan urtearen arabera daude ordenatua lanak. Hemendik aurrerako epigrafeak, berriz, egileen arabera daude banatuta, egilearen estiloak gehiago markatzen baitu aztertu nahi duguna (garaiak edo urteak baino). Esan gabe doa olerkigintza edota entsegugintza azterketa honetatik kanpora gelditu direla, fikzioa beste era batean agertzen delako beraietan eta aparteko tratamendua merezi dutelako.

Herriaren tragediatik gizakiaren tragedia

100 metro kaleratu zenetik 9 urtera karrikaratu zuen eleberri bat egile nafar batek «gure gaia» nolabait ukitzen zuena. Iñaki Zabaleta Urkiola (Leizta, 1952) izan zen idazle hori eta bere eleberriak *110. street-eko geltokia* (1985) zuen izenburua. Bere eleberrian euskal gatazkan murgilduta aritutako pertsonaia bat da protagonista. Beraz, abiapuntu kronologikoa 1985

urtea izan zela esaten ahal dugu. Denbora tarte laburra da kontuan hartuko duguna, baina nahiko esanguratsua.

Zinemak eskaintzen digun testuingurua argigarria da. Izan ziren, bai, zenbait film ETAkideen izaera heroikoa iradokitzen zutenak. Baina laster, beste aurrerapauso bat eskaintzen hasi ziren beste film batzuk: gatazkaren zurrunbiloan dagoen aktibistaren tragedia existentziala. Horixe antzematen da *La muerte de Mikel* (1983) filmean. Estreinatuta zen urte berean Iñaki Zabaleta Ameriketako Estatu Batuetan ari zen bere eleberria idazten. 1985ean kaleratu zuen eleberri hura eta salmentetan arrakasta handia lortu zuen. Joseba Telleria (pertsonea nagusia) Iraultzaren hondakin bat da, naufragio bat: Euskal Herritik urruti, deserrotuta, baztertutako zonalde batean bere bizimodua ahal duen moduan aurrera atera nahian. Eta bakarrik. Bere biziaren «eskaintzak» bazterketa izan du sari: bai, Ameriketara ihesi joatean paperik gabeko migratzaile bilakatu da, eta hori da bere egoeraren kausa hurbila. Baina, ihesi dabil ETAkidea izan zelako, poliziak bilatzen duelako. Euskal nortasuna (edo nortasun jakin bat, agian) defendatzeko matxinatu zen inoiz, eta orain¹³, atzerrian, bere euskal nortasun horrek ez dio deusetarako balio. Iraultzaren alde egindako lanak ez zaizkio erabilgarri: beste era bateko bazterketa bizi direnekin batera bizi behar du orain. Hemen frogatzen da eleberrien alderdi etiko bat, Henry Edmondsonen (2000, 6) gogorarazten diguna: alegia, literatura lanek sarritan erakusten digutela «ondo egindakoek» ez dutela beti beren saria jasotzen eta, aldiz, gaiztakeriak sarituak izan ohi direla maiz. Protagonistari erredentzioa poesia eta maitasunaren bitartez etorriko zaiola ematen du, baina badirudi patuak ez diola barkatu nahi aurreko bizimoduan izandako jarduerak: botere izugarriari (diktadurari) aurre egin eta errebolta egin nahi izatea. Prometeori gertatu zitzaion bezala, zigorra etorriko zaio gainera halabeharrez. Kontakizunean ez dago, inolaz ere, haren aurreko bizitzaren juzgu etikorik: ez baitakigu zertan aritu zen talde armatuaren barruan (atentaturik burutu ote zuen, ekintza odoltsuetan lagundu ote zuen...). Istorioan sartzen garenako beraren tragedia existentzialarekin topatzen gara. Baina badirudi iradokitzen zaigula Joseba Telleriaren lehengo jarduerak ez dakarrela gau-

¹³ «Orain» dioadanean, istorioaren tempusan sartu garelako irudipena eman nahi dut.

za onik, beraren kontra altxatuko dela goiz edo berandu, mendekua bete nahian.

Narratzaileak gertutasuna du pertsonaia nagusiarekiko eta ematen du traizioa litzatekeela beraren aukera existentzialaren erro etikoa aztertzea edota epaitzea. Kontakizunaren hondarrean dentsitate emozionala igotzen da eta zailagoa egiten da egoera horretan arrazoitzea, edota juzgu etikoak egiten hastea: pertsonaia nagusiarekin bat egitea edo irakurtzeari uztea besterik ez dago. *La muerte de Mikel* filmean iradokitzen den bezala, hemen ere aditzera ematen da gatazkaren alde bortitzenak zein erraz ahazten dituen bere seme-alabak eta haietako bakoitzaren arazo existentzialak. Argi dago oraindik ez dela ailegatu sakoneko arazo ideologikoak aztertzeko garaia. Indarkeriaren ankerkeria eta hori justifikatzeko ideologia absolbituak ateratzen dira honelako istorioetatik, froga faltarengatik edota akaso gertutasunak juzgu orekatuak ematea galarazten duelako. Oraingoz, norbanakoaren patuari soilik eskaintzen zaio arreta.

«Kontu trixtearen» erlatibizazioa, urrutiramendua eta kontraesanen salaketa

Aingeru Epaltza (Iruñea, 1960) dugu gatazkaren gaiari heltzen dion beste egile bat. *Ur uherrak* (1991) eleberriak terrorismoaren indarkeria agertzen du –nahiz eta konturik garrantzitsuena ez izan–. Nafarroan lekturik dago istorioa, Baztan-Bidasoa zonaldeko herrixka zehaztugabe batean, hain zuzen (kontakizunean ez baita izena aipatzen). Gure gizartetxoko pertsonaien galeria daukagu bertan. Tartean pertsonaia exotikorik badira: adibidez, Billie pertsonaia beltza, emakumezkoa, blues abeslaria, euskaldun zaharra (nahiz eta AEBetan jaioa izan), eta Euskalduna den Vietnamgo gudari ohi baten alaba... Arrazoi askorengatik baztertua izateko txartel guztiak biltzen ditu. Edo horrela erakusten zaigu, behintzat, narrazioan. Baina, hau ere bitxia, bada beste pertsonaia marjinaturik: Jazinto bertsolari zaharra erreketekin ibilitakoa (eta, beraz, abertzaletasunaren kontrakoa). «Euskal» istorio batean pertsonaia deserosoa dugu, baina Nafarroako zenbait lekutan oso erreala. Gatazkaren mutur bietan daudenek badute, kurioski, adosta-

sunu puntu batean. Biek ala biek baztertzen dituzte bi pertsonaia hauek: Jazinto (erreketeegia euskalduna izateko eta euskaldunegia UPNzalea izateko) eta Billie (liberalegia, batzuentzat; kulturalki iraultzatik aparteegi dabilena, besteentzat).

Errealismo zikinaz mintzatu da egilea bera inoiz, bere eleberriko hainbat egoera aipatzean. Eta halaxe da. Aingeru Epaltzaren eleberrietan, narra-tzaileak tonu etsitua darabil eta –gatazka politikoen berbaldietan ongi sar-tzen ez diren– hainbat pertsonaia gatazkatsu eta «deseroso» erakusten diz-kigu. Modu horretara, «tasun» guztiak (abertzaletasun, espainoltasun, euskaltasun, aurrerakoitasun...) irrigarri gelditzen dira, beren kontraesanak agerian gelditzen direlako. Esate baterako, nahiz eta euskal giroen muinetan kultura- edota ideologia-bazterketak salatu egiten diren, euskaldunek eurek zenbait pertsona baztertu egiten dituzte –tartean Billie eta Jazinto–.

Bada gertaera esanguratsu bat Aingeru Epaltzaren ibilbide literarioan. *Garretatik erauzitakoak* (1989) narrazio bilduman iruindar hau ez zen ausar-tu «Akabailakoa» izeneko istorioa sartzera. Lagun batek arrazoi etikoak aipatu zizkion ez argitaratzeko: tartean, «borroka armatua modu bidegabean egurtzen» zuelako iritzia jakinarazi zion. Hala da: garai hartan bere irakur-leak izango zirenetariko askok ez zuten begi onez ikusiko istorio kritiko hori, eta ez zuen argitaratu¹⁴. Baina 2005ean argitaratu egin zuen *Lasto-sua* nar-razio-bilduman, «Atertzean» izenburuarekin. Elipsi askorekin kontatua dagoen arren, nafarrek izan behar ei duten jokaera esaneko eta subsidiarioa –Euskal Herriko erdigunean «egositako» proiektu iraultzailean betiere– sa-latu egiten du istorioak. Izan ere, kontakizun futurista horretako frankotira-tzaile nafar euskaldun batzuk, iraultza armatu bat egiten saiatu ostean, in-guraturik daude. Baskongadetako euskaldunek, gainera, haien kasa utzi dituzte nafarrak, matxinada bertan behera utzita. Horregatik, iraultzaren

¹⁴ «80ko hamarkadaren bukaeran idatz zitekeen beharbada nafar euskaldunak gure Gobernuak zanpaturik sentitzen ginela (eta oraino ez zen UPN agintean!). Idatz zitekeen, beharbada, txalo gutiago joko baziren ere, Jaurlaritzak eta, oro har, mendebaldeko euskaldunek abandonaturik sentitzen ginela. Alabaina, iradokitzea gaita horien guztien kontrako konponbidea borroka arma-tua baldin bazen horrek desastrea baizik ez zekarrela, bada halakorik iradokitzea, 1989an, oso gustu txarreko kontua zen euskal literatura posible egiten duen jendaldean», Epaltza, 2006, 55.

aldeko apustua egin eta gero traizionatuta sentitu dira nafar horiek: desengainatuta edo sentitu dira.

Abertzaletasun tradizionalak, alde batetik, eta ezkerrekoak, bestetik, egin duten historiaren interpretazioak hankaz gora geratzen dira istorio deseroso hauekin. Horixe bilatzen du Aingeru Epaltzak, agian gizakiaren konplexutasunari zor zaion errespetuarengatik edota agian gizartearen azalpen sinplistei aurre egitearren.

Hasierako ETA oinarritzeko tripodea

Urte gutxiren buruan eta 90eko hamarkadan hiru eleberri argitaratu zituen Patxi Zabaletak (Leitza, 1947): *Ukoreka* (1994), *Badena dena da* (1995) eta *Arian Ari* (1996). Bada nolabaiteko hari bat garai desberdinetan gertatutako istoriook lotzen dituen. Eta badago, baita ere, tarte zabala pertsonaiek egindako gogoeta filosofikoendako, zenbait kapitulu edota pasarte ia-ia saiakeratzat hartu ahal izateraino. Istorioren hariaren mutur bat XX. mendearen 20ko hamarkadan hasten da (nahiz eta sustraiak lehenagokoak izan, karlistadetakoa agian, edo zaharragoak), Beñat Mandiz pertsonaia nagusiarekin eta bere borroka existentzialekin: *Ukoreka* eleberriari buruz ari naiz. Baina azkeneko biak dira gure gaira gehiago hurreratzen direnak: *Badena dena da* eta *Arian ari*.

Badena dena da eleberria Nafarroan izan ziren Gerra Zibileko gertakizunetan kokatzen da, 1936 urtearen bueltan. Nahiz eta XX. mendeko gerra bati buruz ari garen Patxi Zabaletak ez du aukerarik galtzen XIX. mendeko gerrekin (eta ideologiek) lotura egiteko. Horretarako Nazario pertsonaiak baliatzen da, azken karlistadan ibilitakoa. Baina Beñat Mandiz protagonistak jasoko du lehengo estiluen lekukoa, berak deskubrituko baitu gerran zer dagoen jokoan, nortzuk diren jazarriak, nola burutzen den irabazleen indarkeria, nola batzuek erlijioa erabiltzen duten beren helburuak lortu eta fede onekoak engainatzeko edota erakartzeko.

Horren guztiaren kontu garbitze etiko halako bat dela ematen du istorioak. Baina, nola ez, gaur egungo (edo XX. mendearen bukaerako) indarke-

riak garai hartan dituela bere sustraiak iradokitzen zaigu, behin eta berriz. Hegel eta, batez ere, Marxen triada famatua gogorarazten zaigu: testia, antitesia eta sintesia. Sarraskiak eragiten dituzten indar guztiek izanen omen dituzte beren erantzuna, goiz edo berandu, eta hori Zabaletaren istorioetan iradokitzen da; izan ere hurrengo eleberrian, *Arian ari*-n, jada ETAn hasierako urteetara aldatzen da kontakizuna, aurreko eleberrien giro gatazka-tsua bizirik dirauela.

Azken eleberri hau da hasierako ETAkideen deskripzio idealista, altruista eta ausarta egiten duena. Hain da «jatorra» euren jokaera ezen Nafarroako zenbait kontrabandista euskaldun haien zintzotasunez konturatzen baitira. Tartean, kontrabandista gazte nafar bat dugu, Xanbil, gazte horiek adoktrinaturuta eta, beraietako batez maitemindu eta gero, ETAn ere sartuko dena. Oro har, ikuspegi epikoa nabari da, betiere hasierako aktibista haiek kontuan hartuta.

Arestian aipatutako hiru eleberrien arteko haria sendotzen du beste gertakari batek: Beñat Mandiz, aurreko eleberriko gaztea, *Arian ari*-n ere agertzen dela, jada zaharkitua, abokatu bihurtuta, baina ETAkide haiek lagundu nahian. Honek guztiak determinismo bati buruz hitz egiten digu, non gizakiok historiaren indarren gauzatzailak baino ez baikara, inongo errurik ez ditugunak. Gure herri txiki honetan izan diren ankerkeria orok izanen dute goiz edo berandu beren kontrako erantzun ezinbestekoa (antitesia), azkeneko tesi batera eramango ei gaituena. Harira datoz Aingeru Epaltzaren hitzok:

«Interpretazio horren ikuspeirik muturrekoenari jarraikiz, karlistadetatik hona gure garaia besarkatzen duen lerro zuzena dago, Gerla Zibila zubi dugula. Horren arabera, egungo etakidea 36ko gudariaren ondorengoa da, gudaria Don Carlosen txapelgorrien ondorengoa den gisa berean. Tesi horren bertsiorik berrituenak are mende gehiago eramaten gaitu gibelat. Horren sostengatzaileek egungo komandoetako ekintzaileen arbaso egiten dituzte 1521ean Noainen eta 1522an Amaiurren borrokatu zirenak»¹⁵

¹⁵ Epaltza, 2006, 57

Izan ere, gure azterketaren corpusetik ilkitzen diren arren, Patxi Zabale-taren zenbait eleberri historikotan ere Nafarroan aurreko mendeetan izan-dako gertaera gatazkatsuen berri ematen zaigu, gaurko gatazken nolabaite-ko metaforatzat (agian gaurko gatazken haziak izan omen litezke) hartzen ahal ditugunak, betiere ikuspegi honen aburuz. Jakina, interpretazio horrek ez du apenas lekurik uzten gizakiaren askatasunari (bera historiaren inda-rren jarraile ezinbestekoa baita), eta beraz ez dago erantzukizunik. Azpimarratzerik dagoen gauza bakarra hauxe da: indar aurrerakoi, iraul-tzaile eta altruistei laguntzen dietenak izango dira kontrako indarren men-dekua edota zigorra jasango dutenak, modu tragikoan betiere. Haien isto-rioak kontuan hartzea guretzat katartikoa izan daiteke.

Patxi Zabaletaren trilogia hau –arestian aipatutako triadek zentzu osoa hartzen dute perspektiba honetatik–, hasierako ETako kide haien azalpena egitera eta, neurri batean, justifikatzera dator. Lan handia eskatu dio honek guztiak egileari, jakina, hainbat kontu filosofiko, etnografiko eta historiko agertu behar izan baitu. Egilearen beraren eboluzio ideologiko-politikoaren kumeak dira, 90ko hamarkadan hobeto ahokatzen direnak agian, gaur egungo bere eboluzio-egoerarekin baino.

Hausturak erakusten

Euskal erdigunetik urrutitik datorkigu Jokin Muñoz (Castejón, 1963) nafa-rra bere istorioekin eta idazten hasi zenetik ez du higuinik izan euskal gatazka-ren inguruko narrazioak guri helarazteko. Narrazioen gatazkak erdigunetik urruti kokatzea ere gogoko du... behintzat erdigunetik datorkigun ikuspuntua-rekin alderatzeko. *Hausturak* (1995) narrazio-liburuan, halaxe egiten du, 36ko gerraren aitzinean kokatutako bost istorioetan, hainbat haustura klaseri (kon-tzientziazkoa, ohiturazkoa, gizarte-taldeen artekoa, ideologikoa...) istorio bi-hurtuz, errealak, oso errealak izan zitezkeen fikziozko pertsonaien bidez.

Joan zaretenean (1997) eleberri psikologikoan, ostera, dezente hurbiltzen da gure gaur egungo (azken hamarkadetako) kontu ilunera. Ezker aber-tzaleko giroan hazi eta hezitakoa den Alvaro protagonista, jada gaztaroko mundutik aldendua eta porrot existentzian murgildua (bere bikoteak utzi

berri du), bere barne arazoa berbalizatzen hasi da, noiz eta ETAkide bat (gaztetako lagun bat) etxera babes bila datorkionean, poliziatik ihesi dabil eta. Gaztetan bizitakoa, bere inadaptazioa, ustez «koherenteak» izan ziren lagun bakaera... hori guztia aztertzen du, oso begirada errukior eta, era berean, zorrotzarekin. Bernardo Atxagak (*Gizona bere bakardadean*, 1991) eta Ramon Sazarbitoriak (*Hamaika pauso*, 1995) egin zuten antzera, gatazkara hurbiltzeko modu psikologikoa jorratzen du Jokin Muñozek; hori bai, bere estilo propioarekin. «Zergatik» galderari erantzuterakoan, ostera, arrazoi ideologikorik aurkitu beharrean, ezerezarekin topatzen da sarritan, edota inertzia soilarekin. Eduardo horren adibide bat da. Baina, Muñozen narrazioetan, behintzat, badira gehiago.

Bizia lo (2003) kontakizun-bildumarekin ere barne-begirada horri eusten dio eta handiagotu egiten da pertsonaiek pentsatzen dutenaren eta esatera ausartzen direnaren arteko aldea edo leizea. Eta esatera ausartzen ez diren horrek zerikusia du borroka armatuarekin, batez ere «Isiluneak» izenburudun narrazioan. «Xantilli» kontakizunean, berriz, bere seme (intelektualki) atzeratuaz ardura hartzeko adorerik ez duen sindikalista bat dugu; bestalde, Aitor izeneko pertsonaia (sindikalistaren semea eta Gabi gazte atzeratuaren anaia) ETAk hilko du: hau da, bere adineko gazte batzuek hilko dute, negozio zikinetan dabilelakoan. Paradoxak zer pentsatua eragiten dio irakurlari: mugaz bestaldean bizi den Aitor pertsonaiak pegatinak eta kamisetak ekaritzen dizkie bai bere anaiari, bai bere lagun ohiei... garai hartako «sinbolo» eta «idoloekin» josta daitezten. Eta haietan goraiptzen direnak (ETAkideak) izango dira bizia laster kenduko diotenak. «Azterketa» narrazioan aspaldiko aktibista garaiko loturengatik erlazionatuta dauden pertsonaia batzuk ageri dira beste egoera paradoxiko batean. Baina, hemen ere barneko pentsamenduak dira pertsonaiei ezinegona eragiten dietenak, batez ere azterketa zaintzen dagoenari, beste garai batean «Krogmagnon» goitizenez ezagutua.

Antzararen bidea (2007) eleberrian ere semea galdu berri duen ama bakarti bat izango da protagonista. Gure gertuko historian sarritan gertatu izan dira horrelakoak eta, beraz, sinesgarria egiten zaigu¹⁶. Semea aktibista

¹⁶ «A veces ponen ante la vista experiencias que han sido olvidadas, formas de vida diferentes, situaciones con una fuerte carga moral o política» López de la Vieja, 2003, 15.

ezkutuko bat zen eta, Lisa amarekin (anaia-arrebarik gabe) bera bakarrik hezia. Lisari urrutikoa irudituko zaio bere semea; izan ere, ez du ondo ulertzen nola hil duen erretiratutako (eta aguretutako) zinegotzi ohi bat. Ez du ulertzen bere semea hil eta gero antolatu den hileta-omenaldi politikoa... Parafernalia sasi-epiko hori ez da haren benetako drama islatzen duena, ez eta euskal gizartearen drama irudikatzen duena ere. Eleberrian zehar eta Euskal Herriko mutur baterako bidaian, zenbait kontraesan azaleratuko dira, errukirik gabe: pertsonaia nagusienak eta euskal gizartetxoarenak. Eta mutur horrek beste gatazka gordin bat erakutsiko digu: ankerragoa, gordinagoa. 36ko Gerra Zibileko gatazka da hori, ezkertiarren aurkako jazarpen ahaztua ekarri ei zuena.

Yoyes filmarekin gertatu zen bezala –urte batzuk geroago bada ere–, salaketa argia da Jokin Muñozena. Baina ez da berbaldi edo diskurtso batez baliaturik egindako salaketa. Istorioetan agertzen diren detaile esanguratsuak, pertsonaien bakarriketak eta istorioen ikuspegi psikologikoa dira salaketa hori agertzeko baliabideak. Irakurleak, gutxieneko sentiberatasuna baldin badu, antzemango du berehala nola egileak aurpegiatzen dion indarkeria politikoari eta beren eragileei (datozen lekutik datozela) euren zentzugabekeria. Istorio hauen bidez zaplazteko etikoa ematen digu Jokin Muñozek, benetan zer gertatzen ari den guri helaraziz (aitortu ezineko beldurrak eta gutzi).

Ezinezko bizi-proiektuak

Utopia bat desegiten zaigula jakiterakoan, etsipena nagusitu egiten da eta agian utopia horrekiko herra edota mesfidantza pizten dira. Zeharka begiratzeko diogu garai batean gure begiak argitzen zituenari.

Egile nafarren zeharkako begirada nagusitu da azken aldi honetan, gero eta modu sendoagoan, euskal gatazka oldartsuari begirada bat botatzerakoan. Gatazka bera iraultzaileen kontra matxinatzen da eta kontu zorrotzak eskatzen dizkie. Pertsonak, iraultzaileak egokitu behar dira Iraultzaren berbaldira, eta ez alderantziz. Horretara egokitzen ez den iraultzailea –nahiz eta Iraultzaren alde sakrifizioak eta bere bizitza eskaini– baztertua izango da. Halaxe begitantzen zaigu gertatu dela Juanjo Olasagarreren *Ezi-*

nezko maletak-en (2004). Eleberri honen drama sozialak *La muerte de Mikel* (1986) filmaren planteamendu bat gogorarazten digu. Gizartearen tolerantziarik eza salatzen da, baita ezker abertzalearena. Garai batean jarrera homosexualarekiko onarpenik eza aurpegiatzen die istorioak, orduko aktibistei edota militanteei, nahiz eta pertsonaia homosexuala ere (Bazter goitizenez, Carlos izenez) maitasun kontuetan fidela ez izan¹⁷.

Sasoi bateko militantziak elkaturiko lagun batzuk orain ez dira horren lagunak. Bakoitzak bere bidea jarraitu du eta Londresera ihes egindako kide baten heriotzak (hiletara joan beharra) elkartu egin ditu berriz ere. Fermin da hiruron artean gaztetako iraultza harekiko kritikoena, eta horregatik bere iraganari uko egin dio. Iraultza hura egin nahi zutenek pertsonetik (baita beren gertuekiko) zuten sentiberatasun eskasa izan zen (eleberrian halaxe kontatua, behintzat) detonante bat apurka-apurka mundu horrekiko loturak mozten joateko. Harakinek –beste kide bat, oraindik ezker abertzaleko militantea– bere bizi-proiektuaren porrota hausnartzen du barne-minez, kanporatzen ez duen arren. Bere semea down-sindromeduna da eta mundua (Euskal Herritik hasita) aldatu nahi izan zuen horrek ezin izan dio arazo horri aurre egin eta bere gaztetako bikotekideari ere traizioa egiten dio isilka eta ezkutura, hiriko (Iruñeko) amorante batekin elkartuz. Horrelako koherentziarik ezak agertuz desengainuaren gordina dastatzen du irakurleak. Baina zapore mikatz hori leuntzeko ez du, ez istorioak, ez narratzaileak, ez egileak bestelako bizitzaren helburu itxaropentsurik edo gozagarririk. Eleberri honek duen alderdi etiko azpimarragarriena hauxe da: historiak baztertutako aktibista ohiei ahotsa ematen diela, batzuen eta besteen berbaldi arranditsuen gainetik edo azpitik –pertsona zehatzengan gauzatuta– zer dagokeen adierazteko.

«T». *Tragediaren poza* (2008) dugu Juanjo Olasagarreren beste eleberri bat duela urte gutxi kaleratutakoa. Iraultza eta borroka armatuarekiko ja-

¹⁷ «La película quería ser una acusación general a la intolerancia de la sociedad vasca y ahí podía estar una de sus lagunas: Uribe sembraba muchas dudas sobre la actuación de las fuerzas policiales, no entraba a valorar el nacionalismo vasco radical (salvo su actitud ante la homosexualidad) y presentaba como culpables de la intolerancia a todos los sectores de la sociedad vasca, salvo el protagonista, que era sólo una víctima, a pesar, por ejemplo, de la actitud de éste con respecto a su mujer», De Pablo, 1996, 96.

rrera muturrekoak dituzten pertsonaiak erakusten dira hemen ia-ia modu lizunean. Andres Barrutia unibertsitateko irakaslea, ETAn ibilitakoa den arren (edo agian horregatik), orain abertzaletasunaren kontrako arietea dugu, eta, tragediaren inguruko teoriak baliatuta (Nietzsche filosofoak itxuratuta), haren dekonstrukzioari ekin dio. Terese izeneko bere doktoregoko ikasleak, berriz, ez du abertzaletasuna bere ideologian erroturik, bere gurasoek (ETAkide ohiak izan arren, edo agian horregatik) ideologia horretatik «babestu» egin dutelako. Arinkerian bizi edo da, kanpo-itxura atsegina eman nahian eta arropari zein janzkerari garrantzia emanez. Hala eta guztiz ere Andres Barrutiaren inguruan ibiliko da eta, gure mundutxoan sarritan gertatu den moduan, hainbat eragile nahasten dira bere bizitzan. Hasteko bere mutil-laguna ezker abertzaleko militante gaztea da. Bestetik, bere gurasoen antzinako militantzia (eta idealekiko) interesa piztu zaio, bere irakasleak aurkezten dion ikuspegi tragikoarekikoa pizten zaion neurri bertsuan.

Barrutia pertsonaia bereziaren ahotik ezker abertzalearen berbaldiko «hahabeharraren» kritika egiten da, patua gaizki ulertuta dutelakoan. Baina ez du patua modu argian ukatzen, eta horretan erakusten da bere kontraesana. Baina bere helburua tragediaren fribolitatea da, tragediaren ikuspegi dionisiakoa. Horregatik, Tereserekin batera, euskal tragedia bat burutu nahi du, bukaera tragikoa eta guzti. Gaiari heltzeko oso modu sortzaile eta originala den arren, ez du ibilbide luzerik ametitzen, helburua bera (alderdi teleologikoa) Nietzscheren ikuspegitik behintzat, ukatzen delako. Ez dago tuneletik ilkitzeko asmorik, eta horregatik ez da tuneleko irteeraren argia bilatzen: tunel barruko putzu lohietan txipli-txaplaka egotea nahiago izaten da... eta datorrela tren.

Zeharkako begiradak zeharka agertuak

Nafarroan badira beste egile eta beste lan batzuk kontu omnipresente honi heldu diotenak, jakina. Baina zeharkako aipamenak direnez, edota bete-betean jorratu ez dutenez, aparteko multzo batean sartzen ahal ditugu.

Multzo honetan agian gehien nabarmentzen dena hauxe da: Jon Alonsoren *Euskal karma* (2001). Neurri batean, euskal gizartearen parodia egiten

da fikziozko (ia-ia zientzia fikziozko) istorio batean. Eta parodia egiten da, nola ez, ETA talde terroristarena: istorioan K.A.T. erakunde armatua aipatzen da (Kanonetik Askatzeko Txatarreroak).

Fertxu Izquierdo (Iruñea, 1975) idazlearen *Mendeko borroka* (2008) eleberrian, berriz, Erroman kokaturiko istorioa kontatzen zaigu. Akzioa (indarkeria barne), intriga eta egoeraren planteamendu korapilatsua dira eleberria erakargarri egiten ahal dutenak. Ustez ez du zerikusirik izango Euskal Herriko borroka edo gatazkarekin, baina Italia zein mundu osoko ezkerreko aktibisten aipamen epikoak –beren lanak begiramenez aipatzen dira– (Che Guevara, Paolo Pasolini, Victor Serge eta enparauen lanak, iraultza egiteko hainbat jardunbide eta «irakaspen» ematen dituztenak) gurean egin nahi izan den iraultza maoista gogorarazten digu.

Bestalde istorio hori 70eko hamarkada trumoitsuan kokatuz gero, berehala etortzen zaigu gogora gurean hamarkada hura nola bizi izan zen, eta Erroman dauden istiluak, talde ideologikoen arteko liskar batzuetan odoltsuak hemengo egoeraren metaforizaziotzat hartzen ahal dira. Harrigarria da, Europako mugimendu ezkertiarak liluraturik agian, nola justifikatzen den hain erraz talde armatu ezkertiarren zenbait atentatu odoltsu: kontaktuzun honetan behintzat, atentatuaren biktima izango denetako bat, adibidez, lehenengoz eskuindar faxistatzat aurkezten da eta ondorenean bere heriotza aipatzen da, inolako kezka etikorik gabe, normaltasunez. Honetan, aldentze bat antzematen diogu Fertxu Izquierdori gainontzeko idazle nafar askorekiko: ezkerreko munduaren ikuspegi kritiko (autokritiko?) falta zaiola, alegia; ikuspegi nostalgiko liluratuari, ostera, sendo eusten dio, istorio edo berbaldi poetikoari tonu egokia emate aldera agian.

Ondorioak

Askotarikoa da euskal idazle nafarrek gatazkari heltzeko modua. Beren narrazioak idatziak izan zireneko garaiek ere zerikusia edo eragina izaten dute istorioetan. Zenbat eta 80ko hamarkadatik gertuago egon (gatazkaren hamarkadarik odoltsuena) hainbat eta jarrera kritiko eskasagoa izanen dugu borroka armatuarekiko. Salbuespen bakarretakoa (Epaltzaren

«Akabailakoa» istorioa, 1989an argitaratzeko idatzia, gerora «Atertzean» izenburuarekin eta 2005ean karrikaratua) ez zen hamarkada honetan argitaratu.

Hasierako jarrera bat hauxe da: norbanakoaren edo norbanakoen destinoa arreta-puntu nagusi bilakatzen da. Ez da zalantzan jartzen ETAkoen jarduna, adibidez. Indar polizialen jarduera, ostera, oso leku txarrean gertatzen da beti. Jokaera hori 1996ra arte luzatuko da, *Arian ari* eleberriarekin, nahiz eta azken eleberri honetan hasierako ETAkide haien ikuspegi altruista eta eskuzabala ere eskaintzen zaigun.

Gatazkaren elementu garrantzitsua den borroka armatuari egiten zaion juzgua ez da berbaldiaren bidez azaleratzen. Autoreen arabera, batzuetan hasierako aktibismoari erreparatzen zaio (Patxi Zabaleta), eta testuinguru sozial eta politikoan justifikatzen da hasierako ETAkiden jarduera klandestinoa (laster atentatuak etorriko ziren). Noiz edo noiz, ETAkidea izandako pertsonaiak atzean utzi du bere jarduera armatua narrazioaren denbora hasi denerako (eta ez dago ebazpen etikorik horren inguruan, Iñaki Zabaletaren *110. street-eko geltokian* bezala).

Baina kritika ere etorriko da laster. *Ur uherrak* eleberriarekin gatazkaren alderdi «zikin» gehienak (errealismo zikina) iritsikoa da eta, horrekin batera, gatazkaren mutur bietan daudenen kontraesanak agerian uzten dira. *Joan zaretenean*-en ere kritika horiek istorio eta bakarrizketa psikologiko bihurtzen dira. *Ezinezko mailetak*-en utopia gizatasunik gabekoa ekartzen da akordura. *Bizia lo* narrazio liburuan gatazka jasaten dutenen barne mundua ageri zaigu, berbaldi politikoek deskribatzen diguten mundutik oso bestela bizi direnak, munstroaren hatzaparrak pairatu duten arren. Hori areagotu egiten da *Antzararen bidean*-en: kontraesanez beteriko gizarteak eta pertsonak ditugu bertan. «T». *Tragediaren poza*-n berriz, gatazkaren mutur batetik bestera joan den pertsonaia baten ikuspegia erakusten zaigu eta bere berbaldiarekin berarekin kritika egiten dio garai batean sinetsitako Euskal Iraultza delakoari.

Beraz, eta laburbilduta, hauexek izan daitezke jarrera etikoaren paradigmatik istoriotan aurkitzen ahal ditugunak (euren arteko konbinazio eta metaketa askotarikoa izan daiteke):

- **Urrutiramendua.** Istorioen edota egoeren kokapena fisikoki (geografikoki) euskal erdigunetik urruti daudelako (Nafarroako Erribera, adibidez edo Iruñeko zenbait zonalde, non euskal kulturarekiko kezka eskasa den). Urrutiramendua bitala ere izan daiteke, gatazkaz gogaituta bizi diren pertsonaia nagusi batzuen eskutik.
- **Epikarik eza.** *Ur uherrak* bezalako istorioetan gatazkaren indarkeria agertzean bere helburu narrasak eta bere ondorio bortitzak baino ez dira erakusten.
- **Ikuspegi epikoa.** Salbuespena den arren, noiz edo noiz «iraultzailearen aszetika» erakusten da, lilura edo pizte aldera. Mitifikazio halako bat, batez ere Patxi Zabaletaren *Arian ari*-n.
- **Giza-dramaren larria.** Balizko herri baten dramaren gainetik erakusten da. Drama hori indarkeriaren biktimek jasango dute, baina baita indarkeriazko ekintzetan ibili direnek ere.
- **Gaztaroko iraultzaile izateko lilura zimeldua.** Batez ere Epaltzaren *Rock'n'Roll*-en eta Jokin Muñozen *Joan zaretenean*-en. Gogoratzen den lilura hori, baina, ukapen bilakatu da, desengainua.
- **Gaurko gatazkaren metaforak.** Aurreko mendeetan edo Euskal Herritik urruti kokaturiko istorio gatazkatsuak, gaurko egungo euskal gatazkaren metaforatzat edo alegoriatzat hartzen ahal dira neurri batean. Egilearen arabera, gaurko indarkeriaren sorrera ere badirela iradokitzen da noiz edo noiz. Aztertu ditugun egile hauek horrelakoak idatzi dituzte, baina ez dira lan honen corpusa. Euskal Herritik kanpora lekutatuko eleberririk, bai kontuan hartu dugu: *Mendeko borroka*, Fertxu Izquierdorena.
- **Parodia.** Kontu honi larritasuna kentzeko eta kritika modu berezi batez egiteko modua da, oso noizbehinka erabilia.
- **Isilik daudenei ahotsa jartzea.** Gerra triste honetan protagonismorik izan nahi ez duten baina majo sufritu dutenengana hurreratzen gara horrela. Esaterako, bonba bat manipulatzeko hil diren ETAkideen gurasoen mundua. Zer pentsatzen duten. Zer ez duten aitortu nahi. Zertaz damutzen diren... Nola ikusten duten ezker abertzalearen diskurtsoa beren seme-alaba hilekiko. Edota ETArekin gogaitu eta abertzaletasuna ere gorrotatzera ailegatu diren aktibista ohien mundua eleberrira ekartzea.

Izanen dira, jakina, parametro gehiago edo hobeto deskribatzen duenik. Baina baliagarriak izan daitezkeelakoan nago; batez ere, ikusteko literaturaren historian jarrera horiek zer-nola erabiliak izan diren eta zer nolako eboluzioa egon den gai honen tratamenduan.

Bibliografia

DAVIS, T. F., WOMACK, K. (editoreak), 2001, *Mapping the Ethical Turn. A reader in Ethics, Culture and Literary Theory*, Charlottesville, Virginia: University Press of Virginia.

DE PABLO, S., 1998, «El terrorismo a través del cine: un análisis de las relaciones entre cine, historia y sociedad en el País Vasco» in *Comunicación y Sociedad*. Facultad de Comunicación, Universidad de Navarra, XI, 2. zbkia., Abendua, 1998, 177-200.

———, 1996, *Cien años de cine en el País Vasco*. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.

EDMONDSON, H. T., 2000, *The Moral of the Story. Literature and Public Ethics*. Oxford: Lexington Books.

EGAÑA, I.; ZELAIETA, E. (Koord.), 2006, *Maldetan sagarrak. Euskal gatazka euskal literaturan*. Bilbao: Udako Euskal Unibertsitatea.

EPALZA, A., «Gure kontu triste hori (Gatazka begietan)» in EGAÑA, I.; ZELAIETA, E. (Koord.), 2006, *Maldetan sagarrak. Euskal gatazka euskal literaturan*. Bilbao: Udako Euskal Unibertsitatea, 53-64 orr. Kortazar, J., 1980, «Ehun metro» in *Jakin*. 13. zkia., urtarrila – martxoa, Donostia, 142-151 orr.

KORTAZAR, J., 2009, «100 metro. Munduaren bira» in Kortazar, J. (zuz.), 2009, *Egungo euskal nobela eta zinema*. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, 29-40 orr..

LÓPEZ DE LA VIEJA, Mª T., 2003, *Ética y literatura*. Madrid: Tecnos.

MARÍN PADREÑO, H., 1997, *De dominio público. Ensayos de teoría social y del hombre*. Iruñea: Eunsa.

NEWTON, A. Z., 1995, *Narrative Ethics*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

PHELAN, J., 2005, *Living to tell about it. A Rhetoric and Ethics of Character Narration*. New York: Cornell University Press.

SCHWARZ, D. R., «A Humanistic Ethics of Reading» in Davis, T. F., Womack, K. (editoreak), 2001, *Mapping the Ethical Turn. A reader in Ethics, Culture and Literary Theory*, Charlottesville, Virginia: University Press of Virginia, pp. 3-15.

SEGUIN, J., 2007, «ETA y el nacionalismo vasco en el cine» in HERRERA, J.; MARTÍNEZ-CARAZO, C. (ed.), 2007, *Hispanismo y cine*. Madrid: Vervuert Iberoamericana, 424-436 orr..

SELLÉS, J. F., 2006, *Antropología para inconformes. Una antropología abierta al futuro*. Madrid: Rialp.

SINGER, P.; SINGER, R. (ed.), 2005, *The Moral of the Story. An Anthology of Ethics Through Literature*. Malden (Massachusetts), Blackwell Publishing.

YEPES, R., 1993, *Fundamentos de antropología*. Iruñea: Eunsa,.

ZACHARY, A., 1995, *Narrative Ethics*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.

ZULAIKA, J., 2006, *ETAren hautsa*. Irun: Alberdania.

Praktika literarioaren esparru sozialak eta XVIII. mendeko euskal literatura penintsularra: *Naissance de l'écrivain?*

BIJUESCA, K. Josu
Deustuko Unibertsitateko irakaslea

Sarrera data: 2011-03-11

Onartze data: 2011-06-24

Alain Vialaren arabera lehen alor literario frantsesean erabakiorrak izan ziren praktika literarioaren esparru sozialak edo «institutions de la vie littéraire», alegia akademiak, mezenazgoa, zentsura eta idazle eskubideak. Artikulu honetan erakunde horietatik lehen hirurak XVIII. mendeko Euskal Herri penintsularrean zertan ziren arakatu da, beti ere euskal literaturaren ikuspegitik.

Hitz-gakoak: Alor literarioa, XVIII. mendeko euskal literatura penintsularra, akademia, mezenazgoa, zentsura, idazlea.

Segun Alain Viala, en el primer campo literario francés fueron decisivos los ámbitos sociales de la práctica literaria o «institutions de la vie littéraire», es decir, academias, mecenazgo, censura y derechos de autor. De todas estas, en este artículo se ha investigado el papel que jugaron las tres primeras en la Euskal Herria peninsular, siempre desde el punto de vista de la literatura vasca.

Palabras clave: Campo literario, literatura vasca peninsular del siglo XVIII, academia, mecenazgo, censura, escritor.

Selon Alain Viala, dans le premier champ littéraire français, les espaces sociaux de la pratique littéraire ou «institutions de la vie littéraire» furent décisifs : académies, mécénat, censure et droits d'auteur. Nous avons étudié dans cet article le rôle qu'ont joué les trois premiers dans le Pays Basque péninsulaire, du point de vue de la littérature basque.

Mots-clés : Champ littéraire, littérature basque péninsulaire du XVIIIème siècle, académie, mécénat, censure, écrivain.

According to Alain Viala, a decisive role was played in the field of French literature by the social spheres of literary practice or the «institutions de la vie littéraire», in other words, academies, patronage, censorship and copyright. This paper examines the nature of the first three in the Peninsular Basque Country in the 18th century, at all times from the perspective of Basque literature.

Keywords: Literary field, 18th century Peninsular Basque literature, academy, patronage, censorship, writer.

Jakina da XVIII. mendea aldi giltzarria dela mugaz honako euskal literaturan, literatura idatzian behintzat, emaitza mamitsuak agertzen hasi baitziren orduantxe, lehenago ez bezala, eta haiekin batera idazle sena izan zezaketen lehen idazleak ere.

Akzioaren teoria (*action theory*, *teoría de la acción*) delakoaren arabera, idazlea gizarte espazioaren alor berezitu batean, literaturaren alorrean hain zuzen ere, jokatzeko duen gizarte eragile berezia da. Literaturaren alorra, baina, beste edozein gizarte alor bezala, historian zehar noizbait sorturiko emaitza da gizarte eragilearen borrokan ondorioz. Jakinaenez, akzioaren teoriaren sortzailea Bourdieu soziologoa da. Haren zenbait kontzeptu erabiliko dugu XVIII. mende amaierako euskal literatura penintsularraren ikuspegia osatzeko (Bourdieu 1995 eta Bourdieu 1997). Baina Bourdieu bera baino eredu hurbilagoak izango ditugu haren aplikazioak gure inguruko literatur tradizioetan: Vialarena Frantziarako; Guniarena eta Gutierrezena Espainiarako.

Alain Vialaren arabera Frantziako lehen alor literarioa XVII. mendean eratu zen, Frantziako literaturaren aro klasikoan hain zuzen ere. Aro horrek alor literarioa gorpuztuko duten ardatzak sortzen ikusiko du: lehenengo eta behin, praktika literarioaren esparru sozialak edo «institutions de la vie littéraire» (akademiak, idazle eskubideak, mezenasgoa, zentsura); eta horiekin batera, literatur hizkuntzaren, formen eta generoen kodifikazioak edo «institutions littéraires».

Ardatz bi horiek aztertuta, Vialaren ondorioa zera da: Frantziako literaturari dagokionez, XVII. mendea alor literario frantsesaren sorrera unea dela –nahiz eta XIX. mendera arte itxaron beharko den alorrak erabateko askatasuna lor zezan (Bourdieu 1995)– eta giro horrextan «idazlea» gizarte eragile gisa sortu zela. Hortik, hain zuzen ere, bere liburuaren titulua: *Naissance de l'écrivain. Sociologie de la littérature à l'âge classique* (Viala 1985: 9-10). Carlos Gutierrezek ere, Bourdieu eta Vialaren ereduak ikuspegi metodologiko gisa erabilia, 1600 urte inguruko Madrilan jarri du Espainiako lehen alor literarioaren sorrera (Gutierrez 2005: 50). Aipaturiko lanok bi delagun izango ditugu XVIII. mendeko euskal literaturaren egoeraz hausnartzeko. Horretarako Vialak aipaturiko bi ardatzetatik lehenari erre-

paratuko diogu bereziki eta ardatz horrek beregatzen dituen erakundeetatik honako hiruroi: akademia jardunari, mezenasgoari eta zentsurari, gure helburuetarako ikergune emankorrenak izango direlakoan.

1. Euskal akademiaren gabezia

Akademien sorrera eta hedapena ezinbestekotzat jotzen da alor literarioaren garapenean, horrexek eman baitzion alor literarioari alor intelektual orokorragotik bereizteko aukera. Praktika akademikoak zenbait abantaila ekarri zien idazleei: lehenengo eta behin, idazleak eta batez ere idazle gazteak edota berriki hirietara etorriak gizarteratzeko esparruak ziren; bigarrenik, informazio eta formazio guneak ziren berriketa akademikoek eguneratuta izateko aukera ematen zutenez gero; hirugarrenik, idazleei sostengua eskaintzeko tokiak ziren, bai jarduera literarioan (aholku, iritzi eta epaiak trukatzuz, elkarren lana laudatuz edo eztabaidetan murgilduz), bai eta sozialean ere, akademiataik asko handikiren batek hegapetuak izanik, eskupeko, babes edota ogibide onuragarrietarako aukerak ere ugaritu egiten baitziren; laugarrenik, akademia batean onartua izanak alde aurretiko kideen onspena erakusten zuen, haien pareko izatea beraz, eta horrekin batera jarduera literarioaren eremu berezitan konsagrazioa lortzea, horrela lehenagotik lorturiko ospea bermatuz edo etorkizun hurbilean ospe hori lortzeko aukera gehiago sortuz; azkenik, akademiak ofizializazioa lortu zutenez gero, idazlearen pertsonaia sozialak ere legitimazioa lortu zuen hizkuntzaren eta estetikaren arautzaile gisa, bizitza literarioaren onuragarri estatuak berariaz onetsitako nazio- (edo eskualde-) erakunde prestigiotsu bateko kide zen heinean (Viala 1985: 42-43).

Frantziako akademiaren aldean, Espainiakoek ez zuten, antza denez, haien estatu kutsua:

Creo, sin embargo, que este aliento estatal sólo se produjo claramente en Francia con la creación de la Académie Française en 1635. Las academias españolas tuvieron, más que otra cosa, un impulso de emulación cortesana en un contexto en el que la nobleza titulada también medía su prestigio por su cercanía a la práctica literaria o

por su mecenazgo (activo o pasivo) de esta. No existió, que yo sepa, ninguna academia auspiciada por Rey o Valido. (Gutierrez 2005: 45)

Hala ere, Gutierrezek berak erakutsi du monarkiaren gobernu zereginak bere gain hartzen zituzten handiki horiek, Lermak eta Olivaresek esate baterako, zenbateraino bilatzen zuten akademia eta idazleen lankidetzak gortekideen entretenimendurako edo propagandarako eta iritzi publiko jakin bat hedatzeko. XVII. mendean boterearen alorra oso hurbil zegoen, hortaz, akademiak berariazko erakundetzat zituen alor literariotik eta XVIII.ean sartuta, Frantziakoaren eredia gogoan zela, handik zetorren Borboi dinastiak ere Hizkuntzaren Erret Akademia sortu zuen, gogoan hartzen zuen hizkuntza bakarra gatzelania zela. Ez nolana, akademiak gobernuaren tresna egoki suertatu ziren kultura eta hizkuntza bateratzeko:

C'est au siècle suivant [XVIII.a] que les académies auront leur pleine expansion à travers le pays et y diffuseront les «Lumières»; mais dès temps de leur essor, «la province se cherche au miroir de Paris». Un mouvement d'unification culturelle et linguistique s'est développé ainsi. La monarchie centralisatrice a su le mettre à profit pour renforcer l'unification politique: les académies officielles dessinent nettement l'axe rhodanien et s'étendent dans les pays de langue d'oc; dans ces provinces traditionnellement turbulentes, le soutien gouvernemental aux sociétés lettrées était destiné à renforcer la diffusion de la langue française et, par là, la cohésion nationale. (Viala 1985: 23, eta ikus ere 46-47)

Max Weber-en estatuari buruzko teoria berridatziz, Bourdieuk uste du estatuaren asmoa ez dela soilik biolentzia fisikoaren monopolia eskuratzea, baizik eta biolentzia sinbolikoarena ere bai. Hizkuntza eta literatura ongi sinboliko gisa identifikaturik, kapital horien monopolia ere lortzen ahaleginduko da:

La unificación cultural y lingüística va unida a la imposición de la lengua y de la cultura dominantes como legítimas, y a la relegación de todas las demás a la indignidad (dialecto). El acceso de una lengua o de una cultura particular a la universalidad tiene el efecto de remitir a las otras a la particularidad; además, debido a que la universalización de las exigencias así instituidas no va pareja con el acceso a los

medios de cumplirlas, favorece a la vez la monopolización de lo universal por unos pocos y la desposesión de todos los demás así mutilados, en cierto modo, en su humanidad. (Bourdieu 1997: 107)

Jakina denez, erregimen zaharraren garaietan monarkia hispanikoaren inguruneko ekoizle kulturek behin eta berriro euskara hizkuntza barbaroa eta literaturarako gaitasunik gabekoa dela aldarrikatuko dute.

XIX. mendearen atarirako agerikoa zen inguruko hizkuntzei atxikitako literatur tradizioek akademien bitartez lorturiko onura, eta haien parean euskarak zuen desabantaila, euskaldunak eurak jotzen zirela gabezia horren errudun. Hori uste zuen Juan Antonio Mogelek behintzat Jose de Vargas-i 1802an Markinatik bidalitako gutunaren arabera:

En medio de la pasión con que se censura al vascongado, no hay en general gente más desidiosa en cultivar y perfeccionar su idioma, y así es que somos nosotros sus mayores antagonistas, exceptuados algunos pocos sujetos. Nuestra sociedad vascongada ha dormido en este ramo, y así no ha tenido el vascuence una academia ni buenos escritores que le hayan dado cultura particular. Habita como desconocido en los bosques y casas solitarias, y es más que cierto que nuestros rústicos montesinos le saben y hablan maravillosamente y sin las alteraciones que se notan en la gente que debía ser su depósito. Y se puede decir aquí: *Rusticus abnormis, sapiens crassaque Minerva*¹. (Mogel 1854: 704)

Horazoren aipua *Peru Abarka* luzaro argitaragabearen atarian ageri dena bera da, gaztelaniazko itzulpen eta guzti: «El rústico excelente sabio, y la sabia Minerva muy estúpida» (Mogel 1990: 23). Aipatu berri dugun gutunaren garaikidea izanik, ez da harritzekoa kultura eliteen («la gente culta») kontrako salaketa berriro ere *Peru Abarka* honen sarreran agertzea: «¿En qué otro territorio del mundo se verá que ignoren la lengua patria los que debían exigir academias de ella, y que deban tomar lecciones de elocuencia natural y locuciones delicadas de un salvaje educado en los bosques?» (Mogel 1990: 27). Letratu euskaldunek euskara lantzeko akademiarik sortu ez

¹ Grafía gaurkotuaz aldatu da aipuko testua. Besterik esan ezean, trataera bera emango zaie gaztelaniazko aipu guztiei.

dutenez gero, eta batez ere Bizkaian –Gipuzkoan ez bezala– euskara landu duen idazlerik ia ez dagoenez gero, hizkuntzaren erabilera eredugarria liburu bizietan bilatu beharra dago: «en Vizcaya nada se ha cultivado y son rarísimos los que se han dedicado a estudiarlo en los libros vivos, que son las bocas de los rústicos» (Mogel 1990: 48). Beste hizkuntza batzuen erabilera zuzen, garbi eta dotoreak idazleengan bilatu behar badira, eta hortaz horiek izan ohi badira hiztegiak osatzeko iturri nagusiak, euskarari dagokionez alderantzizko jarrera aldarrikatzen du Markinako erretoreak: herri xehearena izango litzateke hizkuntzaren erabilera eredugarria. Ohizko balioak iraulita –karnabalizazioa baliatuta, Bakhtinen hitzez esatearren–, Mogelek ordura arteko hizkuntz eredu prestigiodun eta prestigiogabeen arteko banaketa hankaz gora jarri eta ideia horren gainean oinarritu du lan erabat berri eta original hau.

Akademiarik ezean, izan ziren euskarazko testugintza sustatu zuten beste erakunde batzuk, nahiz eta haien artean euskara ez zen hizkuntza bakarra. Akademietatik hurbilen egon zitekeen erakundea Adiskideen Batzarra zen, akademia literario batenak baino egitasmo zabalago eta sakonagoak bazituen ere. Adiskideen Batzarra, ordea, ez zen Mogelek nahi zukeen Euskararen Akademia: 1802an *Poesia vascongada en varias fábulas* izeneko liburua bidali zien batzarkideei argitara zezaten, baina diruz urri zebiltzala eta, uko egin zien Mogelen eskarirari. Horren ordeztu «socio literato» izendatu zuten (Altzibar 1992: 152). Izendapenak nolabaiteko kapital sinbolikoa zuen, Adiskideen Batzarra ordurako erakunde prestigiotsua baitzen, baina Mogelek kapital ekonomiko hutsa behar zuen bere lana argitaratzeko. Mogelen eskariari uko eginik ere, ezin esan daiteke Batzarkideek ezer egin ez zutenik euskarazko literatura sortzearen alde.

Batzarraren 1765eko estatutuetan IX. artikulua landu daitezkeen ariketa literarioak iragarri zituen. Haien artean historia sakratua, elokuentzia eta gaztelaniazko poesia ageri dira, bai eta euskarazko testugintza ere: «otros se aplicarán a pulir y cultivar la lengua vascongada» (Areta 1976: 16; Lasagabaster 2002: 296). Batzarkideen gaztelaniazko emaitza literarioa oparoa izan zen, Ilustrazioak hobetsiriko generoetan nagusiki: antzerkia, alegigintza eta elokuentzia, helburu didaktikoak lortzeko egokienak zirelakoan, batez ere hasierako urteetan, nahiz eta gero zerbait ahuldu zen nekazaritza, industria

eta ekonomia bezalako egitasmo praktikoagoen mesedetan (Areta 1976: 365-367).

Baina euskarazko letretan lorturiko emaitzak ere gogoangarriak dira. Aipagarrienak ondorengoak izan litezke. Alde batetik Aizpitarteren hiztegi egitasmoa babestu zuten, amaitu gabe eta Larramendiren hiztegiaren menpekoegi gelditu bazen ere (Altuna 2002). Beste batetik, Xabier Altzibarrek bildu eta argitaratu zituen Batzarraren zaintzapeko ikasleen poesia eta elokuentzia ariketen emaitzak (Altzibar 1985). Azkenik, Batzarraren zuzendari Munibek sorturiko lanak daude, behar bada emaitzarik sendo eta iraunkorrenak: bilantzikoak eta *El borracho burlado* opera komikoa.

Bilantzikoen artean 1762ko Gabon egunean Azkoitian kantatzeko *Gabon sariak* daude, Luisa Miserikordiako batek sinatuak. Egungo kritikak ontzat ematen du Munibe estaltzen dela asmatu izen horren pean. *Gabon sariak* eta opera komikoa alderatzen jarrita, Adolfo Arejitak zuhurki iritzi dio hala jokatu zuela Munibek,

agian egilearen gogoan ere genero bata eta bestea guztiz bereziak zirelako. Opera komikoa zaldun baten kondizioari hobeto zihoakion gabon-kanta bat baino, literatura sorkuntza bezala. Publikoa ere ez zuten bat: antzerkia publiko jantziago eta goi mailakoago batentzat pentsatua zegoen: zaldunak edota haien seme eskolariak, elizgizonak. Gabon-kantak liturgiaren aldamenean edo gerizpean aspaldiko tradizioa zuen; nolana ere, herri zehea, edo eliztar zeheak ziren genero horren hartzailak. (Arejita 1999: 110)

Ezberdintasunen gainera, baina, genero bien arteko kidetasunak ere go-goan hartzekoak dira. Lehenengo eta behin, pertsonaia ugariren arteko elkarrizketa gisa egituraturiko genero lirikoa izanik, bilantzikoak bazuen antzekotasunik antzerkiarekin eta bilantziko-idazleek bazuten antzekotasun horren kontzientzia. Bigarrenik, bai bilantzikoetan eta bai opera komikoan Munibek horrenbeste maite zuen musika ezinbesteko osagaia zen. Eta azkenik –eta gure helburuetarako garrantzitsuenik– pertsonaia barragarriak ohizko zituzten bai bilantzikoek eta bai komediek XVII. mendean zehar eta gero ere, eta horien artean *vizcaino* delakoa bere hitz jario trakets estereotipatuarekin.

Literatur konbentzio horren aurrean Muniberen jarduera literarioak etena eta aurriritzien gainditzea dakar argi eta garbi. *Gabon sariak* sortan pertsonaien diskurtsoa zuzena, jatorra eta dotorea da. *El borracho burlado* operan euskara ia kantatzeko pasarteetara mugatuta dago baina hemen ere pertsonaien hizkuntza, gaztelaniaz nahiz euskarazkoa, akatsik gabekoa da, *vizcaino* haietatik ezin aldenduagoa.

Bai Muniberen bilantzikoek eta bai operak ere *vizcaino*-dun lanen oihartzunen bat edo beste ageri dute. Bilantzikoetako Sor Luisa Miserikordiakoa idazle asmatuak nahitaez dakar gogora Mexiko hirian 1685ko Asuntziorako bilantzikoak idatzi zituen Sor Juana Inés de la Cruz hura, zeinak Arantzazuko amari zuzentzen zitzaion *vizcaino* bat txertatu bait zuen beste pertsonaia barragarri batzuen artean. *El borracho burlado*, era berean, Munibek ahaztua omen zuen opera batean oinarritu zen, Poinset letragile eta Philidor musikagilearen *Sancho Panza dans son île* izenekoan (Urkizu 2000: 288). Ezina zatekeen ahaztea *Don Quijote* nobela ospetsuaren bigarren partean *vizcaino* bat zela Santxoren idazkari Barataria uhartean. Euskaldun horren hizkera zuzena bada ere, berez zetorren lehen parteko beste *vizcaino* harekiko lotura.

Gustu ona irizpide estetiko gorentzat zuen norbaitengan espero zitekeenez, Munibek uko egin dio eredu iraingarri eta gehiegikeriazale horri bere lanotan. Hausnarketa metaliterarioak ezinbestekoak badira akademia eta antzeko erakundeetako kideen artean, Munibe ez da salbuespena. Natura ederraren imitazioa arauen arautzat eta gustu onaren irizpide nagusitzat harturik, zera aholkatzen die entzuleei «Del buen gusto en la literatura» hitzaldi akademikoan: «Imitad, pues, a la *Bella Naturaleza*. Fijad vuestra atención en ella, ocultad con arte sus faltas, pulid sus imperfecciones, superadla sin desfigurarla y lograréis seguramente el agradar a todos, que es la prueba más evidente del buen gusto.» (Areta 1976: 403). Gustu onak eskatzen zuenari Munibek bere herriari eta hizkuntzari zion begirunea gehituko zitzaiokeen iraganeko estereotipoak baztertu eta euskararen erabilera zuzen, txukun eta dotorea hobestean. Ongi sinbolikoen ekoizpenean ez da urrats txikia.

Batzarkideen lorpenak gogoangarriak izanik ere, XVIII. mendeko euskal literaturaren emaitzarik oparoena beste erakunde batzuei atxikitakoa da,

Elizari batez ere. Baina Mogelek Elizan ere ez zukeen aurkituko amesturiko euskal akademiaren aztarnarik, alde batetik letra ederren ekoizpena zeharka baizik ez zegoelako haren helburuen artean hizkuntzaren bitarteko persuasioa beharrezkoa zen heinean kristauen arimaren salbaziorako, eta bestetik bitarteko hizkuntza hori euskara izan zedin berariazko kezkarik ez zuelako erakutsi historikoki. Erreformaren astinaldiak eta batez ere Trentoko kontzilioan hartutako erabakiek soilik bultzatuko zuten Erromako Eliza erlijioaren egiak euskaldunei euren hizkuntzan zuzentzen. Eta orduan ere, Euskal Herri penintsularrari gagozkiola, gaztelania idatzizko herri-hizkuntza bakarra zen, euskara dotrinaren itzulpenetara eta ahozko jarduketara txokoratuta zegoen bitartean (Intxausti 2004: 852).

Kalahorra eta Iruñeako elizbarrutietan euskarazko sermoigintza hedatua zen XVII. mendean zehar. Donostian, esate baterako, jesuitek Garizumako igandeetan predikatzen zuten euskaraz eta horrenbesteko arrakasta lortu zuten ezen San Telmoko dominikoek ere euskarazko sermoigintzari ekin zioten 1637tik aurrera (Otazu eta Diaz de Durana 2008: 533). Baina euskarazko sermoigintzaren hedapen hori bera, bere horretan aurrerapena izanik ere, hobebeharrekoa zen batez ere hizkuntz zuzentusan eta dotoretasunari zegokionez. Larramendiren *Arte*-ko hitzaurreak egoera hori konpontzea duela helburuetariko bat aitortzen du:

se ignoran sus [euskararen] primores, frases, construcción varia y oportuna, o hay muy cortas noticias de esto. De donde nace que comúnmente no se predica con la elocuencia y eficacia de que es capaz la lengua, que son pocos los que se aplican a este ministerio, que otros se amedrentan con la dificultad, que no se explica como se debiera la Doctrina Cristiana, que no hay libros que sirvan para estos importantes ministerios, que nadie se atreve a traducirlos de otra lengua. Pero habiendo ya *Arte* con método y reglas fijas, y luego Diccionario [...] podrán fácilmente los predicadores, misioneros, señores curas y otros celosos del bien de las almas cumplir con sus obligaciones. (Larramendi 1729: z.g., «Prólogo»)

Hortaz, Larramendiren diagnostikoaren arabera hizkuntz trebakuntza zen egoerak behar zuena, baina ez Elizak ez beste erakundek eskaintzen zuen horrelakorik. Akademiek bideratzen zituzten kezketako batzuei erantzuna

ematera zetorren Larramendi eta haiek egiten zuten lana egitera, hutsune bat betetzera. Trentoko erabakien artean elizbarruti seminarioak sortzea ere bazen, baina gurera ez ziren berandu arte heldu: Iruñean jesuitek utzitako ikastetxean jarri zuten lehena eta Kalahorran XIX. mendera arte itxaron behar izan zen. Hutsune hori ordenetako erlijiosoen erakundeek bete zuten, batez ere bik, jesuitek eta frantziskotarrek. Itxura guztien arabera, horiek izan ziren sermoigintzaren gorakada nabarmena eragin zutenak, batez ere euren zereginen artean ziren misio-kanpainei esker. Misioetako jarduera iraunkorra beste ordenetako elizgizonentzat eta elizbarrutiko apaizentzat eredugarria gertatu zen. Eta misioetarako trebakuntzak euskarazko idazmenari Euskal Herri penintsularrean ordura arte inoiz ezagutu gabeko bultzada eman zion. Horixe izan zen euskal idazleen haztegia mugatik honako aldean. Idazleek, gainera, irakurleak behar dituzte. Misiolariek hala eskatuta, misio entzuleek irakurtzen ikasteari ekiten zioten liburu «onei» probetxua ateratzeko asmoz, Añibarrok *Eskuliburuaren* sarreran dioenez (Villasante 1974: 282). Ez da, beraz, harrizkoa euskal literaturaren alorrak erlijioaren alorrari zor izan dion heteronomia, alor horretantxe sortu baitzen.

XVII. mendean zehar ohizkoa zen misioak jesuiten esku uztea (Otazu eta Diaz de Durana 2008: 533). Behar bada horrexegatik izan ziren jesuitak sermoigintzarako hizkuntza baliabideen gabeziak eta premiak larrien nozitu zituztenak, Larramendiren aipuak aditzera ematen duenez. Izan ere, jesuiten arteko prestakuntza intelektuala sendoa zen, baina irakaskuntzan gaztelania eta latina erabiltzen zituzten, eta horiexek dira hain zuzen «academia» izeneko ekitaldi literarioetan erabilitako hizkuntzak. Ekitaldi horiek Euskal Herriko ikastetxe guztietan antolatzen ziren gramatika eta humanitate ikasleen literatur trebetasunak landu eta jendaurrean erakusteko (Malaxechevarria 1926: 257-274). Ikastetxeotako gramatika eta humanitate irakasleen artean idazle jesuita euskaldun aipagarrienen izenak ageri dira: Kardaberaz, Mendiburu, Basterretxea eta Meagher (Malaxechevarria 1926: 275-305). Lehenengo ikasle eta gero irakasle gisa landutako literatur trebetasun horiek euskaraz erabiltzen jakin zuten. Horien guztien aintzindari eta eredu Larramendi izan zen.

Asko eta ondo idatzi da Larramendik euskal kulturari egindako ekarpenaz, ez gara horretan luzatuko. Gaitasun intelektual gorenekoa izanik, La-

rramendik bere gain hartu zuen euskeraren gramatika deskribitza eta arau-tzea, ordura arte ezina zirudiena. Ondoren *Hiztegi hirukoitza* etorriko zen. Lan horiekin ordura arte apologistek teorian soilik aldarrikatu zutena frogatu ahal izan zuen: euskara gramatika arauetara makur zitekeela, *ars* baten eskazizunei erantzuteko gai zela, latina eta gaztelania bezala, eta ez zela beraz araugabeko hizkuntza basatia, barbaroa. Sermoigileei tresna erabilgarria eskaintzeko helburuarekin batera beste bat aitortu zuen zeharretara bezala: «El impulso que me hizo empeñar en estudio tan espinoso no fue sola la pasión de ennoblecer e ilustrar nuestra lengua, y por este lado acreditar a la patria [...]» (Larramendi 1729: z.g., «Prólogo»). Alegia, ez hori soilik, baina hori ere bai.

Horrekin batera euskaraz poesiari bazela erakutsi zuen Euskal Herria poetarik gabeko herria zela zioen topikoa gezurtatuz. *Artea*-ren «Apendiz de la poesia vascongada» izenburuko seigarren atalean «De la poesía que está en uso» azpiatala ageri da. Bertan XVII. mendeko idazle pare baten lantxatalak aipatzen eta aztertzen ditu: Ziburuko Etxeberriren *Noelak* eta *Manual debozioxekoa* eta Haranbururen *Debozino eskuarra*, denak argitaratuak eta beraz euskal poesiaren existentziaren lekuko errefutaezinak. Etxeberriren berri ematean diskurtso legitimatzailea darabil, poeta konsagratua dela adierazteko: «El doctísimo Juan de Echeberri, Doctor Teólogo, que tuvo Numen particular para componer en verso vascongado, como se reconoce [haren lan bietan]» (Larramendi 1729: 374).

Poesiari buruzko atalak deskriptiboa ez ezik prezeptiboa ere izateko asmoa duela bigarren azpiatalak, «De la poesia de que es capaz el vascuence» tituludunak, erakusten du. Gaztelaniazko bertsomoldeak euskaraz ere erabil daitezkeela frogatu nahi da. Horretarako euskarazko izen berariazkoak proposatzen ditu gaztelaniazko bertsomolde jakinen ordainean: «en vascuence tienen sus correspondientes propios sin rodeos y conforme al significado de esos nombres del romance y aun con alguna más propiedad» (Larramendi 1729: 382). Andoaingo jesuitak asmatutako baliokidetzak horietako batzuek aurkitu zuten harrerarik, Kardaberazko poemetan esate baterako (Altuna 2000: 25-26). Hiztegi hirukoitzean eskainiriko lexiko poetikoaren aztarnarik ere bada garaiko idazleen artean: Munibek *otsaldiak* (kantak) eta *egokikilde* (metafora) dakartza (Arejita 1999: 118). Gamizen

poemetan ere aurkitu dira *Arte* eta *Hiztegi* hirukoitzaren oihartzunak (Goikoetxea 1980: 206).

Larramendiren lan biok ezinbesteko erreferente bilakatu ziren garaiko euskal idazleen artean. Haiei esker euskal letrak lantzen zituztenek izan zuten nora jo irizpide bila. Inguruko herrialdeetan akademiei zegozkien zereginetatik ugari Larramendik bere bizkar gainean jarri zituen. Jesuitaren diskurtsoak ez du kontraesanik falta, edo behar bada heldutasunerako bilakabidea bizi izan zuela esatea zuzenagoa litzateke. Gazteagoa zela, oraindik Salamankako irakasle, diskurtso apologetikoaren eskakizun soiletan bete betean murgilduta eta euskarari egindako irainak erantzun beharraren erantzun beharraz, bere hizkuntza kutunak ingurukoei zertan egiten zien gehiago erakusten jarrita, akademien gaiari heldu zion. Beste hizkuntzek akademiak behar zituzten arauekin batera salbuespenak ere ugari zituztelako, akastunak zirelako beraz. Haien aldean euskara akasgabea zen, salbuespenik gabeko arauduna, perfektua beraz, akademiarik behar ez zuena: «Pues, [¿]qué mayor gusto para los vascongados que el ver que sin academias, sin asambleas y de primera mano sale el vascuence tan primoroso, tan arreglado, tan en solfa de declinaciones, conjunciones, sintaxis con sus ocho partes, prosodia con sus acentos, y esos especiales?» (Larramendi 1728: 8).

Eta hala ere, geroan onartu egin behar izan zuen hizkuntzarik perfektuenaren jabe izanik ere erabiltzaileek akatsak egiten zituztela. Izan ere, Larramendiren bizitzako egitekorik funtsezkoenatariko bat akademiek egiten zutena egitea izan zen: gramatika eta hiztegia osatzea; beste idazleei (euskaraz berak baino gehiago idazten zutenei ere) iritzi eta epaiak eskaintzea; berak zuen prestigioaren bitartez idazle horiek konsagratzea. Halaxe egin zuen Mendiburu eta Kardaberazekin. Berari zor zaio ere EuskalERRI kontinentalean argitaraturiko liburu zenbait mugaz hona aurkeztea, haien bertute elokutiboen epai kritiko eta guzti. Izan ere, epai horrek euskal letren kanonaren oinarriak ezarri zituen, bai eta Axularri kanon horren erdigune posizioa eskaini ere, geroak aitortu bezala, Sarako erretoreak bete betean asmatu zuelako *elocutio* nahiz *inventio* eremuen eskakizunetan Larramendiren ustez: «El vascuence [*Gerorena*] es elegante, propio, puro, abundantísimo; el asunto, tratado por principios, probado por la Sagrada Escritura, Padres de la Iglesia, ejemplos y semejanzas muy oportunas; los vicios, pin-

tados al natural; y convenientísimos sus remedios. Anda en manos de muchos, y debiera en las de todos los vascongados» (Larramendi 1745 1: XXXV). Axularren kanonizazio prozesua Añibarrok berretsi zuen haren lana bizkaieratzean eredu bihurtu zuenean, bai eta Ubillosek ere, hein batean behintzat, *Gerotiko* zenbait pasarte bereganatu zituelarik.

Iritzi kritiko horiek eskaini zituenerako helduagoa izanik eta eskarmen-tuak emandako ikuspegi errealistagoarekin, Hiztegi hirukoitzaren sarreran bere egitekoaren zailtasunak aitortu zituen Larramendik:

Para que la lengua castellana tenga un diccionario digno de sí misma y de su majestad y grandeza ha sido necesario que toda una Real Academia Española haya empleado sus luces y cuidados en esta empresa. Y para entender lo arduo y trabajoso del empeño no hay más que leer su Historia, especialmente el principio del tomo 6. [...] [¿]Y qué dirán a esto los que tienen o tendrán por fácil empeño el hacer un diccionario del vascuence? [...] Y si con socorro de otros diccionarios, que tienen abierto el camino, con tantos libros impresos, tantos manuscritos, tantas escuelas de leer y escribir en romance, sin prohibiciones de hablarle, no es pequeño triunfo disponer su diccionario entre tantos hábiles y eruditísimos hombres, [¿] qué será disponer un diccionario del vascuence por un solo, y ése destituido de aquellos socorros, alivios y conveniencias? (Larramendi 1745 1: LI-LIV)

Kosta ahala kosta, Andoaindarrak bere burua legitimatua ikusten zuen egiteko «akademiko» hori bere bizkar gainean hartzeko. Salamankan irakasle edo sermoilari ospetsu eta erregina alarguntsaren konfessore izanak baino legitimazio handiagoa ematen zion, bere ustez, Monarkia Hispanikoaren lurraldeetan eta atzerrian lorturiko onespentak, batez ere Frantziako jesuitek argitaratzen zuten *Mémoires de Trevoux* aldizkarian jaso zuen harrera onak, *Journal des Savants* ospetsuaren parekoa baitzen argitalpena (Larramendi 1973: 26-28; Tellechea 1985). Bere burua legitimatuta sentitzeko arrazoirik ez zuen falta, Espainian inor gutxik lortu zuena berak lortu bait zuen, alegia *Mémoires de Trevoux* prestigiotsuak Hiztegi Hirukoitzaren merituek azpimarratzen zituen kritika bat argitara zezala. 1741ko *Diario de los literatos de España* aldizkariaren zazpigarren liburukian aitortzen denez, ordura arte

Frantziako argitalpen entzutetsu horiek liburu espainiarren berri emateari uko egin zioten: «habiéndose remitido algunas memorias de los Libros de España, no quisieron los Padres de *Trevoux* publicar en su *Jornal* sino el título de algunos; porque su instituto era informar a la Europa de los adelantamientos en las Artes y Ciencias, y *no habiendo novedad considerable en los libros que se imprimen en España, no han querido hacer memoria de ellos*» (ikus Gunia 2008: 80).² Testuinguru horren argitan Larramendiren lorpena are aipagarriagoa begitantzen zaigu.

Andoaindarrak bere lan «akademikoaren» emaitzak gozatu ahal izan ziotuen. Sermoigintzan lorturiko hobekuntza nabarmenak poztu zuen guztia-
ren gainetik. Jesuitakideen arteko giroak goibeltzen zuen soilik. Haien artean jarraitzaile zintzo baina urriak omen zeuzkan. Eta etsaiak ere bai: konpainiakideren batek salatu ere egin zuen Loiola inguruko baserritarrekin solasean jardutea komeni baino gogokoago zuelakoan (Larramendi 1973: 29). Berak hasitako lanaren fruituak ikusteko aukera pozgarria izan zuen, baina zeregin horren jarraitzaileak Jesusen Konpainiatik at ikusten zituen:

A lo menos están viendo que después acá se predica la palabra de Dios con fruto, limpieza y decencia, y es lo que no había antes. Ven que ya se habla, se escribe, se imprime en vascuence, y que de esto se me dan a mí las gracias por los instruidos vascongados, franceses y no franceses; y sólo entre jesuitas no encuentro uno de estos agradecidos. Y es el chiste, que predicán mejor con exceso los Misioneros de Zarauz y frailes de otras Ordenes y clérigos, que estos murmuradores jesuitas, que por lo común son haraganes, no saben escribir ni aun leer su vascuence, y piensan, y aun dicen entres sus semejantes dentro y fuera, que saben la lengua mejor que el que la inventó. No basta ciertamente una paciencia ordinaria para agoantarlos. (Larramendi 1973: 28-29)³

1767an jesuitak Monarkia Hispanikoaren lurraldeetatik iraitzi zituztenerako hila zen, baina ez beraren itzalpean ernetako idazle jesuita garrantzitsuenak, Kardaberaz eta Mendiburu, nahiz eta biak adinekoak ziren. Jesui-

² Guniak bilduriko aipu honetako letra etzana jatorrizko argitalpenari dagokio.

³ Tellechea Idigoras editoreak jaso bezala aldatu da.

ten artean euskara lantzeko oraindik aukerarik izatekotan –eta badago arrazoirik pentsatzeko bazela, Larramendik nahi zituzkeen adina ez baziren ere– aukera bat batean irazpenak zapuztu zuen.

Dena den, Andoaingoaren ekimenak apaizen eta beste ordenetako fraideen artean bizirik iraun zuen. Horiek guztietatik gunerik indartsuena frantziskotarrek Zarauzko misiolarien ikastetxean sorturikoa izan zen. Hauek ere Euskal Herriko misio jardunetan buru belarri sartuta, giro egokia sortu zen euskarazko testugintzarako: «La necesidad de cumplir su deber de predicar al pueblo vascongado y de hacerlo a fondo y con gran extensión, les impulsó al estudio reflejo del mismo idioma, llegando algunos a destacar, ya sea como escritores, ya como tratadistas, gramáticos, etc.» (Villasante 1974: 282). Gorago esan bezala, Larramendik erabateko onespina eskaini zien frantziskotarrei haien sermoigintzan bertute elokutiboen gauzatzea antzematen baitzuen, *Corografía de Guipúzcoa* beranduegi argitaratuan zioenez:

Ya es tiempo de hacer la excepción que tengo ofrecida. No se puede dudar que, de pocos años a esta parte, se predica en vascuence menos mal que antes, y que hay predicadores que en sermones morales predicán absolutamente bien y con limpieza, y con gusto y fruto de los oyentes. Así por lo común los misioneros en sus sermones, y con especialidad los franciscanos misioneros de Zarauz que, a su mucha virtud y observancia, y al celo de las almas, han añadido el cuidado y trabajo de predicar un vascuence claro, inteligible, limpio y bien ordenado, según el carácter y sintaxis de la lengua, y desmienten con su práctica las quejas mal fundadas de los vascongados holgazanes. (Larramendi 1982: 291).

Larramendiren eskutik frantziskotarrak laster jarri ziren konsagrazio bidean, alde batetik Andoaingo jesuitaren eta honen jarraitzaileen eredia baliatuta, eta beste batetik Larramendiren beraren onspina lortuta. Hala ere, hark jesuitakide zenbaitekin bezala, hauek ere liskarrak izan zituzten, lehenengo eta behin ordenarekin berarekin, seminario-ikastetxea bere baitan onartzeko komentu bat bera ere ez zegoelako prest Kantabriako Probinzian zeudenen artean, harik eta Mateo de Aranburuk Zarauzkoa, «el convento más miserable y famélico de la Provincia», eskuratu zien arte (Villasante 1974: 292).

Oraindik deigarriagoak dira Iruñea eta Kalahorrako apezpikuek jarritako oztopoak, euren kontrolpean ez zeudela iritzita, itxura guztien arabera. Apezpikuoien norbaitek jakinarazi zien «que los misioneros de Zarauz enseñaban a pecar por la demasiada claridad con que se explicaban en sus doctrinas» (Villasante 1974: 305). *Perspicuitas* edo argitasuna, mendebaldeko tradizioan bertute elokutio goren eta Larramendik Zarauzko praileei zien estimurako arrazoirik sendoena, kaltegarria zen nonbait euskaraz eginez gero. Balizko arrisku hori zegoen euren lurraldeetan gertaturikoaren berri urrunetik baino ez zuten apezpikuen iritziz, behar baino gutxiagotan bisitatzen zituztelako lurralde euskaldunok, Larramendik *Corografia* isilarazian salatu zuenez (Larramendi 1982: 124-125). Kalahorrakoak, Bizkaian zela bisitaldi urri horietako batean, Zarauzko misiolarien lana ikusi eta berehala utzi zituen bertan behera ordura arteko mesfidantzak (Villasante 1974: 305).

Euskarazko testugintzan frantziskotarrek lorturiko uzta Villasantek azaldu du (Villasante 1974 eta 1979). Eurei egokitu zitzaien XVIII. mendeko lorpenei iraupena ziurtatzea XIX.ean ere. Frantziskotarrek sermoigintzan egindako lan ikaragarriaren lekuko aparta da *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XX)* oraintsu argitaraturiko liburua (Etxebarria 2005). Esku artean dugun muga kronologikoak gainditzen baditu ere, bertan bilduriko sermoigile asko eta asko XVIII.ekoak eta XIX. mende hasierakoak dira. Eta haien artean sermoigintza hutsetik haragoko eremuetan barneraturiko idazle frantziskotarrak ere ageri dira: Ubillos, Añibarro eta Zabala, besteak beste. Gainera, katalogoan bildutakoak baino gehiago ere izango zirela pentsatzeko arrazoi sendorik bada: Bilboko komentua karlistadetan erretzean betiko desagertuak esate baterako, edota Bizente Sarria bezala Ameriketako misioetara bidalitako frantziskotarrenak (Etxebarria eta Apraiz 2009). Azken honen sermoien eskuizkribuak egun Kaliforniako Unibertsitatearen Berkeleyko bibliotekan eta Kaliforniako estatuak Sacramenton duen liburutegian gorde dira.

Akademien giroak konformismo politiko eta erlijiosorako joera zuela azpimarratu izan da. Zaletasun libertinoak zituztenek ere, isilpean garatzen zituzten euren kritikak, baina agerian botere politikoari erabateko errespetua erakusten zioten eta Elizarekiko liskarrak sahiesten zituzten. Izan ere,

akademiak idazleen eta boteredunen topaleku ziren, heteronomiarako gune aproposak hortaz, nahiz eta beste alde batzuetatik literaturaren autonomia-rako lehen urratsetarako aukera ere eskaini zuten (Viala 1985: 46-50). Akademiarik ezean, ulergarria da XVIII. mendean hasitako euskal literaturara, nagusiki eliz erakundeetatik bideraturikoa eta euskaldunen erlijio premiei begira sorturikoa izanik, kutsu kontserbadore eta elizazaleaz sortu izana. Euskal letrei hasiera eman zietenen kezka nagusia euskaldunen arima-osasuna zela ikusita, euskarak letren mundurako sarrera horien esku-tik egin bazuen, ezinbestean «euskaldun fededun» joera ideologikoak orduko euskal literaturan euskarri sendoenetariko bat izan behar zuen (Altu-na 2003: 135-157).

2. Mezenasgoaren ahultasuna

Idazleak babesteko era nagusi bi bereizi izan dira erregimen zaharrean: klientelismoa eta mezenasgoa. Klientelismoak zerbitzuaren logikari erantzuten dio: bezeroaren lanaren truke, jaunak ogibidea ematen dio bezeroari edo laguntza eskaintzen dio estatu-burokrazioako karguak edota Elizako benefizio eta sinekurak lortzeko. Mesenezgoan, ostera, jaunak artistari laguntza eskaintzen dio honek bere egitasmo artistikoa garatu dezan. Mezenasak eta artistak elkarren balio aitortzen dute («logique de la reconnaissance mutuelle»). Beti ez da erraza aukera bien artean bereiztea, ostera (Viala 1985: 52-54).

XVII. mendean, Frantziari dagokionez, estatu mezenasgoa eraikita, monarkiak zenbait idazle hautatu babesteari ekin zion (Viala 1985: 69-84). Mugaz honako Borboiek ere modu beretsuan jokatu zuten. Idazleen laguntza bilatzen zen propagandarako, helburu politikoetarako, iritzi publikoa gobernuaren alde bideratzeko, eta beti ere gatzelaniaz, hizkuntza monarkia-
ren beraren iruditzat jotzen baitzen, bai eta zentralizazio eta kohesio tresnatzat ere (Alvarez Barrientos 2007). Horrexegatik hain zuzen ere monarkia-
ren gobernuak babesturiko idazleen artean nekez aurkituko da euskaraz idazten zuenik. Iraitziriko jesuiten artean gobernu pentsioak banatzen hasi zenean ere euskal idazlerik ez zen izan onuradunen artean, ez eta Terreros

bera ere. Kardaberazek eta Mendiburuk idazteari utzi zioten arren atzerriko urteetan, Aita Meagherrek gogoz ekin zion poesiari, baina honen idazkiak galdutzat jotzen dira (Astorgano 2009: 273-274). Itxura guztien arabera, euskal literaturarako ez zen estatu mesenazgorik izan. Gehienez ere, Aizpitarrek hiztegi bat egiteko laguntza izan zukeen, Campomanesek egitasmoa babestu baitzuen Muniberi idatziriko gutunean adierazi zuenez (Echenique 1985). Laster itzuliko gara Aizpitarteren hiztegiara.

Handikiak ere izan ohi ziren mezenas garai honetarako, monarkia bera baino lehenagotik. Izan ere, letren eremuan murgiltzea distintzio zeinutzat zuten, nahiz eta jarrera hori handiki euskaldunen artean berrituz jotzen zuten zaldunek eurek. Hala aitortzen da Adiskideen Batzarraren lana laudatuz idatziriko gutun batean (*Carta incompleta alabando los trabajos realizados por la R.S.B. al campo literario*):

[...] los aplausos que derraman a la Sociedad [...] también las naciones extranjeras, observando que la tierna juventud ha hallado en la Sociedad Bascongada las oportunidades más ventajosas para conseguir una educación culta civil y urbana, una instrucción verdadera, piadosa y libre de inveteradas preocupaciones, y lo que es principal, que la nobleza ilustre desembarazada de las ideas siniestras con que miraba en otro tiempo a las letras contemplando la aplicación a ellas como una profesión baja e indigna de la superioridad de su nacimiento, ahora se ocupa tan gustosamente en las especulaciones científicas y estudio de las facultades más selectas. (Ikus Altzibar 1985: 1132)

Adiskideen Batzarrak bultzaturiko egitasmu ugarien artean Aizpitarteren euskal hiztegia ageri zen baina ez dago horren argi euskal idazlerik babestu ote zuen. 1802an Mogelek alegia bilduma (*Ensayo de poesía vascongada*) aurkeztu zien argitara zezaten baina dirurik ez zutela erantzun zioten adizkideek, eta horren ordez «socio literato» izendatu zuten (Altzibar 1992: 152).

Adiskideen Batzarraren lehen zuzendariak, ordea, ez zuen beraren erakunde kutuna soilik babestu. Ubillosek Kantabriako probintzia frantziskotarraren ongile gisa ere aipatzen du. Munibe mezenastzat aitortu zuen Mogel gazteak ere Calatayuden ikasle zela Bartolome Pou irakasle jesuitaren *Institutionum historiae philosophicae lib[ri]*. XII (1763) filosofia testuli-

buruaren ale batzuei egindako eskaintza-sarreran, Peñafloidaren laguntzaz egingo zituzkeelako ikasketak jesuiten artean, Villasanteren ustez. Mezenasgokoa baino, klientelismo itxurakoa da Mogel eta Muniberen arteko harremana. Izan ere, 1764an Xemeingo Andra Mari elizako kapilautza baterako izendapena eskuratu zuen, hain zuzen ere Peñafloida patroiz zuen kapilautzakoa (Altzibar 1992: 122-123). Elkarrengandik urrundu ere egin ziren lasterrera, Muniberen semearen hileta elizkizunak ordaindu ez eta Peñafloidakoak patroiz zereginak behar bezala ez zituela bete iritzita agian, Mogelek bere kexua erakutsi zuenean heriotz-agirian. Dena den, Xemeingo erretoreak Munibetarren babespeko izateari ez zion utzi, ez eta Adiskideen Batzarraren laguntza lortzeko ahaleginak egiteari ere, ikusi berri dugunez. Xemeingo erretore izateagatik zegozkion benefizioak ez ziratekeen nahikoak liburuen argitalpenak bere patrikatik ordaintzeko, ez eta oparotasunean bizitzeko ere, txiro hil izanak erakusten duenez (Altzibar 1992: 146). Euskaraz idaztetik bizi ahal izateko garaia urrun zen, nahiz eta saldutako liburuen kopuruari dagokionez arrakasta ezagutu zuenik izan zen. Hala gertatu zitzaion Juan Antonio Mogeli berari, baina ez bere idazkintza trebetasunetik bizi ahal izateko neurrian. Mogelen kasuak zera erakusten du: alde batetik bere idazkeratik bizi daitekeen idazle ogibidea ez dela sortu oraindik; bestetik, mezenasgoaren ordezkari klientelismoa izan zela euskal letreren eremuan ezagutu zena, eta babesa mugatua izan zela, inondik eta inora ere idazteari soilik edo nagusiki ekiteko adinakoa.

Muniberen bezeroen artean Pablo P. Astarloa ere izan zen, honek ere haren patroitzapeko kapilautza batez gozatzen baitzuen. Astarloak laudoriozko poema bat eskaini zion Peñafloida edo *Achloratuba*-ri, euskaldunen «seme ta guraso» zelakoan, euskararen alde egindako lanagatik: «onec deuscu Eusquera / Auspastuba jaso» (Altzibar 1992: 213-215 eta 227-228).

Frantziskotarren artean bizi zen egoera ez dirudi apaiz laikoena baino oparagoa zenik. Añibarrok Zarauzko seminario-ikastetxean zituzten zor eta estutasunen berri utzi zigun. Bizkaira 1792an egindako bisitaldian misolariek burutzen zuten lan bikaina ikusi ondoren soilik agertu zen eskuzabal Kalahorrako apezpikua (Villasante 1974: 293 eta 305). Gainera, argitalpen kostuek Mogeli emadako buruko min beretsuak Añibarrok eta frai Bartolomek ere ezagutu zituzten (Altzibar 1992: 155).

Monarkiaren gobernuak berariazkoztat zeukan hizkuntza bakarra sustatzen zuen bitartean –bai eta beste hizkuntzen erabilera eragotzi ere, zentsurari eskainitako atalean ikusiko dugunez–, foru erakundeen jarduna ez zen oso bestelakoa. Jesuitei dagokienez, Larramendik behintzat Hiztegi hirukoitza erraldoiaren kostua Gipuzkoako Biltzarrek euren gain hartu izana ikusteko atsegina izan zuen, eskaintzan aitortu bezala: «espero [...] que su [Gipuzkoaren] delicado gusto no echará menos aquellos elogios con que suelen las dedicatorias lisonjear a sus Mecenas; pues de las heroicas cualidades de V[uestra]. S[eñoría]. ya se sabe que es panegirista todo el orbe» (Larramendi 1745 1: z.g., Eskaintza). Foru erakundeek hiztegi hau hegapetu izana aipagarria da, are gehiago ikusirik ez zela bat ere ohizkoa halako lanak babestea, hain gutxi euskarazkoak.⁴ Gai jurikikoak eta historiko-politikoak jorratzen zituztenak babestu edota sorrarazi ohi zituzten, gaztelaniaz idatziak hain zuzen, Fontecha y Salazarrena bezalakoak, foruak defenditzearren egindakoa monarkiaren jarrera gero eta zentralistagoaren aurrean, baina horiekin batera euskaldunek erregeari zioten leialtasuna gorapaitzen zutenak ere bai. Hala, esate baterako, Joaquín de Abendañok idatzirik *Oración fúnebre que consagró a la memoria de D. Carlos III, Rey de España, el M.N. y M.L. Señorío de Vizcaya* (Azurmendi 1985: 384 eta 380 hurrenez hurren).

Artean monarkiaren beraren hizkuntzaren eta egitasmoen aldeko idazlanen sorrera bultzatzen zuen Madrileko gobernuak. Carlos III.ak idazleak hegapetu zituen bere politikaren aldeko iritzi publikoa sortu zezaten, jesuitak iraitzearen aldekoa esate baterako (Alvarez Barrientos 2007: 107-108). Jesuitak atzerrira bidali ondoren soilik etorri zen ziur asko monarkia hispanikoaren gobernuak euskararen alde zuzenduriko egitasmo bakarra, ares-tian aipaturiko Aizpitarteren hiztegia. Itxura guztien arabera, Campomanesek berariazko kezka edo jakinmina zuen Espainiako hizkuntza zaharretaz eta etimologiaz. 1773an Campomanesek Adiskideen Batzarreko zuzendari Muniberi gutun bat bidali zion hiztegia egiteko aholkuak eskainiz. Beraren babespeko ekimena legitimatzeko asmoz Larramendirena kritikatu eta auzitan jarri beharra zegoen, beste hiztegi baten zergatia ez baitzen bestela erraz azalduko. Horretarako Hiztegi hirukoitzari aurkitu zizkion gabeziak agerian

⁴ Larramendiren hiztegia «Gipuzkoako Probintziaren bizkar inprimatua» izan zela eta, Mitxelena 1745. urteari «egiazko *annus mirabilis*» iritzio zion (Mitxelena 1988c: 364).

utzi zituen: «El Diccionario [trilingüe] del Regular Manuel de Larramendi ha sido de corto uso: así porque empieza con las palabras españolas, y sólo puede servir a los que desean aprender el vascuence, que son pocos; como porque introdujo muchas etimologías forzadas y violentas, guiado por el mero sonido teniendo otras raíces más ciertas» (Echenique 1985: 1094).

Campomanesen epaia ez zela erabat zuzena izan historiak erakutsi du, berak onartu baino gehiago erabili bait zuten euskal idazleek –Munibek berak besteak beste–. Aizpitarterena, ostera, erdizka⁵ eta Larramendirenaren eraginpetik askatu ezinda gelditu zen, Mitxelena eta Altunak erakutsi bezala. Paradoxikoki, Aizpitarteren hiztegiaren eskuizkribua luzaro ahaztua egon ondoren Aita Arana jesuitak eskuratzea lortu zuen XIX. mende amaieran eta harrezkero Loiolako artxiboan zaindu da (Altuna 2002: 301). Paradoxikoki ere, Larramendiren hiztegi inprimatuaren ale mordoa, Campomanesek «de corto uso» irizitakoa, Loiolako sotoan gelditu zen izkutaturik jesuitak iraitzi zituztenean, nazio arteko adituak esku artean izateko irrikitan eta ondo ordaintzeko prest zeuden bitartean, Hervasen lekukotzaren arabera. Loiolako sotoan bertan behera utzitako ale horiek jesuitek euskaraz argitaraturiko beste liburu batzuekin batera saldu egin zituzten premonstratenseak Loiolara heldu zirenean ikastetxeak 1793an jasandako kalteen konponketa ordaintzeko (Astorgano 2009: 103).

Estatu mezenasgoa mugatua izanik ere, oraindik XIX. mendearen hasieran Mogelek Campomanesen ekimena ahaztu ez eta Vargas Ponceri gogora dakarkio: «Campomanes decía lo mismo que Vdm., que el idioma vacuence podía ser útil para la inteligencia de la historia y geografía de España, y deseaba su cultura y que se formase un buen diccionario» (Mogel 1854: 703). Mogelek berak kezka beretsuak zituela bere gaztelaniazko lanek erakusten dute, batez ere *La Historia y Geografía de España ilustradas por el idioma vascuence* izenekoak. Dena den, kezka kidetasun hori bezain garrantzitsua da Mogelen honako eskaria, Vargas Ponceri gutun berean zuzendua: «Después de acabada esta correspondencia, sería conducente que Vmd. se tomase la molestia de organizar el trabajo, mejorar el estilo, borrar todo lo que no le

⁵ Hala zegoen Aizpitarre 1809an hil zenean. Mogel itxaropentsu ageri da 1800. urte inguruko *Cris-taubaren icasbidea* lanari egindako hitzaurrean Adiskideen Batzarrek hiztegi bat argitaratzeko asmoa duela eta, horrekin «confundir a estos enemigos de su País» lortuko duelakoan (Altzibar 1986: 30).

cuadre, y si lo contemplase de utilidad pública, hacer que algún impresor lo tome a su cuenta. Yo no busco ganancia alguna, sino la de servir a la patria» (Mogel 1854: 713). Vargas Ponceri zuzenduriko eskariaren onuradunak gai beretsuari buruz Mogelek idatziriko disertazio biak dira: *Disertación histórico-geográfica sobre los iberos y los sicanos que entraron en Italia [...]* eta *Disertación breve, particular y topográfica de la ciudad Urbe, o Roma*. Mogelen hitzak zuzen aditu baditugu, oraingoan gaztelaniaz idatzitako lan biontzat estatua- ren mezenasgoa lortu diezaziola eskatzen ari zaio Vargas Ponceri, jakinik seguru asko Vargas Ponce bera historia-akademiakoa dela eta Godoyren babespean eta aginduz etorria dela Gipuzkoara.

Vargas Ponce idazluma gobernuaren zerbitzura jarri ohi zuten idazle ho- rien artekoa zen (Alvarez Barrientos 2007: 107). Godoy, oster, ez zen Cam- pomanes. Carlos IV.aren lehen ministroak Vargas Ponce Gipuzkoara bidal- tzeko arrazoia ez zen besterik Probintziako Erret Pribilegioen aldaerak lortzea baizik, Gipuzkoaren foralitatea errazago deusestatu ahal izateko. Bide batez, Martinez de Zaldiviaren *Libro Viejo de Guipuzcoa* hartu eta berarekin Madri- lera eramán zuen Real Academia de la Historia erakundera (Estevez 1992: 424). Vargas Ponceren lanari esker Gipuzkoari buruzko dokumentuak Llo- renterengana heldu ziren, zeinak *Noticias históricas* alderdikoian erabiliko bait zituen zentralismoaren aldeko bere tesi ezagunak indartzeko. Vargas Ponce 1804an Historia Akademiaren zuzendari izendatu zuten. Mogelek ordea ez zuen bere disertazioak argitaratzea lortu, ez bizi zela behintzat. Di- sertazio biak 1854an inprimitu ziren Garibairen memoriekin eta erretrauekin batera *Memorial histórico español* bildumaren zazpigarren liburukian.

3. Zentsuraren indarra

Zentsura instituzionalizazio bidean ageri da XVI. mendetik behintzat eta XVIII.era ko ezarrita dago. Zentsurak estatuaren eta erlijioaren botereen interbentzioa erakusten duen heinean, alor literarioak beste bi alor horiei zor dien heteronomia edo menpekotasuna agerian uzten du. Esandakoaz gain, zentsura mezenasgoaren eta idazle eskubideen ifrentzutzat ere jo liteke (Viala 1985: 115). XVIII. mendeko Euskal Herri penintsularrean ere estatu- eta Eliza-zentsuren eragina nabarmena izan zen. Elizaren zentsura Inki-

sizioaren bitartez bideratzen zen. Dena den, Borboien politika erregalista zela eta, Inkisizioaren ohizko zentsura zereginetako batzuk Monarkiaren Gobernuak –eta beronen tokian tokiko ordezkariak– bereganatu zituen: «la censura [previa] cae en el campo de actividades gubernativas, mientras que el Santo Oficio se encargaba de vigilar todo impreso y podía concentrarse en los libros extranjeros» (Gunia 2008: 51-52).

Monarkiaren zentsurak euskal letretan gogor jo zuela ezaguna da. Izan ere, Mitxelena «Euskal literaturaren bereizgarri orokorrak» gaiari buruzko hitzaldi batean Erregimen zaharreko foru erakundeek liburugintzan zuten eskumen gabezia azpimarratu zuen: «uste dut komeni dela horrelako gauzak aipatzen diren baino gehiagotan aipatzea. Aspaldi esan zuen Aita Donostiak gure artean gure juntek [...] ez zutela liburu eta izkribu kontuan inolazko eskurik, esku osoa korregidoreak zuela» (Mitxelena 1988a: 691). Mintzagai dugun garaiko lan pare batek zentsurarekin izandako arazoen atari dira hitz horiek. Monarkiaren gobernuak eta haien ordezkariak XVII. mendera arteko euskal liburugintzan izandako eragina ez da erraz neurtzekoa. XVIII. mendetik aurrera, ostera, estatuaren interbentzioa ageri-agerikoa da eta zehazki dokumentatua. Inkisizioa jo izan da kulturaren kontrolerako galbae nagusizat baina berriki gobernuaren kontrol gaitasuna ere azpimarratu da: «una importante función de vigilancia ideológica quedaba reservada para el gobierno mediante la censura previa. Esta consistía en su facultad de conceder o rechazar la licencia de impresión de cualquier obra escrita y era competencia del Consejo de Castilla o de sus magistrados delegados, los Jueces de Imprentas» (Caro López 2003: 162). Zentsurak gorakada une bi izan zituen XVIII. mendean zehar: Esquilacheren kontrako matxinada sasoia eta Frantziako iraultzaren garaia (Caro López 2003: 168-169).

Euskal letrei dagokienez, estatuaren zentsura jesuiten patuari lotua dago baina era berean, eta behar bada bide batez, zentsura neurri horrek euskarazko liburugintza osoari eragin dio, edo behintzat Nafarroako Erresuman burututakoari.⁶ Izan ere, Iruñea zen XVIII. mendean euskarazko argitalpe-

⁶ Loiolako artxiboan gorde den zentsura-txostenaren kopia Aita Lopetegik argitaratu zuen (Lopetegui 1973: 20-24). Ondorengo aipuak hortixek aldatuak dira. Txosten horren pasarte labur bat *El libro negro del euskera* bilduman jaso da (Torrealdai 1998: 15).

nen gune nagusia. 1766an, Esquilacheren kontrako matxinadaren urte be-rean –zeinaren erruduntzat jesuitak jo baitzituen monarkiaren gobernuak– Kardaberazek San Inazioaren bizitzaz idatzitako lana argitaratu nahi zuelarik Iruñean, Nafarroako Kontseiluak Martin de Urriza dominikoari zentsuratu zezala eskatu zio. Urrizaren epaiak lanaren bertuteak laudatu zituen, bai edukiaren aldetik («un estímulo eficaz para que se muevan a desterrar de sí los vicios», «un modelo verdadero y una idea perfecta de la santidad más eminente»), bai hizkuntzarenetik («su estilo es a mi ver de los mejores que en el vascuence he visto»), eta hortaz argitaratzea gomendatu zuen: «este compendio es acreedor a la luz pública». Artean, baina, Nafarroako Kontseiluko Contrerasek Esquilache ordezkatu zuen Aradandako konde gobernuburuari argitalpen egitasmoaren eta egitasmo beronen kontrako erabakiaren berri eman zion. Arandakoak, ostera, Nafarroako Kontseiluaren erabakia berretsi ez ezik, euskarazko argitalpen guztietara ere hedatu zuen:

Es muy conforme la reflexión de inconvenientes que en el día podría traer la impresión en vascuence de la Vida de San Ignacio, y el acuerdo tomado por ese superior tribunal para suspender la licencia de imprimir, que V. S. me avisa en carta de 25 del pasado en ausencia del Virrey./ A esto se agrega el reparo político de convenir hacer impresiones en otra lengua que la castellana, inteligible a toda la nación, y así por regla general se denegarán por ese Consejo, sin especial noticia mía; archivándose la obra original de la Vida de San Ignacio en vascuence, con el expediente de su impresión, y copia de esta orden, para que no se contravenga; haciendo entender esta providencia a los impresores de ese Reino, para que no aleguen ignorancia, castigando severamente cualquier contravención. (Lopetegui 1973: 21-22)

Nafarroako Kontseiluak eragozpenik gabe onartu zuen Arandaren debekua («se halla el Consejo prevenido por carta de 1° del presente mes del Excelentísimo Señor Conde de Aranda, Presidente de Castilla, para que no se permitan impresiones en otra lengua que la castellana, inteligible a toda la nación, y que por punto general se nieguen semejantes licencias en este Consejo sin especial noticia suya»). Iruñeako sei inprimitzaileei gobernuburuaren erabakiaren berri jaso izana sinarazi zitzairen, bai eta debekua hausteak erakarriko lituzkeen zigorrarena ere. Inprimitzaile horien artean

Antonio Castilla zen. Honek inprimitu zituen jesuiten libururik gehienak irazpena baino lehen. Horien artean Kardaberazen eta Mendibururen argitalpen ugari ziren. 1757 eta 1766 urte bitartean Castillak inprimituriko hogeita hiru lanetatik hamasei jesuitenak ziren, eta denak euskarazkoak bat izan ezik (Astorgano 2009: 27-28). Arandakoaren debekuak eta jesuiten irazpenak euskal literatura hasi berriari egindako kaltea hain da agerikoa ezen gehiago azpimarratu beharrik ere ez dagoen.⁷

Carlos III.aren erregealdiaren hasieratik bertatik jesuitak neurriak hartzen hasiak ziren errege berriak maite ez zituela susmatuta. Larramendi jakitun zen berak idatzitako zenbait lanek oztopoak zituztela: «Dejo otros escritos, que dispuestos para la prensa, están estancados por motivos políticos» (Larramendi 1973: 29). Horien artean bi izan dira Otazuk eta Diaz de Duranak bereziki arriskutsutzat jo dituztenak. *Corografía de Guipuzcoa* ospe-tsua jesuiten barne zentsura bera ere gainditu ez eta inprimitu gabe gelditu behar izan zuen 1882ra arte. Gainera, Larramendi hil eta gero ere jesuita buruek eginahalak egin zituzten isilpean gordetzeko *Conferencias curiosas políticas, legales y morales sobre los fueros de la M.N. y M.L. Provincia de Guipuzcoa* izeneko lan probokatzailerak (Otazu eta Diaz de Durana 2008: 567-575). Dena alperrik, ordea, ez baitzuten irazpena saihestu, ez eta Kardaberazena bezalako lan xumeen kontrako zentsura ere.

Euskarazko lanak argitaratzearen kontra Arandak ezarritako debekuak, gainera, luze jo omen zuen, jesuita ez zirenengan ere eragina izateraino. Juan Antonio Mogelek *Confesio eta Comunioco Sacramentuen gañean eracasteac* Iruñean argitaratu nahi izan zituenean, berriro ere Nafarroako Kontseiluaren ezetza jaso zuen (Azurmendi 2000: 511). Carlos IV.aren ministro zen Urquijo bilbotarrarengana laguntza eske zuzenduta, honek erregearen agindu bat lortu zuen Mogelen liburua argitara zedin eta, bide batez, euskarazko liburuak argitaratzeko ere bai (Villasante 1979: 210-211; Altzibar 1992: 149). Azkenean 1800an Ezkerroren alarguntsak inprimitu zuen,

⁷ XVIII. mendeko zentsura espainiarrari buruzko bibliografia oso zabala da. Eskuaratean erabili dudanean (Domergue 1996, Simon Diaz 2000, Reyes Gomez 2000, Caro Lopez 2003, Caro Lopez eta Bragado Lorenzo 2004, Cañas Murillo 2004) ez da Arandaren debekuaren berri jasotzen, harrigarria badirudi ere.

1766an Arandakoaren debekuaren berri jaso izana sinatu behar izan zuten arteko lehenak zerrendan, Castilloren aurretik (Lopetegui 1973: 23). Nafarroan berriro ere euskal liburuak argitaratzeko baimena lortu arren, Mogelen lanak aurrerantzean Tolosan eta Gasteizen inprimitu ziren. Dena den, argitaratu gabe gelditutakoak ez ziren gutxi izan, batzuk babes edota dirulaguntza lortu ezinda, gorago ikusi bezala, baina zentsuraren eraginez ere bai seguruenik. Horixe gertatu omen zitzaion *Peru Abarka* sailkagaitzari. Lana prest zeukan Xemeingo erretoreak 1802 urte inguruan baina ez zuen lortu legezko baimena argitara zedin (Villasante 1979: 212). Ez da harritzekoa baimen gabezia horri zentsuraren kutsua hartu izana auzia aztertu duten zenbait ikertzailek (ikus Altzibar 1992: 181).

Euskal literaturaren eremuan gertatzen ari zena ulertzeko, beraren inguruan eta hortik kanpo bizi izandako giroa ere gogoan izan beharra dago. XVIII. mendean eta batez ere bigarren erdian zentsura zentralismoaren tresnetariko bat bilakatu zen euskaldunen diskurtso identitarioaren aurrean, gatzelaniaz idatzitakoarenean ere. Joxe Azurmendik zuzenbidearen eta historiaren alorretan gertaruriko zenbait zentsura kasuren berri jaso du (Azurmendi 1985: 384). Adiskideen Batzarra bera ere ez zegoen estatu-zentsuraren eraginetik kanpo nazio identitateari buruzko gaiei zegokienean. Hiru probintzien «historia nazionala» idatzia zutela, argitaratzeko eskabidea Gaztelako Kontseiluari zuzendurik, honek Real Academia de la Historia erakundeari zentsura egitea eskatu zion, zeinak ez bait zion aurrepiderik eman inprimitze prozesuari (Ortiz de Urbina 1997). Gobernuaren zentsurak Batzarraren estatutuetan eurretan ere jo zuen, hiru probintzien arteko bateratze egitasmoari buruzko aipamen oro kendu arazi baitzuen gobernu auzietan muturra sartzea zelakoan (Ortiz de Urbina 2006). Izan ere, ohore eta ospe iturri zen Adiskideen Batzarra bezalako erakundeetako bazkideza, baina «Real Academia» tituluaren eta beronek zekarren dirulaguntzaren truke Monarkiak erakunde horien kontrol ideologikoa ziurtatzen zuen (Gunia 2008: 70).

Aipagarriak dira bestalde Batzarkideek Inkisizioarekin ere izandako arazoak. Arazook, ordea, kide batzuek jasandako salaketetan gauzatu ziren, argitalpen zentsuretan baino gehiago. Salaketetarako arrazoen artean liburu debekatuen jabetza zegoen. Voltaire eta Rousseaurenak izateagatik

Egia eta Samaniego salatuak izan ziren (Areta 1976: 65-66). 1792an Inkisizioaren aurrean Frantziako Iraultzaren aldeko zenbait gazeta eta paper zebiltzala salatu zutenetariko bat Juan Antonio Mogel dugu. Elizgizon zorrotza, 1794an Inkisizioaren liburu ikuskatzaile izateko eskaria zuzendu zion inkisidore nagusiari, bai eta kargua lortu ere (Altzibar 1992: 142-143). Badago ordea Mogelek Rousseau testuetatik ezagutuko zukeela uste duenik, idazle honen lanak Inkisizio espainolaren indexean aurkitu arren (Apalategi 2005: 46). Inkisizioaren liburu ikuskatzaile selektiboa ote zen Mogel?

XVIII. mende hondarrean erlijioaren defentsari eta Frantziako Iraultzaren aldeko propagandaren zabalkundea eragozteari zegokionean estatuak eta Elizak bat egin zuten. Erakunde bion arteko akordioak, ordea, ez zuen Mogel babestu estatuaren zentsuratik, gorago agerian geratu denez, eta *Comunio ona* lanak azkenean inprimitzeko baimena lortu bazuen ere, *Peru Abarka* ausartagoak ez zuen oztopoa gainditu, apaizen hizkuntza gaitasuna hobetzeko onuragarria izango zela aldarrikatu arren sarreran idazleak (Mogel 1990: 35).

Elizaren agintepean zentsura ez ezik, autozentsura kasu aipagarriak ere bada; Juan Bautista Gamiz koadjutore edo anaia legoak bizi izandakoa esate baterako. Jesuiten arteko koadjutoreek ez zuten idazterik baimen berezia eskatu ezik. Hori dela eta Gamizek ezkutuan idazten zituen poesiak. Jesuitak iraitzean Gamizen poesiak biltzen zituen kartapazioa La Anunciada Iruñeako ikastetxean umezurtz eta izengabe gelditu zen handik Loiolara eramane zuten arte, baina luze itxaron behar izan zen haren jabea identifikatu eta azkenik inprimitu ere egin baino lehen. Azkenean Jon Goikoetxeak identifikatu, aztertu eta argitaratu zuen 1980 urtean (Goikoetxea 1980).

4. Ondorio gisa: *Naissance de l'écrivain?*

Inguruko literatur tradizioen gorakada ekarri zuten baldintzen artean giro akademiko indartsua, mezenasgo oparoa eta zentsura eraginkor baina mugatua aipatu izan dira. Mendebaldeko euskal literaturaz den bezainbatean XVIII. mendean eta XIX.aren hasieran egoera ezin bestelakoagoa da. Akademiei dagokienez, ez estatuak, ez foru erakundeek eta ez apezpikuek ere

dute akademia edo antzeko erakunderik eratzen euskal letren berariazko garapenerako. Horren ordez ekimen pertsonalak ageri dira akademiaren zereginak edo zereginetako batzuek betetzen. Euskaraz idaztearen alde mezenasgoaren bitartez jarritako baliabide ekonomikoak urriak dira. Zentsurak, azkenik, gogor jo zuen, batez ere Arandako kondearen debekua eraginez.

Eta hala ere, lorpenak ez ziren nolana hikoak izan. Euskal literaturaren alorra Euskal Herri penintsularrean, alor berezitu gisa, alor literario espainolean jaio zen. Horretarako behin eta berriz gaztelaniaz idaztera bultzatzen zituen joera indartsu bitatik askatu behar izan zituzten euren buruak literaturaren alorreko eragileek: (a) gaztelaniaz –edota latinez– soilik idazteko *habitus*-etik eta (b) euskara hizkuntza barbarotzat eta idazteko ez gaitzat jotzen zuen ideia errotutik, biolentzia sinbolikotik alegia. Seguru asko ez zen kasualitatez gertatu biolentzia sinbolikoak eraginkor izateari utzi eta lasterrera azaltzea zentsura gero eta jokaera zentralistagoa garatzen ari zen estatuaren aldetik, hizkuntza eta kultura batasunerako (monopoliorako) helburua auzitan jartzen zuenez gero gaztelania ez beste edozein hizkuntzaren erabilerak.

Estatu boterearen eremutik nekez sortuko zen euskal literaturaren alorra. Erljioaren eremuan baldintza egokiagoak aurkitu ziren elizak bere helburuetarako behar bait zuen euskarazko diskurtso garatua, idatzizko erabileretatik hurbilagokoa. Eta hemen ere, apezkikuen babesa mugatua zen. Ordena batzuetako zenbait gizabanakok gaztelaniaz sermoiak egitea eta idaztea eskatzen zuen joera nagusitik bereiztean hasi zen euskal literaturaren alorra ere bereizgarri gertatzen. Horrexek berak azaltzen du Euskal Herri penintsularreko euskal literaturaren alorrak erlijioaren alorrekiko heteronomia.

4.1. Biolentzia sinbolikotik iraultza sinbolikora

Euskal letren alorrean murgildutako eragile zenbaitek garai berriak bizi zituztela zeritzoten XVIII. mendean. Amaitzen ari zen euskararen idazmenerako ezintasuna eta euskaldunen hizkuntz-elegantziarako gaitasun gabezia ontzat jotzen zuen aroa.

Elegantzia hizkuntzen ezaugarri gorena zen garaian Errenazimenduko humanistek eskolastikoen kontra garatutako borrokaren ondoren, Gaztelako salatzaileen esanetan euskara garbitasunik (*puritas*) eta ulergarritasunik (*perspicuitas*) gabeko hizkuntza omen zen, elegantziarik gabekoa beraz.

XV. mendetik zetorren salaketa topiko honi beste bat gehitu zitzaion XVII. mende hasieratik behintzat: Euskal Herria poetarik gabeko lurraldea zela, hemen sekula ez zela poetarik sortu, ezina zela halakorik gertatzea (Bijuesca 2010). Aldi berean topiko (meta)literarioa zen ere Gaztelan poetek gainez egiten zutela (Gutierrez 2005: 60-62). Poetak edota idazleak ugari diren tokian akademia poetiko-literarioak sortzeko aukerak ere askoz handigoak izango dira, eta alderantziz poetarik ez dagoen horretan. 1600. urte inguruan Madrileko hiri-gortean literaturaren garapenerako gertatu ziren baldintza ezin hobeak ezagutu ez arren, mugaz honako Euskal Herrian poetarik egon zela badakigu, Lazarraga bera esate baterako, bere buruari «el poeta» zeritzona antonomasiar, baina gor-te inguruko giro literario emankorrean murgilduriko idazleek behin eta berriro ukatu zuten hori, *euskara* eta *poesia* (garaian literaturaren hitz baliokidea hein handi batean) elkarri lotu ezinezko kontzeptuak bailira.

Topiko honen oihartzunak XVIII. mendean ez ziren soilik biziak, ezpada euskaldunen artean ere hedatuak eta onartuak. Horren lekuko Juan Bautista Gamiz dugu. Iruñeako jesuiten ikastetxean diruzain zen koadjutore arabar honek oso epai zorrotzak merezi izan ditu egungo kritikaren aldetik: «Gamiz ez da poeta. Bertsogile gehienez ere, txaldan eta baldatxik aski duena gainera» (Goikoetxea 1980: 208). Edozein dela Gamizen ekoizpen poetikoaz dugun iritzia, ez dago ukatzerik lekuko aparta dugula XVIII. mendeko praktika literarioak ezagutzeko. Gaztelaniaz idatzi zuen poema humoretsu batean hala zuzentzen zaie iruindarrei: «Venid locos Irunchemes / ¿quién os mete en el Parnaso / ni montar el Pegaso / si sois unos cascabeles? // Nunca hubo en este clima / quien fuese alumno de Apolo / ni hay noticia de un solo / desde Pamplona a la China»⁸ (Goikoetxea 1980: 72).

Joera berekoa dugu honako hau ere, non arabarra (eta euskalduna, hemen aitortu ez arren) izateagatik bertsogintzarako ezgai balitz bezala irudika-

⁸ Gamizen ahapaldiak, gaztelaniaz nahiz euskarazkoak, grafia gaurkotuaz aldatu ditugu.

tzen zuen bere burua, ohizko kutsu humoretsuaz, *vizcaino* esteriotipatuei egotzitako barbarismo eta laburkeria salaketekin nahasita: «Mi Dueño y Señor Marqués / derrepente y en la mesa / no me mande a mí esta empresa / de coplas, aun de pies / porque de un pobre Alavés / no hay que esperar agudezas / sino es algunas simplezas / que enfaden sin divertir / y así no gusto decir / zaborreras subtilezas» (Goikoetxea 1980: 69).

Bat batean gaztelaniaz neurtitzak idazteari utzita, zenbait urteren ondoren berriro ere ekin zion poemagintzari, baina euskaraz oraingoan, –nahiz eta trebakuntzarik ez duen hizkuntza honetan–, bere borondateak halaxe jardutea eskatzen baitio: «Erderaz eztuzu nahi, / ene biotza; / euskeraz kopla egiten / eztut nik lotsa. / Ikusko deugu / ahal badaigu egin zerbait / nola behar degu. // Gaizki badoaz ere, / horra euskeraz / ifin naiz hau egiten / neure bildurraz. / Egizu farre, / gaizki mintzatzen badut / lotsarik bage» (Goikoetxea 1980: 199).

Aro berri baten hasiera bizi zela Adiskideen Batzarreko kide edo hurbi-leko batek ere aditzera eman zuen poetarik gabeko lurraldearen topikoa gogoratu eta gaingidutzat jotzen zuen bitartean, Altzibarrek argitaraturiko *Carta incompleta alabando los trabajos realizados por la R. S. B. al campo literario* gutunaren pasarte batean:

¡Qué feliz mudanza la que estamos experimentando! Tiempos hubo en que el ingenio de los Vascongados estaba reputado por estéril, e infecundo como el país montuoso que habitan. Tiempos hubo en los que este pequeño rincón de España era considerado como si le desconociesen las musas, y su aspereza natural impenetrable a las benéficas influencias de Minerva. (Altzibar 1985: 1132, 6. oh.)

Aipuak aurrera egiten ez badu ere, ondorioa esan gabe doa: gutungilearen orainean Minerbaren eragin onuragarriak eta musak txoko honetan bertakotuak dira. Hori idatzi zuenak gaztelania zeukan gogoan, ziurrenik, euskaldunek gaztelaniazko sorreran egindako aurrerakada begibistakoa zitzaiola. Baina hori bere horretan aldaketa aipagarria («feliz mudanza») izanik ere, are aipagarriagoa zen Gamizek bere xumetasunean erakutsitakoa. Izan ere, Gamizi bere idazkeraren praktikan egindako hizkuntza aldaketaren ondorioak ageriko egiten zaizkio. Euskaldun izanik, lehen ere bazen gai euskaraz idazteko. Orain, oster, lehenago ez bezala, bere burua legitimatuta

sentitzen du euskarazko poesia idazteko. Eta horretan lagunduko zuen Iruñeako jesuiten La Anunciada ikastetxean bizi zen giroak, handixek bideratzen bait ziren jesuiten euskarazko argitalpen ugari, Mendiburu eta Karda berazena besteak beste.

Aldi honetan gertaturikoa Bourdieuk iraultza sinbolikoa deituko lukeena izan zela esatea ez da gehiegikeria. Izan ere Gamizen lekukotasunak perzeptzio kategorien aldaketa nabarmena adierazten du, euskaraz idaztea egingarri, zilegi eta egoki dela onartzen duen heinean, eta beraz ordura arte gaztelaniari atxikitako kapital sinbolikoaren monopolioa ere hautsi den heinean. Bourdieuren beraren hitzetan esateko:

Debido a que las estructuras de percepción y de valoración son en lo esencial fruto de la incorporación de las estructuras objetivas, la estructura de la distribución del capital simbólico tiende a presentar una estabilidad muy grande. Y las revoluciones simbólicas suponen una revolución más o menos radical de los instrumentos de conocimiento y de las categorías de percepción. (Bourdieu 1997: 175)

Kapital sinbolikoa duenak biolentzia sinbolikoa erabili ohi du. Ez zen besterik Euskal Herria poetarik gabeko herrialdea zela ontzat ematen zuen iritzia. Biolentzia sinboliko horrek eraginkor izateari utzi zion une berean zentsuraren biolentzia agertu zen. Horrexek berak adieraziko luke euskara idazmenerako erabiltzea zenbateraino zen iraultza sinbolikoa: «Las auténticas revoluciones simbólicas son sin duda aquellas que, más que al conformismo moral, ofenden al conformismo lógico, desencadenando la despiadada represión que suscita semejante atentado contra la integridad mental» (Bourdieu 1997: 93). Agian Arandaren dekuak bazuen zerikusirik euskarazko argitalpenak hartzen ari ziren indarrarekin. Gaztelaniaz soilik idaztera bultzatzen zuen «conformismo lógico» horren amaiera heldua zen.

4.2. *Habitus* berri baten eraikuntza

Euskararen liburu zuria-n bilduriko «Euskararen bide luze bezain malkarrak» atalean Mitxelenak euskaraz idazteko ohituraz ondorengo hausnarke-ta eskaini zigun:

Hizkuntza lantzean daukagun atzerapenaren froga zuzena Iztueta da, bera baita XIX. mende aurreratuxean erlijioaz ez diren gaiez hitz lauz ari den lehen laikoa. Gehi diezaiozun honi, Joan Antonio Mogel eta fray Bartolomeren gisako idazleak gaztelania hutsez ari izan zirela, dakigun heinean, beren eskutitz, ohar eta eztabaidetan, halako ohitura oraintsu arte iristen delarik. Ez da ere ahaztu behar Luis Eleizalde, beste askoren antzera, ez zuela euskara erabili *Landibar*, bere nobela bakana, idatzi zuenean. Jendea politikaz bereganatu nahiak bultzatu zuen horretara dudarik gabe, ezin ukatuzko arrazoa, baina tartean bazegoen sendo tinkaturiko usadioaren zama. (Mitxelena 1988b: 1018)

Mitxelenaren hitzak abusiboki interpretatzea ez bada, zilegi bekit aipuko «usadioaren zama» eta «halako ohitura» esamolde horiek Bourdieuren *habitus* kontzepturekin identifikatzea. *Habitus* zera da: «el habitus, como el propio término indica, es un conocimiento adquirido y un haber que puede, en determinados casos, funcionar como un capital» (Bourdieu 1995: 268); «[l]os habitus son principios generadores de prácticas distintas y distintivas [...]; pero también son esquemas clasificatorios, principios de clasificación, principios de visión y de división [...]» (Bourdieu 1997: 20).

Gaztelaniaz idazten jakitea zenbateraino balioetsi zen euskaldunen artean Monarkia Hispanikoaren administraziora (burokraziara, hezkuntzara, ejerzitorea, merkataritzara) bideraturiko euskaldun andanak erakutsi du, benetako kapital kulturaltzat jotzen baitzen trebetasun hori menderatzea. Trebetasun horren jabetza ohitura errotua ere bazen, arrazoi askoren artean eskolaren bitartez behin eta berriro birrekoizten zen aukera bakarra zelako, bai eta estatuarekiko harremanetarako onartzen zen hizkuntza bakarra ere. Hortaz, joera horretan murgildurik bizi izanda euskaraz ere idazteko ohitura berria garatzea lorpen neketsua bezain aipagarria izan zen. Mitxelenak gogora ekarri bezala, oraindik XVIII. mendean ugari dira euskararekin batera gaztelania ere erabiltzen duten idazleak zenbait genero eta diskurtso mota berezitarako. Izan ere, dotrinekin hasi eta apurka apurka soilik gaztelaniari eremu berriak hartuko dizkio euskarazko idazkerak, eta beti ere gaztelaniarekin lehian. Larramendik berak gaztelaniaz idatzi zuen gehiena baina hala ere haren jardueraren kutsu akademikoa ezinbesteko erreferentea gertatu zen *habitus* berria garatu eta hedatzeko.

Estatuak letren alorrerako berariaz jarritako baliabideek ordea, –alegia akademiak, mezenasgoak eta zentsurak– euskal literaturaren garapena erraztu ez ezik, sarritan galerazi ere egiten zutela ikusi dugu, bai eta gaztelaniaz idaztea lehenesten zuen ohiko *habitus* bera zaindu eta, ahal izanez gero, indartu.

4.3. Idazlea?

Egungo konbentzioari eutsirik, behin eta berriro *idazle* hitza erabili dut, «literaturaren arloan, hizkuntza helburu artistikoak lortzeko erabili ohi duena» (Jon Kortazarren arabera *Literatura Terminoen Hiztegian*), jakinik ordea erabili izan dudan bakoitzean anakronismoan erori naizela, Viala ez bezala *écrivain* erabili duenean, horixe baitzen XVII. mendean idazle frantsesek hobesten hasitako hitza. *Orotariko euskal hiztegiak* dioenez, *idazle* XX. mendeko hitza dugu eta orduan ere idazlea alor literario-kulturalean eta politikoan –bietan batera ia bereizketarik gabe– jokatzeko duen eragilea da, Bernardo Atxagaren belar-naldiak iraultza sinboliko berri bat erditu zuen arte: alor literarioaren autonomia alegia (Apalategi 2000). *Idazle* hitza asmatu baino lehen *autor(e)* eta *poeta* dira historikoki erabilitakoak, *eskribatzaile* Iparraldekoarekin batera.

XVIII. mendeko gure idazleak, bitzita literarioaren erakundeen ahultasunak baldintzaturik, nahi ta ez beste tasun batzuez orniturik (edo gabeturik) aurkitu ditugu. Eta hala ere, haien arteko askorengan idazle senaren aztarnak agerikoak dira. Hona hemen adibide banaka bat. Larramendik «escritor» eta «autor» dio bere buruaz (Larramendi 1973: 26). Zarauzko ikastetxean, frantziskotarren artean egin ohi zenez, «escritor titular» delakoa izan zuten. Bertako bezerroak dioenez, izendapen hori lortu zutenen artean han bizi izandako idazle garrantzitsuenak ziren: Añibarro eta Juan Mateo Zabala (Villasante 1974: 308-309 eta 320-321). Mogelek «Marquiñaco Cura» tituluaz aipatzen du bere burua beraren argitalpenetan (Altzibar 1992: 164). Hala ere, idatzi zituen lanak argitaratzeko mezenasgoaren bilaketan nekaezina zela erakutsi zuen, idazle sena duen norbaiti dagokionez. Jakingarriak lirateke idazleotako bakoitzak eta euren garaikideek letren alorrean erabilitako estrategiak, lorturiko posizioak eta garaturiko ibilbideak alorraren ikuspegi oso eta zehatzagoa lortze aldera, baina hori beste egitasmo bat dateke.

Lan aipatuak

ALTZIBAR, X., 1985, «Euskara Adiskideen Batzarrean», in *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*. J. L. Melenaren ed. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea, 2. liburukia, 1119-1135.

———, 1986, «Euskaldunen nazio eta hizkuntza (1770-1830)», *Euskera*, 33 (1986) 17-45.

———, 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.

———, 2004, «Dotrina, erretorika eta erudizioa Mogelen erlijio liburuetan», *Lapurdum* IX (2004) 23-38.

ALTUNA, B., 2003, *Euskaldun fededun*. Euskaldun ona izateko modu baten historia. Irun: Alberdania.

ALTUNA, P., 2002, *Haizeak ez eramango!*. Elixabete Perez Gaztelu eta Esther Zulaika Ijurkoren ed. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.

ALVAREZ BARRIENTOS, J., 2007, «Mecenazgo y escritura en los tiempos de Leandro Fernández de Moratín», *Cuadernos de Historia Moderna, Anejos*, 6 (2007) 99-117.

APALATEGI, U., 2000, *La naissance de l'écrivain basque. L'évolution de la problématique littéraire de Bernardo Atxaga*. Paris eta Montreal: L'Harmattan.

———, 2005, «Heziketa literarioaren kezka, Peñafloridatik Mogelera», *Lapurdum*, IX (2005) 39-47.

ARANA MARTIJA, J. A., 2002, «Frantziskotarrak eta euskera», *Euskera*, 47 (2002) 827-841.

AREJITA, A., 1999, «Peñafloridaren literatura eta hizkera ekarriaz», *Euskera*, 44 (1999) 107-128.

ARETA ARMENTIA, L. M., 1976, *Obra literaria de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*. Gasteiz: Institución «Sancho el Sabio».

ASTORGANO, A., 2009, *La literatura de los jesuitas vascos expulsados (1767-1815)*. Madril: Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País.

AZURMENDI, J., 1985, «Irakaskuntza eta pentsamendua Euskal Herriko historian», in *Euskal Herria. Historia eta Gizartea*, J. Intxaustiren ed., Oiartzun: Lan Kide Aurrezkoa, 1. liburukia, 357-386.

———, 2000, *Espainolak eta euskaldunak*. Donostia: Elkarlanean.

BIJUESCA, K. J., 2010, «Literatura eta mezenasgoa XVI eta XVII. mendeetako Euskal Herri Penintsularrean: Mikoletaren ‘Vuestra Merced’-en aitzakiaz», *Oihernart*, 25 (2010) 7-40.

BOURDIEU, P., 1995, *Las reglas del arte. Génesis y estructura del campo literario*. Bartzelona: Anagrama.

———, 1997, *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*. Bartzelona: Anagrama.

CAÑAS MURILLO, J., 2004, «Inquisición y censura de libros en la España de Carlos III: la Real Cédula de junio de 1768», *Anuario de estudios filológicos*, 27 (2004) 5-11.

CARO LÓPEZ, C., 2003, «Los libros que nunca fueron. El control del Consejo de Castilla sobre la imprenta en el siglo XVIII», *Hispania: Revista Española de Historia*, 63, 213 (2003) 161-198.

CARO LÓPEZ, C. eta BRAGADO LORENZO, J., 2004, «La censura gubernativa en el siglo XVIII», *Hispania: Revista Española de Historia*, 64, 217 (2004) 571-600.

DOMERGUE, L., 1996, *La censure des livres en Espagne à la fin de l’Ancien Régime*. Madril: Casa de Velázquez.

ECHENIQUE, M. T., «Campomanes y el proyecto de un gran diccionario vasco», in *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*. J. L. Melenaren ed. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea, 2. liburukia, 1089-1096.

ESTÉVEZ, X., 1992, «El Libro Viejo de Guipuzcoa del bachiller Juan Martínez de Zaldívar» (erreseña), *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, XXXVII-2 (1992) 423-426.

ETXEBARRIA, N., 2005, *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XX)*. Bilbao: Labayru Ikastegia, Arantzazu E. F. eta Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.

ETXEBARRIA, N. eta APRAIZ A., 2009, *Bizente Sarria (1767-1835). Sermoitegia*. Bilbao: Labayru Ikastegia, Etxebarriko Udala eta Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.

EUSKALTZAINDIA, 2010a, *Orotariko Euskal Hiztegia*. <<http://www.euskaltzaindia.net/oeh>>

———, 2010b, *Literatur Terminoen Hiztegia*. <<http://www.euskaltzaindia.net/lth>>

GOIKOETXEA, J., 1980, *Juan Bautista Gamiz Ruiz de Otero. XVIII. mendeko arabar euskal-erdal olerkaria*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia eta Euskaltzaindia.

GUNIA, I., 2008, *De la poesía a la literatura. El cambio de los conceptos en la formación del campo literario español del siglo XVIII y principios del XIX*. Madril eta Frankfurt am Main: Iberoamericana eta Vervuert.

GUTIERREZ, C. M., 2005, *La espada, el rayo y la pluma. Quevedo y los campos literario y de poder*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.

INTXAUSTI, J., 2004, «Eliza katoliko erromatarra eta euskara», *Euskera*, XLIX (2004) 811-873.

LARRAMENDI, M., 1728, *De la antigüedad y universalidad del bascuense en España*. Salamanca: Eugenio Garcia de Honorato.

———, 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua vascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo.

———, 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuense y latín*. Donostia: Bartolomé Riesgo y Montero. (Ed. faksimila: 1982, Donostia: Txertoa).

———, 1973, *Autobiografía y otros escritos*. J. I. Tellechea Idigorasen ed. Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones.

———, 1982, *Corografía: o descripción general de la muy noble y muy leal provincia de Guipúzcoa*. J. I. Tellechea Idigorasen ed. Donostia: Larrun.

LASAGABASTER, J. M., 2002, *Las literaturas de los vascos*. A. Toledoren ed. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.

LOPETEGUI, L., 1973, «Introducción», in A. Cardaveraz, *Euskal lan guztiak*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 1. liburukia, 5-47.

MALAXECHEVARRIA, J., 1926, *La Compañía de Jesús por la instrucción del pueblo vasco en los siglos XVII y XVIII: ensayo histórico*. Donostia: San Ignacio.

MITXELENA, K., 1988a, «Euskal literaturaren bereizgarri orokorrak», in L. Michelena, *Sobre historia de la lengua vasca*. J. A. Lakarraren ed. Donostia: ASJUren gehigarriak, 2. liburukia, 680-693.

———, 1988b, «Euskararen bide luze bezain malkarrak», in L. Michelena, *Sobre historia de la lengua vasca*. J. A. Lakarraren ed. Donostia: ASJUren gehigarriak, 2. liburukia, 1011-1023.

———, 1988c «Euskal-iztegitilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan», in L. Michelena, *Sobre historia de la lengua vasca*. J. A. Lakarraren ed. Donostia: ASJUren gehigarriak, 1. liburukia, 361-372.

MOGEL, J. A., 1854, «Cartas y disertaciones de Don Juan Antonio Moguel sobre la lengua vascongada», *Memorial histórico español*. Madril: Real Academia de la Historia, VII. liburukia, 661-753.

———, 1990, *Peru Abarka*. A. Arejitaren ed., Donostia: Euskal Editoreen Elkarte.

ORTIZ DE URBINA, C., 1997, «La «Historia Nacional» de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País: identificación de dos manuscritos depositados en el Archivo del Territorio», *Sancho el Sabio*, 7 (1997) 341-346.

———, 2006, «La Patria común Bascongada: una quimera soñada por los Amigos del País», *Sancho el Sabio*, 25 (2006) 25-50.

OTAZU, A. eta DÍAZ DE DURANA, J. R., 2008, *El espíritu emprendedor de los vascos*. Madril: Silex.

REYES GÓMEZ, F., 2000, *El libro en España y América: legislación y censura (siglos XV-XVIII)*. Madril: Arco.

SIMÓN DIAZ, J., 2000, *El libro español antiguo: análisis de su estructura*. Madril: Ollero y Ramos.

TELLECHEA IDIGORAS, J. I., 1985, «Larramendi en las *Mémoires de Trevoux* (1748)», in *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*. J. L. Melenaren ed. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea, 2. liburukia, 1075-1088.

TORREALDAI, J. M., 1998, *El libro negro del euskera*. Donostia: Ttartalo.

URKIZU, P., 2000, *Historia de la literatura vasca*. Madril: UNED.

VIALA, A., 1985, *Naissance de l'écrivain: sociologie de la littérature à l'âge classique*. Paris: Editions de Minuit.

VILLASANTE, L., 1974, «El colegio de misioneros de Zarauz (1740-1840)», *Scriptorium Victoriense*, 21 (1974) 281-330.

———, 1979, *Historia de la literatura vasca*. Oñati: Editorial Franciscana Aranzazu.

Bertso-paperen eta baladen sailkapenez gogoetak & oharrak edizio baterako

URKIZU, Patri

UNEDeko irakaslea eta euskaltzain urgazlea

Jasotze data: 2011-03-11

Onarpen data: 2011-06-24

Lan honetan euskal literaturaren historia osatzerakoan bertso-paperek eta baladek duten lekuaz egiten da gogoeta. Horretarako, lehenik, bertso-paperek eta baladak sailkatzeko egin diren saioen berri eman da, horietan erabilitako irizpideak aztertuz; eta ondoren, euskal literaturaren bilakaeran bertso-paperek eta baladak kokatzeko proposamen eta sailkapena egin da.

Hitz-gakoak: literaturaren historia, periodizazioa, ahozko tradizioa, bertso-paperek, balada.

En este trabajo se reflexiona sobre el papel que les corresponde a los versos escritos y a las baladas, a la hora de conformar la historia de la literatura vasca. Para ello, en primer lugar se da noticia de los intentos por clasificar los citados versos escritos y baladas, y los criterios utilizados con ese fin. Seguidamente se hace una propuesta para clasificar y situar los citados versos y baladas, en el desarrollo de la literatura vasca.

Palabras clave: historia de la literatura, periodización, tradición oral, versos escritos, balada.

Ce travail est une réflexion sur la place qu'occupent les vers écrits et les ballades dans l'histoire de la littérature basque. On étudie d'abord les tentatives de classement de ces vers écrits et de ces ballades ainsi que les critères qui ont été utilisés pour cela. Il s'agit ensuite d'une proposition pour classer et situer ces vers et ballades dans la littérature basque.

Mots-clés : histoire de la littérature, périodisation, tradition orale, vers écrits, ballade.

This paper reflects on the place occupied by popular written verses and ballads in the history of Basque literature. Firstly, it reports on the attempts to classify written verses and ballads by analysing the criteria used for this purpose; and secondly, it puts forward a proposal to classify written verses and ballads and situate them within the evolution of Basque literature.

Keywords: the history of literature, periodisation, oral tradition, popular written verses, ballad.

La narración en verso, especialmente si es de origen popular, más que fuente de poesía suele ser, de ordinario, vertedero de humorismo. Si, trascendiendo este carácter y subiendo por lo mismo su interés, canta sucesos trágicos, la varita clasificadora del folklorista la hace saltar de su puesto incluyéndola en el número de endechas y elegías. Cuando, sin remontar tan alto, la narración es de sucesos imaginarios que borda la fantasía, la creación del poeta pide otro grupo en que alistarse y pasa al de los romances.

Resurrección Mª de Azkue, *Cancionero Popular Vasco*, T. II, Bilbao 1918, Reed. 1968, 728.

[...] Es indudable que las baladas vascas podían, o podrán en el futuro, publicarse de otra forma; **con otros títulos y otra ordenación**; añadiendo y suprimiendo temas o versiones; con estudios pormenorizados, narratológicos, históricos, etnográficos o lo que se desee en cada tema; con índices, gráficos y mapas, etc., etc.. Pero esto sería otra obra, no necesariamente mejor ni más útil, y no la de Zavala. Con *Euskal erromantzeak* disponemos de la compilación más copiosa de baladas del País Vasco nunca publicada. Varias decenas de excelentes textos, con sus melodías, se incorporan definitivamente al patrimonio cultural euskérico, y se ha evitado que colecciones casi míticas como las de Augustin Chaho y Aitzol siguieran permaneciendo ocultas o se perdieran para siempre. Los textos, editados con rigor, puntuados de forma coherente, y **ordenados por temas** facilitarán la lectura y ahorrarán la consulta simultánea y enojosa de libros, artículos de revista y otras fuentes, a quien desee conocer todos los testimonios conocidos de una balada concreta.

Jesús Antonio Cid, «Romancero hispánico y balada vasca», *Antonio Zavalaren ohoretan*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbao, 2000, 100.

Zein izan daitezke irizpide nagusiak **EUSKAL LITERATURAREN ANTOLOGIA** bat moldatzerakoan? Zein epetan edo kultura mugimendutan berezitu behar da? Nolako aldizkatze edo periodizazioak egin behar dira? Ipar eta Hego Euskal Herrien berezitasunak nola isla daitezke? Sailkapen kronologikoa edota jeneroka egin behar da? Zein iritziren arabera? Non eta nola kokatu behar ditugu kanta zaharrak, baladak edota bertso-paperak? Galdera hauek gure Euskaltzaindiako Literatur Batzordeko, (LIB)-eko bil-

kuretan eztabaida eta sesio luzeak sorrarazi dizkigu eta ene oraingo solasa ildo hortatik doa. Ea zerbaitetarako balio duen.

Ez da benetan erraza poesiaren edo bertsoen antologia bat egiterakoan aurkitzea irakurle guztien edo are gutxiago adituen gogoia erabat asebeteko duen soluzio magikoa. Beraz, prestatzen ari den ANTOLOGIARako agian eztabaidagarri eta irizpide zenbait finkatzeko baliagarri izan daitezkeelako hasi naiz gogoeta hauek prestatzen.

1. Esan behar dut, dena den, Antonio Zavalaren hondarea konpontzen eta digitalizatzen ari direnez Donostiako KM kulturunean, hemengo nire gogoetak baldintzatuak daudela eta ezin daitezkeela izan ez exaustiboak, ez betirakoak, partzialak eta bapatekoak baizik. Lehenik, beraz, katalogatu beharko lirateke bertso-paper guztiak, zuzen zuzen, katalogo honetan zehaztuz ahal balitz: egilea, bilduma¹, inprimategia² urtea eta gaia. Eta faksimileak argitara eman.

¹ **BILDUMAK:** 1. Arantzazukoa; 2. Loiolakoa; 3. Frantziako Liburutegi Nazionalekoa; 4. Baionako Euskal Erakustegikoa; 5. Anton Abbadia; 6. Louis Lucien Bonaparte; 7. Agosti Chaho & George Lacombe; 8. Jose Manterola; 9. Santisteban aitasemeak; 10. Gregorio Mujika; 11. Julio de Urquijo; 12. Aitzol; 13. Ambrosio Zatarain; 14. Apalategi, 15. Manuel Lekuona; 16. Antonio Zavala...

² **INPRENTAK:** GIPUZKOA: **Azpeitia:** Pablo Martinez (...1864...); **Beasain:** Zunzunegi; **Bergara:** Francisco Mª Machain (...1865...), Jose Undiano (...1850), Manuel Imaz (...1861), Juan Lopez; **Deba;** **Donostia:** Ignazio Ramon Baroja (...1829...), Pio Baroja (...1846...), Joakin Muñoz Baroja, Pozo y Cia (...1862), Biktorianoa Iraola (...1903), Juan Oses y Jernet (...1875), A. Sanz, B. Ramon Sermet, La Voz de Guipúzcoa..., R. Altuna; **Eibar:** Saturnino de Diego (1915), Fernández y Diego, Pedro Orue (1895...); **Errenderia:** Makazaga (1890...), Viuda Valverde (1923...); **Hondarribia:** Pozo; **Irun:** J. Diaz, R. Fernández, R. Ferrer, B. Valverde; **Tolosa:** Pedro Gurrutxaga (...1863), Juan Ignazio Mendizabal (1826-1840), Mendizabalen alarguna (1840-1877), Eusebio Lopez (1877-1900), Lopez Mendizabal (1900-1936), Andres Gorosabel (...1854...), Modesto, Dionisio ta Jose Gorosabel (...1866), La Lama (...1860...); F. Muguerza (...1891), La Editorial Guipuzcoana; **Oñate:** M. Raldua; **Villafraanca:** Marqués y SA; **Zarautz:** Elustondo; **Beste zenbait:** Franco & Cia (...1859), J. Iturbe; Necazariyen moldiztegia...

BIZKAIA: **Bermeo:** Gaubeka; **Bilbao:** Antonio de Eguzquiza (...1789); Simon de Larumbe (...1794); J. Basozabal (...1826); Jose Antonio Jauregui (...1829); Eusebio Larumbe (...1831); A. Depont (...1860); Echenagusia; Tipografía Vizcaina Delmas alarguna (...1883); A. Emperaire; Corazón de Jesús; **Durango:** Florentino de Elosu (...1867), Elizalde, Ondaro; **Gernika:**

2. Errazena ohi izan da egilea ezaguna denean eta honen biografia eta kronologia ezagunak direnean, sailkapen kronologikoa egitea. *Gaztaroa*-tik hasi eta (Oihenarten kasuan bezalaxe) Zahartzaroko poemekin edo azkene-koekin bukatzeko. Baina ez da horrelakorik gertatzen ahozko kanta edota balada tradizionalen kasuan, bertso-paperak edo baladak ditugunean aztergai, egilea eta data falta baitzaizkigu askotan.

Bere etorkian baladak beti izan arren poeta zehatz baten emaitza eta sorkuntza honen gizartearen harrerak soilik bilakatzen ditu tradiziozko baladetan, diosku Cidek aipatu lanean. Hauek aldaeretan bizi dira gehienetan, ahoz aho dabilzala aldakor baitira. Hau, ordea, ez da erabat gertatzen erromantze narratiboekin edo balada arruntak bezala deitu izan direnekin. Gainera batzuetan, garbi dago kanta zaharra baino lehenagokoak direla bertso-paper gisa moldaturiko *bertso berriak*. Zeini eman lehentasuna, beraz?

Julio Caro Barojak dioenez³, Literatura historialari batek sailkapenean nagusitzat hartzen ditu orokorrean jeneroak eta formak, Ohitura historialariak, ordea, edo Antropologoarentzat gaiak dira lehenik kontutan hartzekoak, zer edo zer ikusia honekin izaten ohi duten arren formek.

Angel de Goitia y Hormaechea (...1820), A Egurrola; **Portugalete**: Mariano P. Escartin (...1893)...

ARABA: **Gasteiz-Vitoria**: Juan Pujol (c. 1860), Montepío Diocesano, Manuel Vita (1861)...

NAFARROA: **Iruñea**: Ramon Goñi y Alonso (...1863), Bengarai, J. Lorda (...1880)...

IPAR EUSKAL HERRIA: **Baiona**: Imprimerie Franco-Basque (...1900), Imprimerie Foré et. Lasserre (...1853), Imprimerie E. Lasserre (...1855), Imprimerie P. Cazals (...1873), Lamaignère alarguna (1821-1909), C. Lousteau (1876), A. Foltzer (1920...); Lespès soeurs; **Donapaleu**: Clèdes.

Miarritze: Ch. Bauxon;

EUSKAL HERRITIK AT: **Burgos**: (1695); **Eskiule** (1916), **Pabe**:Toneten Alargunsa (1821), Imp. Nouvelle (1876); **Orthez**: J. Goude-Dumesnil (1873); **Akize**: Imp. Nouvelle (1882); **Foix**: Imp. Gadrat aîné (1889); **Tours**; **Buenos Aires**: Lito. La Nueva Centra. Piedad 1.041; **London**: Oop, Flan. Flin (1892); **Oxford** (1907)...

L(eku) G(abe): J. Iturbe, Necazariyen moldiztegia, Jesus Otaño...

³ CARO BAROJA, Julio, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid 1969, 73.

3. Francisque Michelek jakintsuak *Le Pays Basque...*⁴ plazaratu zuenean, euskal literaturari eskaintzen dizkio XI-XVI kapituluak eta hauetarik lehena, *Poésies Populaires des Basques* izendatzen du honela sailkatzen dituelarik euskal kantak eta poemak:

1. Chanson politiques
2. Légendes poétiques
3. Chants funèbres
4. Romances
5. Chants de Montevideo
6. Chansons Morales
7. Satires, eta
8. Chansons diverses.

Charles August Friedrich Mähnen hizkuntzalari alemanak urte berean Berlinen beste liburu bat plazaratu zuen euskarari buruz *Denkmaeler der Baskischen Sprache...* deitu zuena (Berlin 1857). Bertan euskal antologia bat ematen digu eta XX kanta⁵. Hauek nahas-mahas emanak dira, mota orotarikoak dira, apokrifikoak, politikoak, amodiozkoak, elizakoak, alegiak, baina baita berak izendatzen dituen bezala *Chanson Érotique* eta *Chanson Bachique* delakoak. Ez da ageri, beraz, orden berezirik ez eta sailkapenean Michelekiko berdintasun handirik.

Julien Vinson-ek bere aldetik *Le folklore du Pays Basque*⁶ liburu txit interresgarrian beste honako sailkapena ematen digu:

1. Chansons politiques
2. Chansons d'amour
3. Chansons satyriques et humoristiques

⁴ MICHEL, Francisque, *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique*. Fermin Didot, Paris, 1857.

⁵ URKIZU, Patri, «C.A.F. Mähnen Kanta eta Bertso Bilduma. Berlin 1857». EGAN, Donostia 1986, 13-84.

⁶ VINSON, Julien, *Le folklore du Pays Basque. Les littératures populaires de toutes les nations. Traditions, légendes, contes, chansons, proverbes, devinettes, superstitions*. Tome XV. G.P. Maisonneuve & Larose, Paris, 1883.

4. Berceuses
5. Cantinèles et formulettes, eta
6. Chants de quête.

Resurrekzion Maria Azkue eta Aita Donostiak, gure kanta biltzaile handienek ere beren sailkatzeak proposatzen dituzte. Azkuek bere Kantutegitik 267 hautatzen ditu eta hamaika sail bereizten ditu bere ERRI-OLERKIAK atalean⁷, honakoak direnak:

1. Aldartezkoak (39)
2. Dantzarakoak (42)
3. Edaleenak (27)
4. Elizarakoak (18)
5. Eskelarienak (17)
6. Ezteietakoak (20)
7. Gertaridunak (12)
8. Iletak (23)
9. Ipuinak (28)
10. Oneritxizkoak (31), eta
11. Seaska-ondokoak (10).

Bere aldetik, Aita Donostiaren kantutegia argitaratu zutenek⁸ beste honako sailkapena utzi ziguten euskara eta gaztelania nahasiz:

1. Aldrebeskeriak (4)
2. Amorosa (177)
3. Artaxuriketak (32)
4. Báquica (46)
5. Carlista (3)
6. Contrabando (1)
7. Cortesía (1)
8. Cuestación-ronda (19)

⁷ AZKUE, Resurrección María de, *Euskalerrriaren Yakintza (Literatura popular del País Vasco)*. Espasa-Calpe, Madrid, 1947, 13.

⁸ DONOSTIA, P., *Cancionero Vasco*. Vols VI-IX. Ed. P. Jorge Riezu, colaboradores Juan Mari Beltrán y Claudio Zudaire. Eusko Ikaskuntza, Donostia 1994.

9. Cuna (80)
10. Danza (462)
11. Elegía (1)
12. Epitalamio (6)
13. Festiva-satírica (61)
14. Guerra-milicia (14)
15. Humorística (18)
16. Infantil (51)
17. Moral (10)
18. Mutil-zaharra (7)
19. Narrativa (67)
20. Navidad (67)
21. Pelota (8)
22. Religiosa (192)
23. Trabajo (7)

Ikus dezakegunez nahaste-borraste handi-xamarra ageri zaigu gaien ordenatze honetan. Bestalde 1967an Pierre Lafittek⁹ plazaratu *Kantu Kanta Khantore* liburuttoan honela sailkatzen dira:

1. Herria, etchea, lurra.
2. Kantu hunkigarriak
3. Jendetasunezko kantuak
4. Amodiozko kantuak
5. Ixtorio-mixterio
6. Alegiak
7. Itsas-kantuak
8. Irri eta zirika
9. Ostatu kantuak
10. Haur-kantu eta sehaska-kantuak, eta
11. Orotarik: pilota-kantu, soldado-kantu, arto-xuritzeko...

⁹ LAFITTE, Pierre & DASSANCE, Louis, *Kantu, kanta, khantore*. Baiona, Cordelier, 1967, 263. (Aurrerantzean KKK)

Hamaika sail dira, bada, Azkuek eta Lafittek berexi zituztenak sailkatze berdina ez izanik ere. Aipatu dugun lanean Caro Barojak¹⁰ gaztelaniazko erromantzeak direla eta honako 25 mota ezberdin bereizten ditu:

1. Antiguos.
2. Caballerescos.
3. Novelescos; de encantos y prodigios.
4. Novelescos; de amores y aventuras.
5. Novelescos; biográficos y de «ventura» propicia.
6. De cautivos y renegados.
7. De mujeres valientes.
8. De hombres bravos y arriscados.
9. De contrabandistas y guapos.
10. De bandoleros.
11. Históricos.
12. Religiosos; hagiográficos.
13. Religiosos; castigos de Dios.
14. Religiosos; milagros e intervenciones de la Virgen María.
15. Religiosos; expositivos, didácticos.
16. Religiosos; ascéticos.
17. Casos raros y prodigios.
18. Crímenes.
19. Controversias.
20. Satíricos; sobre las mujeres.
21. Satíricos; sobre personas de distinta condición.
22. Narraciones fantásticas; cuentos conocidos en el folklore europeo.
23. Cuentos localizados.
24. Para representar; diálogos y monólogos.
25. Chascos.

Joseba Lakarra eta bestek¹¹ beren liburuaren bostgarren kapituluan Baladen sailkapena dute gaitzat eta aipatu ondoren Di Stefano, Michèlle Débax,

¹⁰ CARO BAROJA, Julio, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid 1969, 73-74.

¹¹ LAKARRA, Joseba; BIGURI, Koldo; URGELL, Blanka («Maria Goyri» Mintegia, *Euskal baladak. Antologia eta azterketa*. Hordago, Donostia, 1983.

Matthew Hodgart edota Menéndez Pidal artxiboaren argitaratzaileak bi irizpide jasotzen dituzte aipatu edizioan: 1. Hedadura, hots, euskal tradizioan soilik ala beste tradizioetan ere gertatzen diren, eta 2. Gaiak. Eta hauek aurkibidearen arabera honela dituzte sailkatuak:

1. Epikazkoak
2. Maitasuna eta bere ondoriozkoak
 - 2.1. Andere adulteriogileak
 - 2.2. Bahiketak eta sedukzioak
 - 2.3. Maitasun kontrariatuak
 - 2.4. Heriotzaz beste aldeko maitasuna
 - 2.5. Maitasun zintzoa
 - 2.6. Amaginarreba gaiztoa.
3. Bentura ez amodiozkoak
4. Kristau kondairak.

Urte batzuk geroxeago Jon Juaristik bere *Flor de baladas vascas*¹² argitaratu zuen honako sailkapena burutuz:

1. Balada zaharrak
2. Euskal Herriko Baladak
3. Europa guztiko baladak
4. Haur baladak, eta
5. Balada arruntak.

Orotara 26 balada aurkezten ditu, komentatzen eta itzulpena ematen.

Bi urte geroxeago neuk Iparraldeko kanta eta bertso zenbait plazaratu nituenean¹³ bostehun kanta honako hogeitai sailetan banatu nituen, amodiozkoak era berean beste hogeitai sailetan banatzen nituelarik:

1. Jendetasunezkoak (1-5).
2. Euskal Herriaren Alde (6-17).
3. Politika (18-30).

¹² JUARISTI, Jon, *Flor de baladas vascas*. Colección Visor de Poesía. Madrid 1989.

¹³ URKIZU, Patri, *Lapuri, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak. I. Anonimoak*. Etor, Donostia 1991.

4. Elizarakoak (31-50).
5. Filosofia (51-58).
6. Alegiak (59-65).
7. Haur eta seaskakoak (66-92).
8. Ostatukoak (93-123).
9. Irri eta ziri (124-182).
10. Ihauteri eta astolasterretakoak (183-188).
11. Xikitoak (189-225).
12. Eskekoak(226-233).
13. Partida eta Amerikakoak (234-251).
14. Ofizioak (252-267).
15. Pilotarienak (268-273).
16. Dantzarienak (274-282).
17. Itsasokoak (283-288).
18. Hiltze, presondegia eta beste istorio (289-312).
19. Gerrakoak (313-336).
20. Amodiozkoak (337-500).

Eta amodiozkoak, esan bezala, beste hogei azpisailetan: leihopeko sere-natak, goizalbakoak, iturrikoak, despedidakoak...

Adolfo Arejita, Igone Etxebarria eta Jaione Ibarra osatu taldeak *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*¹⁴ plazaratzerakoan honako hiru sailetan banatzen dituzte, gaztelaniazko itzulpena, doinu eta guzti:

1. Balada tradizionalak (1-9)
2. Balada erlijiosoak (10-17)
3. Bertso narratiboak (18-24).

Eta azkenik Antonio Zavalak 1998an hainbeste itxaroten genuen *Euskal erromantzeak*¹⁵ plazaratu zituenean, honela banandu zituen:

1. Istorikoak / Romances históricos. (1-22)

¹⁴ AREJITA, Adolfo; ETXEBARRIA, Igone; IBARRA, Jaione; *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*. Labayru Ikastegia. Bilbao Bizkaia Kutxa 1995.

¹⁵ ZAVALA, Antonio, *Euskal erromantzeak. Romancero Vasco*. Auspoa. Sendoa, Oiartzun 1998.

2. Izen ona / El honor. (23-29)
3. Itzulera / El retorno (30-37)
4. Amodioa / El amor (38-54)
5. Ipuiak / Cuentos y leyendas (55-60)
6. Beranduko erromantzeak / Romances tardíos (61-64)
7. Erlijiozkoak / Religiosos
 - 7.1. Eguberria / Navidad (65-69)
 - 7.2. Jesukristoren Pasioa / Pasión de Jesucristo (70-79)
 - 7.3. Kristau fedea / Fe cristiana (80-86)
 - 7.4. Ama Birjiñaren santutegiak / Santuarios de la Virgen (87-91)
 - 7.5. Santuak / Santoral (92-97)
8. Erromantze puskek / Fragmentos (98-113)
9. Erdi Aroko kantak / Cantares de la Edad Media (114-127)

Baditu Zavalak bertso liburu mordoxka Auspoa Bilduman argitaratuak eta Egile baten inguruan ez zuenean liburu bat paratzen, saiatzen zen gai berezien inguruan prestatzen, hala nola:

Amodioa

- *Amodiozko penak bertso berrietan* (Auspoa 128, 1976)
- *Ezkonduraren bearreko bertsoak* (Auspoa 187, 1986)
- *Neska-mutillaren arteko bertsoak* (Auspoa 186, 1985)
- *Ezkontza galdutako bertsoak* (Auspoa 257, 1999)

Arrantzaleen bizitza

- *Arrantzaleen bizitza* (Auspoa 133, 1978)

Emigrazioa

- *Ameriketako bertsoak* (Auspoa 176, 1984)

Erlijioa

- *Mixioetako bertsoak* (2 T.) (Auspoa 164, 165, 1983)
- *Kristaubidea bertsoetan* (2 T.) (Auspoa 174, 175, 1984)
- *eskeko bertsoak (1814-2000)*. (Auspoa 310, 2008)

Gerra

- *Afrikako gerra. 1859-1860* (Auspoa 129, 1977)
- *Frantsesteko bertsoak* (2 T.) (Auspoa 212, 213, 1991)
- *Frantziako iraultza eta Konbentzioko gerra bertsoetan* (Etor 202, 1989)
- *Karlisten leenengo gerrateko bertsoak* (Auspoa sail nagusia 4, 1992)
- *Karlisten bigarren gerrateko bertsoak* (Auspoa sail nagusia, 1997)
- *Kuba-ko gerra* (Auspoa 161, 1983)
- *Soldaduzkako bertsoak* (Auspoa 139, 1979)

Jan-edanak

- *Jan-edanaren bertsoak* (2 T.), (Auspoa 154, 155, 1982)

Jokoak

- *Euskal jokoak bertsoetan* (2 T.) (Auspoa 180, 183, 1984, 1985)
- *Estropadak bertsoetan* (Auspoa 281, 2003)

Laborarien bizitza

- *Nekazariak bai miseriak* (Auspoa 140, 1979)
- *Noe'ren ontzia* (Auspoa 136, 1979)
- *Baso-mutillak* (Auspoa 134, 1979)

...

Zortzi sail atera zaizkigu baina garbi dago egile ezaguna duten bertsoek askoz ere gai gehiago ukitzen dutela eta hainbat eta hainbat azpisail molda daitezkeela.

Halaber, Zavalak badu artikulu bat beste askoren artean txit interesgarria «Bertso-paperak» deitua, zeinaren hasieran aipatzen duen Iztuetak idatzitako *Guipuzcoaco Provintziaren condaira edo historia...* (1847), non dioen besteak beste, *orai zernai gauzaren berriak paper moldizkidatuetan zabaltzen diraden bezela*¹⁶. *Zernai gauzaren berriak* ematen bazuten garbi dago gaiak ez zirela bi soilik, erlijioa eta gerra adibidez, beste anitz ere tratatzen zituztela baizik.

¹⁶ ZAVALA, Antonio, «Bertso-paperak», *Auspoaren auspoa I (Itzaldiak / conferencias)*, Auspoa 238, Donostia 1996, 325-350.

Zavalak berezi egiten ditu bertso-paperak eta erromantzeak, zeren dioen arabera, *oker ez banago, paperetan inprentatu eta zabaldutako erromantzerik ez dago. Izatekotan ere, bat edo bi geienez.*

Pundu honetan ez nator bat Zavalarekin, batipat kontutan hartzen badiugu Iparraldeko bertso-paperak eta ondoren aurkeztuko ditugun balada edo erromantze arruntak.

4. Garbi dago sailkapen kontuetan bakoitzak bere kopetekoak dituela gogoko.

Adibidez, Lakarrak & besteek hedadura aipatzen dutelarik Balada Propioak eta Amankomunak bereizten dituzte. Lehenean 12 eta bigarreanean 28 ematen dituzte. Honela, hain zuzen:

I.1. Balada zaharrak (I.1. Beotibar; II. Sandailia; III. Aramaioko Kanta; IV. Arrasateko erreketak).

Balada zaharren zatiak (V. Akondiako gudua; VI. Urrexolako gudua; VII. Olaso; VIII. Salinasgo kontea; IX. Juan de Lazkano; X. Ioanikoteren kanta; XI. Txanfarronen kanta; XII. Britainako kantorea).

I.2. Eresiak (E.1. Milia Lasturkoren eresiak; E.II. Martin Bañez Artazu-biagakoren eresia; E.III. Diego Lopez Harokoaren eresia)

Hauei erantsi beharko litzaizkieke bai Antonio Zavalak (*Euskal erromantzeak*, 1998) aipatu Fernando V-ren kanta (1475), Domenjon Gonzalez Andia-ren kanta (c. 1482) eta Naparroako Kondestablearen kanta (1493), bai eta Julen Arriolabengoak¹⁷ aurkiturik kantak Ibarguen-Cachopin-en kronikan, besteak beste: Butroeko andrearen eresia; Salinasko kontea eta Errodrigo Zaratekoa.

Orotara hogueiren bat erliki edo kanta zati edo balada zati lirerateke, zeren Beotibarko kanta aurkeztean Garibayk horrelaxe dio, *cuyo comienzo es d'esta*

¹⁷ ARRIOLABENGOA, Julen, *Euskara Ibarguen-Cachopin kronikan. Testu zaharren ediziorako kontribuzioa*. Euskaltzaindia BBK, Bilbao, 2008.

forma. Bestalde beharko litzateke lehenik ikusi ea kanta guzti hauek edo zatiok balada diren¹⁸.

Balada delako hauen tituluak ere aztertu beharko genituzke. Batzuetan izen propio bat besterik ez da erabiltzen (Beotibar...), bestetan *Kanta* hitza erabiltzen da (I.1.III; I.1.X; I.1.XI), orain *Gudua* (I.1.VI; I.1.VI), gero *Eresia* (E.1.; E.II; E.III), eta batean *Kantorea* (I.1.XII) ere bai.

Gure uste apalez batu egin beharko litzateke izendatzeko sistema, eta ez onar adibidez *Kantorea* hitza hegoaldeko erromantze batentzat, zeren ongi badago *Bereterretxen khantorea*-ren kasuan, zubererazko hitza baita, ez dut uste egoki denik izendatzea *Bretainako Kantorea*.

Halaber testu irakurketa zuzenaren alde, esan behar dugu adibidez, Arrasateko erreketaren kanten artean badela irakurketa txar bat edizio batetik besteetara iragan dena: *Guipuz hondo ederric* (Lakarra, et. al., 1983, 23), Juaristi (1989, 22) berdin, Arriolabengoa (2008, 91), edota internet-en www.klasikoak.armiarma.com, azpimarratu arren koordinatu nuen euskal literaturaren historian¹⁹, Mitxelenak egin zuela irakurketa zuzena, alegia, *Guipuz sendo ederric*, orijinalaren fotografiak ongi behatuz.

5. Lakarra et al., «Tradizio moderno textuak» ikertzean bitan banatzen dituzte:

- II.1. Balada tradizionalak (XIII-L), eta
- II.2. Balada arruntak (A1- A14).

Balada Tradizionalak aztertzean hastean hauen artean kokatzen duten *Ahetzeko anderea-z* ari direlarik, honakoa diote oinoharrean: *Santa Klararen kristau kondairarekin antza izan arren balada gisa ez du kiderik, dakigunez, beste inongo tradiziotan (ikus bere sarrera)*²⁰. Garbi utzi genuen gure lantxo

¹⁸ Ene ustez adibidez XIV. mendean bizi izan ziren Pedro IV de Aragón (1319-1387) eta Juan I de Castilla (1358-1390) gaitzat duen kanta ez litzateke kanta lizun bat baizik, inolako ixtoriorik gabea. (Ik. Patricio Urquizu, *Poesía Vasca. Antología bilingüe*. UNED, Aula abierta, Madrid 2009, 114-115).

¹⁹ URQUIZU, Patricio et al., *Historia de la literatura vasca*. UNED, Madrid, 2000, 115.

²⁰ LAKARRA, Joseba et al., *Aip. Lib*, 99.

batean²¹ paralelismorik ez zaiola falta europear tradizioan, hala nola kanta frantses, italiano eta okzitanoetan, gaia frantsesez *La Maumariée vengée par ses frères*, deitu izan delarik²². Bestalde ez dago dudarik *Urrutiako anderea* gai berari buruzko beste kanta bat dela, edo Orpustanen hitzetan beste bertsio bat.

Sortu nintzan Etxauxian kantaren testu transkripzioa egitean Zavalak < ü > ak ez markatzeaz gain, < h > -ak ere ahanzten ditu, garbi seinatuak daudenak Chahoren kantutegian: *lekhü* (2.2.), *phenax* (2.4., 8.3.), *khanbera* (4.2.), *bilho* (4.4.), *althe* (7.3.), *muthila* (10.1.), *sarthü* (11.3.)...

Frantziako anderea deitu baladaz edo gaztelaniaz la «suegra perversa» denaz hona zer dioen Cid-ek:

Este motivo no tenía correspondencia en los dos textos navarros que se conocían hasta ahora, pero la versión de Gartzain (Irurita, Baztán) facilitada a Aitzol por Bitori Etxebarria en 1934, y publicada por primera vez por Antonio Zavala, muestra que también en el modelo altonavarro existe ese intento frustrado de la esposa de salvar su vida apelando a la codicia del asesino:

– Gaizueu bat urre badut aitetxik emana,
bizik uzten banauena eman datzuet dena.

Baina garbi dago Aitzoli Bitori Etxeberriak bidalitako bertsoa, Gartzaingo Inazia Indaren ahotik jaso ez dela Zavalak ematen duen bezala eta honi Cidek kopiatzen dion legez, hots:

Yendiak eldu dire andik-emendik,
Nere arreba Yuana ezta ageri iñundik.
– Gaizueu bat urre badut aitetxik emana,
Bizik uzten banauena eman daizuet dena.

²¹ URKIZU, Patri, «Viejas baladas vascas del cancionero de Chaho», *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. XI, UNED, Madrid 2005, 30-109. Interneten www.uned.es –en aurki daiteke.

²² DONCIEUX, George, *Le Romancéro populaire de la France. Choix de chansons populaires françaises. Textes critiques*. Paris, Émile Bouillon, 1904.

Baizik eta fotokopiak dioenarenaz²³:

Yendiak eldu dire andi emendik
nere afeba Yuana ezte ageri ifondik:
gaizueuet uré baut aitetxi emana
bizik uzten banauena eman daizuet denak.

Zein hobekuntzarik gabe transkribitu beharko litzateke modu honetan:

Jendiak eldu dire andi emendik
Nere arreba Juana ezte ageri ifondik:
– Gaizue²⁴ bet urre baut aitetxi emana
Bizik uzten banauena eman daizuet denak.

Eta ez dira aldaketa horiek bakarrik egiten dituenak bere irakurketan Zavalak. Ondorioz hondar aletxo tipia pilota bilaka daiteke eta azkenean bola handia, eta iristen dena irakurle arruntarengana orijinaletik nahiko urrun egon.

6. Balada arrunten artean bada bat, Lakarrak et al. arabera A.X. dena, nik txikitan amaren ahotik hainbestetan entzun nuena: *Markesaren Alaba* kanta. Arejita eta bestek bertso narratiboak barnean ematen dute berau Fruizko eta Aulestiko aldaeretan. Aldaerok honela ematen dute lehen bertsoa:

A.X. (1960)

Zeruak eta lurrak /	egin zituana /
memoria argitzera /	atoz neregana /
esperantza badaukat /	zedorrek emana /
kunplituko dedala /	desioa dedana. [Lakarra & al., 229]

²³ KM Kulturunea, 091 AIT-93, 003.

²⁴ *Orotariko Hiztegia*: **gaitzeru** (G-goi-to-bet-nav, AN-ulz, L, BN; Ht VocGr 334 (*gaize-*), Lar, Añ (G, AN), HeH Voc, Dv, H), **gaitzuru** (AN-gip-egüés, BN, S, R; Aq 14 (R), Arch ms. (ap. DRA), HeH Voc, Gèze, Ith 44, H, StJayme (BN, ap. DRA)), **gaitziru** (B, S; SP), **graitzu** (Sal; ZMoso 66), **gaitzui** (S), **gaizuru**, **gaiziru**. Ref.: A (*gaitzeru*, *gaitzuru*, *gaitziru*, *graitzu*); A Apend (*graitzu*); Lh (*gaitzirü*, *gaitzuru*); Giese MolinS 623; Iz R 403, Ulz (*gaitzéru*); Lrq (*gaitzuru*); Izeta BHizt (*gaitziru*); Gte Erd 195. ♣Cuartal (medida de capacidad para grano y frutos secos); celemin (en textos bíblicos).

Fruiz (1982)

Zeruak eta lurrak	egin zituena
memorie argitzen	nator neu zeugana.
Esperantza badeukat	berorrek emana
kunpliduko dedala	deseo dedana. [Arejita & al., 114]

Aulesti (1984)

Zeruak eta lurrak	egin zituanak
Memoria argitzen	atoz niregana.
Esperantza badaukat	zerorrek emana,
Kunplituko dedala	desio dedana. [Arejita & al., 117]

Bertso-papera (c.1860)

Ceruac eta lurrac /	eguin zituana /
memoriya arguitzen /	atoz ni regana. / [sic]
esperanza badaucat /	cedorrec emana /
cumplituco dedala /	desio dedana. [Donostiyan, Pozo-ren moldizkiran]

A.X.-ak Euskaltzaindiak, *Euskal-kantak* (Bilbao 1960) dauka iturri gisara. Fruizekoa 1982an eginiko biltze-lanean Katalina Sagastiren ahotik hartua da, eta Aulestikoa 1984an Maria Juana Uriguen-engandik jaso. Eta Pozo-ren moldiztegiak Donostian 1860.urte inguruan funtzionatzen bazegoen garbi dago Sebero Iturrino mutrikuarrak ipinitako BERSO BERRIAC AMORIYO FIÑARENAC²⁵ hedadura aski handia izan zutela eta ez bakarrik Gipuzkoan, zeren Gernikako Imp. Artística de Goitia y Hormaecha-k aldaera oso txikiz honelako titulua ipini zion: *Marquesaren Alabaren Bertso Berriac*.

Edizio bat egiterakoan ene ustez lehenetsi beharko litzatekeela bertso-papera, oinoharretan, noski, aipatuz nola bilakatu diren *Mendebaldeko Euskal Baladak* bezala, egun interneten musika talde ezberdinen bertso ezberdinak entzun daitezkeela eta antzerki ere bilakatu izan dela²⁶...

Zavalak garbi uzten du gainera zein izan daitekeen bertso-paperean iturria, alegia, gaztelaniazko literaturan ospetsua den *Los amantes de*

²⁵ KM kulturunea, C-563 F-34.

²⁶ ETXAIDE, Jon, «Markesaren alaba». EGAN, Donostia 1958, 265-299.

*Teruel*²⁷ leienda, zeini buruz idatzi dituzten Pérez de Montalban, Tirso de Molina, Hartzenbusch eta Tomás Bretonek besteen artean poemak, antzerkiak eta opera. Bestalde ezaguna da ere gaiak baduela XIV. mendeko etorki ospetsua, hots, Boccaccioren *Il Decamerone*-ko *Gerolamo eta Salvestraren ixtorioa*. Baina kasu honetan alderantzizkoak ziren aberastasunak. Gerolamo zen aberatsa eta Salvestra, sastre pobre baten alaba.

7. Eta Lakarrak & al., ematen dutenean antologiaren amaieran FI, FII bezala *Balada apokrifoa* bezala *Altabizkarko kantua* eta *Leloren kanta*, ongi dagoela esan behar dugu sail hori berezitzea, eta sail horretan beharko lukeela adibidez joan *Romances históricos* bezala lehen sailean Zavalak aipatzen duen *Gainkoak deizula egun on*, (1998:83-88) zeina *Urthubiako alaba*-ren kanta apokrifoa den, halaberetsu gertatzen dena *Domingoren eresia*-rekin²⁸. Biok erabat noblekoak. Hala nola Chaho eta Hiribarren artean moldatu zuten *Annibalen kantua*²⁹. Edota Klaudio Otaegik asmatu *Beotibarko kanta*³⁰, hainbestetan Lurdes Iriondok kantatua, zeinetaz Cid-ek esaten digun:

El hecho de que tales baladas populares resultasen falsas, no resta nada a la influencia efectiva que tuvieron en muchos casos para dignificar las lenguas y culturas de varias de las naciones sin Estado³¹.

8. Irizpide modernoz eginikoa da *Euskal Baladak* (1983), noski, baladen geografia ikertuz, dialektoak aztertuz eta mapak eginez. Halere hitzaurrean kontraesanik bada, zeren lehenik badiote *erlijiozko gaiak hain dira ugari non banaka batzuz baizik ez ditugu sartu* (8. or.) geroxeago diote *gaien zerrenda exhaustiboa egitea izan da gure asmoa*, (9. or.). Asmoa asmo gelditu zitzaizela esan behar, hain garrantzizkoak ohi diren doinuak, esate baterako, beste

²⁷ ZAVALA, Antonio, «Terueleko maitaleak eta Markesaren Alabaren bertsoak», *Auspoaren auspoa IV (Itzaldiak / conferencias)*. Auspoa, Donostia 2006, 275-279.

²⁸ URKIZU, Patri, «Apokrifoen eta kritikarien saltsa-maltsez», *Balada zaharrez*. Erein, Donostia 2005, 17-39.

²⁹ URKIZU, Patri, *Agosti Chahoren bizitza eta idazlanak 1811-1858*. Euskaltzaindia. BBK, Bilbao, 1992, 63-64.

³⁰ URKIZU, Patri & AZURMENDI, Xabier, «Beotibar'ko kanta», *Klaudio Otaegi olerkaria (1836-1890)*, Donostia, Etor, 1991, 99.

³¹ CID, Jesús Antonio, Aip. art., 74.

zenbait antologiatan ageri direnak falta baitzaizkie. Bestalde, zenbait ortografia erratez eta akatsez gain aurkibidea ez da oso argia, eta forma aldetik baladen aurkezpenak badu hobetzekorik.

Neurtitzak aurkezterakoan Hegoaldeko ohitura eta jaidurari jarraiki izan diote, adibidez, hiru bertsolerroz zegoena etorkizko antologian lau bertsolerrotan eman dute, hala nola, *Haltzak ez dū bihotzik...*³²; edota *Goizian goizik jeiki nündüzün espusa nintzan goizian ...*³³ laukoa zortzikotan. Nire aldetik Iparraldeko ohitura gogokoago dut.

9. Halaber A.XIV. PULUNPA tituluz ageri zaiguna eta Michelen liburutik hartua (348-352), laukoa zortzikotan ematen da, baina 15. bertsoa seikoan ageri da. Bertsolerro batek ihesi egin zion Micheli eta hau kopiatu dutenei, baina Goitiñori esker, alegia, 1894eko uztailaren 28an plazaratu *California-ko Eskual Herria Berriketariari* esker badakigu zein den falta zen bertsolerro hori: *Eskual herriaz oroitzean nigarretan urturik*. Horrela bada Léopoldina-Rosaren hondoratzeaz Jean Etcheto «Katxo»-k 1842an egindako kanta osaturik dauka. Honek ematen digu pentsatzera Goitiñok ziuraski bere aldizkarirako erabili ohi zuena galdu edota iritsi ez zaigun bertso-paper moldiztegitua izanen zela. Beraz, nire ustez hobeto litzateke eman beharrean

*Frantziatik jin ginen
zer nahi den gostarik,
ginituien erresursa
guzia xahaturik:
Montebideon gira orai
xagrinez aberasturik.*

(Lakarra et al., 244)

Goytiñoren arabera ematea:

*Frantziatik jin ginen zer nahi den gostarik,
Ginituien erresursa guzia xahaturik:*

³² KKK 142.

³³ SALLABERRY, Jean D-J., *Chants populaires du Pays Basque*, Veuve Lamoignon, Bayonne 1870,190.

Monte-Bideon gira orai xangrinez aberasturik,
Eskual herriaz oroitzean nigarretan urturik³⁴.

10. *Urkamendiko baladak* sailari dagokionez eta Xabier Kaltzakortak³⁵ bereziki bilduma exhaustiborik egin ez arren aski artikulu interesgarria gaiaz egiten duena osatuz nire bilduma oraindik argitaragabea burutu dut berrogei kanta asko oraindik ezagunabe edo gutxi ezagunak direnekin³⁶. Eta berrogei kanta hauetarik hamarren batek bakarrik ez dute egile ezaguna. Hauei buruz Orixek honakoa zioen «Los reos poetas» artikuluan³⁷:

En nuestra siempre desdeñada y no bien conocida literatura popular se cultivó hasta nuestros días un género de poesía, cuyas muestras se echan de menos en nuestros cancioneros. Hemos alcanzado la tradición, que en nosotros se interrumpe y desaparece definitivamente, de que los más insig- nes criminales, los destinados al cadalso, cantaran el arrepentimiento de sus crímenes en verso, construído por ellos mismos.

Jenero berezitzat jotzen du, beraz, Orixek hiltzaileek berek moldatu omen bertsoak kantatzen zituztenak; baina honi buruz beste erara pentsatzen du Julio Caro Barojak, honakoa baitio:

Desde un punto de vista literario o ideológico no cabe duda de que la Literatura popular sobre crímenes no está escrita, en su mayor parte, por criminales y lo que refleja no son tanto hechos reales debidos a aquellos como conceptos válidos en una sociedad popular, o admitidos por una parte considerable de aquella. Los cantos sardos, corsos o sicilianos recogidos por Bouillier, Tommaseo y, sobre todo, Pitré, son producto de una sociedad entera, no de unos criminales dedicados a la versificación, salvo en casos contados³⁸.

Hitz hauek ere zenbait gogoeta merezi dute. Badakigu Heriotza eta Literaturak, harreman zuzenak izan dituztela mendeetan zehar. Joseph Le

³⁴ California-ko Eskual Herria berriketaria, San Francisco. 1894-VII-24.

³⁵ KALTZAKORTA, Xabier, «Bertsojarrietatik ahozkoa (Urkabe-bertsoak euskaraz. Estudiante gaztearenak eta beste)». Internet.www.mendebalde.com...

³⁶ URKIZU, Patri, *Urkamendiko baladak*. Donostia 2010. Argitaragabea.

³⁷ ORMAETXEA, Nicolás, «Los reos poetas», EUZKADI, 1927, nº 4551.

³⁸ CARO BAROJA, Julio, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid 1969, 148.

Floch-ek³⁹ dioskunez, mendebaldeko hirietako kaleetan zehar kantari ibiltzen ohi ziren bertso saltzaileak juglarren ondorengotzat har ditzakegu. Eta kantatzearekin batera saltzen zituzten bertso-papera era orotarikoak zitezkeen: gerra kantak, amodiozkoak, kantikak, noelak, santuen bizitzak, irri eta ziri egitekoak, urkamendi eta gilotinako ixtorioak kontatzen zituztenak...

Azken hauetan arreta pixkat paratuz ohartuko gara jada XI. mendean *Codex Calixtinus*-ean aipatzen zaigula *Urkatuaren Miraria*, zein XIII. mendean Alfonso X. jakitunak bere *Cantigas a Nuestra Señora* liburu ospetsuan jadanik jasotzen duen. XV. mendeko bukaeran moldatu zituela François Villon poetak bere *épitaphe* edo *ballade des pendus* ospetsua eta XVI. mende bukaeran, 1587an hain zuzen, Maria Stuart hil zutenean, historialariak dienez Parise beterik zegoela gertakizun triste hari buruzko bertso-paperez, *pasquils [complaints], placards, tombeaux et discours sur cette morte violent voloient...*

Aidean zebiltzan bertso-papera, eta hori dela eta frantsesek izen hori emango diete, hain zuzen: *feuilles volantes*...Espainian hedatu ohi zen deitura, *pliegos de cordel* izan zen, edota *romances de ciego*, eta jada XVI. mendeaz geroztik hilketak eta gertaera odoltsuak kontatzen zituztenak ere ez ziren gutxi⁴⁰.

XVIII. mendean Louis-Sébastien Mercier-ek Pariseko ikuskari ospetsu batean kale kantariei buruzko honako irudia utziko digu:

*Un parricide, un empoisonneur, un assassin, le lendemain, que dis-je, dès le jour même de leur supplice, enfantent des complaints qui ont chantées dans tous les carrefours et composées par les chanteurs du Pont-Neuf.*⁴¹

³⁹ LE FLOCH, Joseph, «Chanteurs de rue et complaints judiciaires. Quelques remarques à propos des complaints françaises», *Histoire et justice, Panoram de la recherche. Le Temps de l'Histoire*, nov. 2001, 155-168.

⁴⁰ Anónimo: «Coplas hechas sobre un caso acontecido en Yerez de la Frontera de un hombre que mató a 22 personas.», s. XVI. Ik: Carolina LECOQ, 1988, «Los pliegos de cordel» en *las bibliotecas de Paris*. Madrid: Printing Books, s.a., 72.

⁴¹ *Tableau de Paris*, 1788. (Paris: Horizons de France, 1947, 156.)

Alegia, aita hiltzaile, pozointzale eta bestek, hitz batean asesinoek beren zigor egunetik bertatik izaten ohi zituztela plaza, merkatu eta bide gurutzetan beren bitzta tragikoak kontatzen zituzten kantak.

Euskal Herrian ere ez ziren ezezagunak honelako kantak, horixe baitio Francisque Michelek bederen, *comme ailleurs, les complaints composées dans le Pays Basque à l'occasion de crimes célèbres et du supplice de leurs auteurs sont en grand nombre*⁴², hots, ugariak zirela ere gurean hilketen ondoren urkamendiko edo gilotinako zigorraren okasiorako moldatzen ohi ziren bertsoak eta kantak. Hauxe dio 1857an Michelek, baina tamalez oso gutxi iritsi zaizkigu arruntak ziren bertso haietarik. Hamar bakarrik dira data horren aitzonekoak.

Kantu hauek antzerki ohikoen arabera, hitzaurre moduan moldatu bertso-formula batzuekin hasten dira (Pastoraletan *Lehen Pheredikiek* bete ohi duten funtzio berdinez). Gero kontakizuna edo ixtorioa dator, krimena edo hilketak, –maiz gertatzen zen bezala bat baino gehiago zirenean–, alegia, ekintza. Eta azken hitzarekin (edo *Azken Pheredikia*), bukatzen dira, non ekintza odoltsuari darraion zigor esenplu emailea ageriko den, azpimarratuz ixtorioari dagokion ikaskizuna.

Michel Leclerc, Pont-Neuf-eko kantaria izan zen Parisen XVIII. mendean konplaintegileen artean ospetsuenetarikoa. Honen kanta zenbait aipatzearen hor daude, 1757ko *Damiens-en kondemnazioea*, Louis XV.ari aitzo kolpe batez hiltzen saiatzeagatik, eta 1777ko *Desrués-en etsekuzioea* Grèveko Plazan. Egun honetan prezizki, hiru kanta berri agertu ziren Lenoir polizia buruaren baimenarekin Valleyre moldiztegian inprimaturik.

Jean Baptiste Orpustan⁴³ ikerlearen arabera, Borthegaray urkamendira doaneko kanta, Lambert apaiza, *vulgo Belça*, hiltzeagatik 1723. urte ingurukoa litzateke, eta beraz, iritsi zaigun tradizio honen lehenetarikotzat jo dezakegu, Berdabioren ixtorioa hamazazpi urte geroagokoa baita, hots,

⁴² MICHEL, Francisque, *Le Pays Basque...* Paris: F. Didot, 1857, 423.

⁴³ ORPUSTAN, Jean Baptiste, «La chanson de Borthagaray» «Urzaiz», *La vallée d'Ossés en Basse-Navarre. Orzaizeko Ibarra. Bidarray, Ossés, Saint-Martin-d'Arrossa*. Baigorri: Ed. Izpegi, 2002, 265-273.

1740aren ingurukoa. Berriki Patziku Perurenak ixtorioaren inguruko xehetasun guztiak liburu eder batean⁴⁴ bildu dizkigu.

Frantzia Iraultza garaian zertxobait gutxiagotu ziren arren krimen ta zorigaitzen gainean moldatu kantak, XIX. mendean berriro ugaritu egin ziren. Pariseko Liburutegi Nazionalean milaka *complainte* aurki daitezke frantsesez. Hauen artean, gutxi batzuk euskaraz, oso gutxi gure gogorako, baina ez horregatik zokoratu edo baztertu beharrak, esan nahi digunak oroi-tzen baditugu Michelen hitzak anitz galdu direla bidean.

Kanta hauek topikoz eta formulez josiak daude, eta Frédéric Chauvaud-ek⁴⁵ azpimarratzen digunez, botereak bere ideologia propioa hedatzeko eta zabaltzeko erabiltzen zituen. Gizartearen natura orokorra baieztatzeko, moralaren garrantzia indartzeko eta betidaniko Ongiaren eta Gaizkiaren arteko borrokaz aritzeko. Noski, Boterearen eta Justiziaren ekintza eredugarriak argi eta garbi uzteko, eta honetarako heriotza zigorra, gilotina ohi zen erabiliko Frantzia XVIII. mende bukaeraz geroztik –heriotze zigorra goxatzearen, antza– eta Espainian urkamendia edota garrote *vil* delakoa.

Jean Michel Moreau eta Ernest Schnaiter-ek honela pintatzen digute XIX. mendeko konplainten kantaria. Ohol batera igoa, drama odoltsuaren ixtoria kontatzen diolarik inguratzen zitzaion jendetzari. Oihal handi bat dauka aurrez-aurre lau edo sei karratutan banatua, non hilketaren une ezberdinak ageri diren. Bertan hiltzaileak bere aizto beldurgarri zoro moduan ari da gizakiak hiltzen, eta biktinek begitarte izutua erakusten dute.

François du Sorbier⁴⁶ irakasleak Ingalaterrako biografia kriminala aurkezte-rakoan, hauen zabalkundea, bilakaera eta irakurlegoa ikertzen digu literatura ondorio hauetara iritsiz, alegia, kritikagintzan literatura klasikoa eta herrikoia-ren artean ezarri ohi diren mugak faltsuak direla eta hautsi beharrezko, berei-zketa hau azterketa sakon batek ezabatu egiten baitigu. Gaizkileak produkzio

⁴⁴ PERURENA, Patziku, *Goizuetan bada gizon bat... Trabukoren kantako misterioak*. Alberdania, Irun 2010.

⁴⁵ LE FLOCH, Joseph, aip. art., 101.

⁴⁶ SORBIER, Françoise du, «La biographie criminelle anglaise», *Dix-huitième siècle. Littératures populaires*. Paris: PU., 1986, 167.

idatzian XVIII. mendean, eta geroago ere bai, leku garrantzitsu eta nabarmena hartzen duela egunkarietako ixtorioetan, aitorpenetan, Justiziaren epai-erabakietan, hiltzaileen ixtorio- bildumetan, eta bestetan. Nork ez du ezagutzen, adibidez, Defoeren eleberrietariko baten heroina den *Moll Flanders* andrea?

Jean-Pierre Seguin-ek⁴⁷ bere aldetik dioskunez, kanta hauetan hainbeste aipatzen da Antzinatea eta erlijioa eta hain da handia exenplu emaitaren gogoia koplariaren baitan, ezen hilketaren ixtorioa kontatzeari aski leku gutxi uzten dion, eta halaber honelako kantak lekuko aparta direla herri mentalitateak aztertzeke eta ezagutzeko.

Eta Daniel Giraudon-ek⁴⁸ Bretañan hiltzaileen inguruan sorturiko baladak, –berrogeita hamarren bat–, aztertzerakoan honako ondorioetara iristen da. Alegia, ikus dezakegula nola bertso-paper horiek erantzun ahal izan dioten frantsesez gutxi alfabetizatua den entzule eta hartzaileari, baina bere txokotik eta bakardadetik atera eta kanpoan zer gertatzen den ere jakin nahi duenari.

XIX. mendean erruz eta modu nabarmenez zabaltzen ari den prentsa, egunkari eta astekarietan elikatzen dela koplakaria. Egunerokotasunean aurkitzen dituela albisteak, batez ere krimenen ingurukoak, bai baitaki bere entzuleak oso gogoko dituela gai tragikoak. Eta azkenik mezuak ez direla batiere iraultzaileak, kontserbadoreak baizik, aginte zibil eta erlijiosoak inposatuak noski. Areago oraindik, gertaera tragikoak tratatzeko modu berezi horren bitartez bi sotesan saldu bertso-paperekin saiatu izan dela eta ahalegindu bere neurri apalean garaiko bortizkeria eta hilketen kontrako borrokan.

Euskal urkamendiko baladegileen artean bada bat bereziki gaian espezializatu zena, Jean Etchepare donapaleutarra. Honek bederen hamahiru euskaraz eta hamabi frantsesez idatzi zituen 1873etik 1889ko epean. Konplaintegilea dugu, alegia, tragedien berri ematen duena, inondazioneak,

⁴⁷ SEGUIN, Jean-Pierre, «Canards»: une succession ouverte», *La Bibliothèque bleue & les littératures de colportage*. Ed. Thierry Delcourt & Elisabeth Parinet, Paris: École de chartes, 2000, 185-193.

⁴⁸ GIRAUDON, Daniel, «Complaintes criminelles sur feuilles volantes au XIXe siècle en Basse-Bretagne», *Violence et société en Bretagne et dans les pays celtiques*. Ed. Jean-Yves Carluier, Brest: Centre de Recherche Bretonne et Celtique, 2000, 169-198.

itsasuntzien ondoratzeak, baina batez ere kriminalen koplaria dugu Etchepare. Hitz lauz eta modu xume batez ematen dizkigun asasinamenduen **explikazioniak** direla eta, esan dezakegu frantsesez deitu **canard**, euskal ixtorio beltzen kontakizunetarako bidean saiotxo bat direla eta aitzindari dugula gure literaturaren esparruan. Eta kontutan hartzen badugu non inprimatu ziren bertso-paperoak (Baiona, Orthez, Akize, Pabe, Foix...) eta euskaraz ez ezik frantsesez ere idazten eta moldiztegiarazten zituela gaiztaginen kontrako eta onbidearen aldeko konplaintok, bere mezua ez zen mugatu Ipar Euskal Herrira soilik, Pirineoko beste herrialdeetan ere barreiatu bide zen⁴⁹.

11. Beste kasu batean, esate baterako, Beholako guardaren hilketa kontatzen den baladan, badakigu Jean Moulrier «Oxobi»rena dela eta 1922an jada *Euskaldun Kantariak* liburuxkan moldiztegitua. Kasu honetan, ordea, interesgarria da nola herri memorioak aldatzen dituen kantak eta hitzak. Ikustea nola konprenitzen ez dituenean zenbait hitz bere kasara asmatzen dituen. Adibidez, mila bederatzirehun eta hogeitabiko edizioan kantak honela diosku:

Gauak ardura Otsailean hotz,
aurten hegoa maiz hari:
Adanak lore, mertchikak ere
aitzinka primaderari ...⁵⁰

Ohiko diren naturari eskaini lirika bertsoak, –Manuel Lekuonak dekoraziozko poesia deitzen zuena–, tartekatzerakoan trajerian, ordea, kantariak ez bide ditu konprenitu, edo ahantzi egin ditu, kasu honetan Pierrot Bordak, eta beste honakoak asmatu dizkigu:

Gauak ardura hotz,
aurten negua maiz ari,
Mertxikak lore andanak ere
aitzinka primaderari.

⁴⁹ URKIZU, Patri, «Jean Etchepare. Konplaintak (1873-1889)». *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. UNED, Madrid, 2010, XV, 171-229. www.e-spacio.uned.es...

⁵⁰ URKIZU, Patri (Ed.), *Senpereko Kantu Xaharrak. Oxtikenekoak* Kultur Elkartea. Eusko Ikaskuntza, Donostia, 2001, 15.

Non ikusten dugun *hegoa* hitzak *negua* eman duela eta *adanak* (edo aranak) *andanak* bilakatu dela zentzua aldatuz. Gure ustez garbi dago ematekotan testu bat, lehena beharko genukeela inprimatu, hots, 1922koa eta ez 2000ko ediziokoa.

12. Cid irakasleak aipatu artikuluan⁵¹ honakoa dio:

En el estudio global sobre la tradición vasca habrá que tenerse en cuenta, al menos como hipótesis, la existencia, en los siglos XVIII y XIX, de una especie de moderna «juglaría» (tan distante del bertsolarismo como de la poesía culta o semiculta que por entonces se cultivaba), que actúa en la parte francesa del país y no tiene correspondencia en las provincias meridionales.

Jean Etcheparek eta bere emazteak plazetan kantaturiko eta saldutako bertso-paperei «moderna *juglaría*» dei ote diezaiekegu? Baliteke, baina hain urrun ote daude hauen kantak bertsolaritzatik, edota zenbait bertsolari ospetsuk moldiztegirarazten zituzten kantetik?

Bestalde oinohar batean esaten digu geroxeago: *Según Juaristi, es posible que algunas baladas francesas pasaran al vasco a través de versiones gasconas o bearnesas. La hipótesis es ciertamente plausible y lógica, pero no conocemos ningún caso concreto en que ello pueda probarse*⁵².

Geuk ere ez, zeren ikusi eta aztertu ditugun adibideetan⁵³ beti bazen etorkian edo paraleloki bertsio frantsesa, baina ez biarnesa.

Honen ondoren baladen konparazioak direla eta Cid-ek hauxe dio:

*En contraste con esta abundancia de conexiones, a la vez temáticas y genéticas, de la balada vasca con la francesa y catalana, no deja de ser sorprendente el que no exista – como ya indicábamos – ni un solo tema baladístico vasco que dependa del Romancero castellano. Incluso cuando existe coincidencia «argumental» en los temas vasco y castellano, se trata de tipos de balada por completo distintos, y es descartable cualquier relación genética entre una y otra balada*⁵⁴.

⁵¹ Aip. Art., 88.

⁵² Aip. Art. 89.

⁵³ URKIZU, Patri, «Itzulpen eta moldatze moduez», *Balada zaharrez*, 2005, 39-64).

⁵⁴ Aip. Art., 90.

12. Ez nago ni hemen dioenaz hain seguru, eta adibide bat emango dut kontrajarriz. Hots, **Laxaro Perurenarena**. Bertsoegile honen berri Patziku Perurenak ematen digu, Antonia eta soldatu haurjaleak deritzan gaiari buruzko bertsoen paratzaile bezala. Extremaduran gertaturikoa 1848an⁵⁵, eta Laxarok moldatu zuena bere kasa⁵⁶. Data ez dakigu zehazki, baina bigarren bertsoerloan, *Oain dela eunda larogei urte Extremaduran pasea*, dio, eta gure kalkuluak onak badira *eunda* delako hitza soberan da eta 1928. urtean geundeke.

Aiarreko Laxaro Perurenaren kasuan honaxekoa dio Patziku Perurenak⁵⁷: *Gertakari izugarri honi buruzko kronika edo nobela gisakoren bat izan behar du espainolez argitaratua, baina ez dut zuztarrenik inon bilatu; saiatu ere ez asko, egia esan.*

Iturriarekin topo egin baikenuen, guri, ordea, interesgarria iruditu zaigu konparatzea bertsoen bat edo beste ikusteko bertsolariaren antzea. Hona adibidetxoa:

[...] *Serían como las ocho, llaman los cuatro a la puerta,
Abre la Antonia y entraron con muchísima cautela,
Diciendo no hacer ruido porque alguien no nos sienta.
Se meten en la cocina, empiezan a partir leña,
Ponen la sarten al fuego y con aceite la llenan.
Llama Francisco a la Antonia que estaba dando teta
A su desgraciada hija, y al instante se presenta.
¿Qué es lo que quieres, Francisco? Qué he de querer, considera,
Quiero que estés con nosotros y disfrutes de la fiesta;
Y tomándole la niña, al momento la degüella,
Sin que la infeliz madre el libertarla pudiera*⁵⁸.

⁵⁵ HORROROSO ATENTADO *que han cometido cuatro desalmados en una aldea de la provincia de Estramadura con una tierna niña de diez meses, á 16 de enero de este presente año de 1848.* Imprenta de Cristobal Miro, calle de Arrepentidas, núm. 5 tienda. Madrid, Autor: Duart. (SEGURA, Isabel, *Romances horrosos. Selección de romances de ciego que dan cuenta de crímenes verídicos, atrocidades y otras miserias humanas.* Alta Fulla, Barcelona 1984, 49-52.)

⁵⁶ ZUBIRI, J.J. & PERURENA, P., *Goizueta eta Aranoko hizkerak*. Iruñea: Nafarroako Gobernua, 1998, 212.

⁵⁷ ZUBIRI, J.J. & PERURENA, P., *Goizueta eta Aranoko hizkerak*. Nafarroako gobernua, Iruñea 1998, 211.

⁵⁸ Op. cit., 50-51.

Eta euskaraz hona moldaketa:

*Andreagana lau lagun joanda, atean zaizkio jarri,
Esanez: «Ola Antoniatxo! Atoz beraño zerorri.
Notizi onik etzakartela, abudo zion igarri.
«Jose Frantzisko il zala baña. Ara bizirik etorri!»
Atea ireki zuan andreak; ta lau lagun ziran sartu.
Ta bularrean zeukan aurra bereala zion kendu.
Lepoa moztu, tajadak egin, gero prijitzzen paratu
Afari on bat guztientzako biar zutela plantatu.*

Garbi dago Duartekek idatzi gaztelaniazko lau orridaldeko plegua euskaraz hamaika bertsoan emateko bere labur beharra eta lakonismoa erabili behar izan dituela Aiarreko Laxarok.

13. Eta hona zer dioen Antonio Zavalak⁵⁹ Eibarko hilketaz Patxi Erauskinen moldatu bertso paperaz:

Eibar'ko eriotza onetzaz zerbait geiago ikastearren, garai artako periodikoak zer zioten irakurtzea on litzakela iduritu zitzaigun. Donosti'ko La Voz de Guipúzcoa eskatu ta aztertu genduan. Onek diona urrengotan arkituko du irakurleak. Bertsolariak dionarekin, oso batera dator. Dударik gabe, Erauskin'ek periodikoren batetik, eta bearbada onetxetatik, artuko zituana bere esatekoak. Egiten duana auxe da: periodikoak erderaz eta itz-lauz esaten duana, berak euskeraz eta bertsoan jarri.

Ori ikusita zera batez oartu giñan. Garai hatean, antziñako denboretan alegia, bertsolariak berak ikusita edo besteren bati entzunda ikasten zuan gertaeraren berri, eta besterik gabe bertsoak jarri.

Baiñan gero, periodikoak ugaldu ziranean, auetatik asi zan esatekoak ateratzen, gai askotarako beintzat. Alegia, periodikoa jarri zan gertaera eta bertsolariaren tarteetan. Inor oartu gabe egin bazan ere, aldaketa aundia izan zan ori bertsolaritzarako. Geroztik, berriz, bitarteko berriak sortu dira, irratia eta telebisioa batik-bat.

Beraz, garai batean ahoz-ahoko tradizioaren lekuko zuzenak baziren koplariak, denboraren poderioz eta kazetaritzaren eraginez, batez ere XIX.

⁵⁹ ZAVALA, Antonio, *Patxi Erauskin bertsolaria (1874-1945)*, II. Auspoa 131, Donostia 1978, 15.

mendean eta XX. mendeko lehen partean hauetarik hartzen zituztela gaiak beren bertso-paperak burutu, moldatu eta gauzatzeko. Eta Iparraldean frantsesetik zen bezala, Hegoaldean gaztelaniatik hartzen zutelakoan nago, besterik gabe.

Galdera xume bat datorkit burura? Zein da lehenago garaiotan bertso-papera ala kanta? Zavalak dioskunez:

Erri-literatura geienetan berdin getatu da. Aozkoak izan ziran asiera batean, eta paperera gero pasa. Batzuek lenago, besteak geroago eman zuten pauso ori. [...] Berdin esan genezake beste poesia-mota askorengatik ere. Adibidez, koplak zaarrak, errondakoak, trikiti-dantzarakoak, aurrakantak, seaskakoak eta beste asko eta asko. Auek oso gutxitan atera izan dira bertso-paperean. Azkue'ren kantutegia artu besterik ez dago⁶⁰.

Baina ikus dezagun itsasoko tragediari buruzko kanta bat. Azkuek⁶¹ gure itsasuntzi honen tragediari buruz moldatu zen kanta baten bertso pare bat jaso zuen Ziburun, *Bordeletik joan ginen...* bertsoleerroaz hasten dena, baina guk hamasei bertso-tako bertso-papera, SAINT-PAULGO GIZAJALEAK deitu duguna⁶² eta honen hitzaurrea prosaz aurkitu dugu. Historia triste hau ere bere aldetik jaso zuen *Journal des Instituteurs* delakoak⁶³, Dupré jaunak Ministroari zuzendu gutun batekin, non konparatzen duen Méduse-ren hondoratzearekin, eta non Bernier, bigarren kapitainaren txostena ere ematen den.

Halaberetsu **Jean Etchepare** donapaleutar koplariak⁶⁴ krimenei buruzko baladez aparte bi kantu ezberdin moldatu zituen naturak eragin zorigaitzen gainean, hau da, bat 1873an gertatu **VILLE DU HAVRE**-ren hondoratzea

⁶⁰ ZAVALA, Antonio, «Bertso-paperak», *Auspoaren auspoa I (Itzaldia / conferencias)*. Auspoa 238, Oartzun 1996, 323-350.

⁶¹ AZKUE, Resurrección M. de, *Cancionero popular Vasco*. Bilbao, 1923, nº 621, T. II, 748.

⁶² Kantu Berria, 1868. *Un horrible repas*. Bayonne, Imprimerie, E. Lasserre, Rue Orbe 20. BNP, Z Basque nº 905.

⁶³ *Journal des instituteurs des écoles normales primaires, des classes d'adultes et des salles d'asile. Recueil hebdomadaire*, Paris, nº 15, 12 avril 1868, 198-199.

⁶⁴ URKIZU, Patri, *Jean Etchepare koplariaren konplamtak, 1873-1890*. Ik. 49. oharra.

kontatzen diguna⁶⁵, lainoek eta ekaitzak eragina, non 226 *pasajers ithorik* bukatu zituzten beren egunak, eta bestea 1875eko *inondazioneak*, uholde izugarriak aipatzen dituena.

Aita Donostiak⁶⁶ Saran kanta honen bi bertasio jaso zituen (n° 1007, n° 1008), baina Etcheparek moldatu eta senar-emazteek kantatzen zuten hamabi bertso 1876ko bertsiotik 1913ra soilik bi bertso kanta iritsi ziren, bi bertsiotan. Bata, Maria Agerre Lehetchipikoaren ahotik jaso ahal izan zuena 1912ko urriaren 30ean eta bestea, bertako neskamearenetik 1913ko urtarrilaren 15ean. Hona hemen denboraren poderioz sorturiko aldaketak:

Jean Etchepare (1876)

1. Untzi bat galdu zauku itsaso handian,
Berrehun bat pasajers juan da barnian,
Heiagora, marraska bazen han ordian,
Jaunari gomendatuz azken orenian.

[...]

6. Untziko kapitaina oihuka hasi zen,
Jenden kontserbatzeko baxetak non ziren?
Hiruretarik biga hautsiak baitziren,
Ororen salbatzeko bat baizikan etzen.

Marie Agerre (1912)

1. Untzi bat galdu zauku itsaso handian,
Berrehun bat *pasajer baziren* barnian,
Heien gora marraskak han ziren orduian,
Jaunari *komendatuz* azken orenian.
2. Untziko kapitaina oihuka ari zen,
Jende hoikien salbatzeko baxerak non ziren?
Hiruetarik bia galduak baitziren,
Jende hoikien salbatzeko bat baizik han etzen.

⁶⁵ 1876. M Fiche BNF, YO-2. COMPLAINTÉ sur l'épouvantable naufrage de la «Ville du Havre», *Le navire français percé par le navire anglais... 226 passagers ithoric...*

⁶⁶ DONOSTIA, P., *Cancionero Vasco*, T. VIII, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1994, 1391-1393.

Lakarra et al.-ek (T.I, 112) balada dantzatuei buruz diote: *Ez dugu ordea honelako daturik Euskal Herriari dagokionez. Gure ustez Mur de Iharasarri gaitzat duena litzateke hauetariko bat, adibidez*⁶⁷.

Halaber Kalzakortak *Dantza-kopla zaharrak* liburuan⁶⁸ xorta ederra bildu digu, baina zuzenketatxo bat egin nahi nioke, *pro domo*. Konprenituko du ongi nire sorterriko idazleak defenditzea. Iristen denean XXII. KOPLA ASMATUAK EDO AUTOREDUN KOPLAK kapitulura, honela hasten da:

Kopla asmatuak biltzen dituzten hiru sail ekarriko ditut oraingo atal honetara. Lehen saileko aleak Iruzubi delako batek asmatuak dira. Markinako Iruzubieta auzokoa izan behar zuen ezizen hori erabili zuenak.

Iruzubi hori ez da markinarra, noski, lezoarra baizik. Hots, Daniel Garbizu da (Lezo 1897 – Herrera 1984), «Zubigar» poeta eta «Tege» Tomas Garbizu musikariaren anaia, alegia, eta hiru anaien euskal lan zenbait bildu genituen Patxi Intxaurrendieta eta neuk⁶⁹. Argibide honen ondoren trikiti bertso baten transkripzioak konpara ditzagun:

- a) Arpegian naikoa
badabilki autsa,
ezpal goriak eta
lepua beltz beltza. (Kalzakorta: 2007-304)
- b) Arpegian, naikoa
badabilki antza,
ezpain gorriyak eta
lepua beltz beltza. (Urkizu et alt.: 1991-395)

Garbi dago moldiztegiko akatsak eta grafiak zuzenduz bien arteko batuketara litzatekeela trikiti zuzena:

⁶⁷ URKIZU, Patri, *Lapurdi, Baxenabarre eta Zuberoako bertso eta kantak*, I, Etor, Donostia 1991, 415-416.

⁶⁸ KALZAKORTA ELORZA, Jabier, *Dantza-kopla zaharrak*. Laratz- Ahozko literatura bilduma 6. La-bayru, BBK, Bilbao 2007.

⁶⁹ URKIZU, Patri & INTXAURRENDIETA, Patxi, *Garbizu anaiak. «Zubigar», «Iruzubi», «Tege», 1921-1936*. Lezoko Udala 1991.

- c) Arpegian naikoa
badabilki autsa,
ezpain gorriyak eta
lepua beltz beltza.

14. Ondorioak. Hautatzekotan bertso bat hau zein irizpideren arabera hautatu eta nola transkribitu?

Eman dezagun ANTOLOGIA bost (edo sei) tomotan banatzen dela:

- I ERDI AROA ETA ERRENAZIMENDUA
- II XVII ETA XVIII MENDEAK
- III XIX MENDEA
- IV XX MENDEA: 1901-1950
- V XX MENDEA: 1951-2000
- (VI XXI MENDEA: 2001-2010)

Ene ustez bertso-paperen eta baladen kasuan bi ixtori ezberdin bailirate-ke moldiztegitratze irizpideak ere hala beharko luteke. Eta noski POESIA jeneroaren azpisail gisara ezarriko nituzke.

Bertso-paperen kasuan:

- a) Egile beraren eta poema beraren bertso-paper ezberdinak ageri badi-ra, bat hautatu beharko litzateke ANTOLOGIArako: Zaharrena. Eta oinoharretan agertu diren beste bertso-paperak eta aldaerak jaso, ho-nek emango bailiguke kantaren edo bertsoen hedadura.
- b) Egile ezaguna balitz honen biografia ttipi bat moldatu bil daitezkeen datuekin, sarrera gisara.
- d) Ahalik ohar guttienak, guztiz beharrezko direnak edo bederen soilik argigarri gerta daitezkeenak bai kontestua bai hizkuntza konpreni-tzeko. Alegia, esanahia.

Baladen kasuan:

- a) Gaika aurkeztu.
- b) Pan-Hispanikoen eta Pan-Europeoen balada korrespondentziak eta IGRH-eko zenbakia eman.

- c) Oharrak gaia Europako baladen tradizioan aurkeztuz, aldaerak adieraziz eta konparazioak eginez.
- d) Musika doinuak eman.

Eta ohar xumeok eztabaidarako balioko digutelakoan besterik ez oraingoz.

Bibliografia

AREJITA, A. et al., 1995, *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*. Labayru Ikastegia. Bilbao Bizkaia Kutxa.

ARRIOLABENGOA, J., 2008, *Euskara Ibarguen-Cachopin kronikan. Testu zaharren ediziorako kontribuzioa*. Euskaltzaindia BBK, Bilbao.

AZKUE, R.M., 1923, *Cancionero popular Vasco*. Bilbao.

———, 1947, *Euskalerraren Yakintza (Literatura popular del País Vasco)*. Espasa-Calpe, Madrid.

CARO BAROJA, J., 1969, *Ensayo sobre la literatura de cordel*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid

California-ko Eskual Herria berriketaria, San Francisco. 1894-VII-24.

CID, J.A., 2000, «Romancero hispánico y balada vasca», *Antonio Zavalaren ohoretan*. Deustuko Unibertsitatea. Bilbao, 69-101.

DONCIEUX, G., 1904, *Le Romancéro populaire de la France. Choix de chansons populaires françaises. Textes critiques*. Paris, Émile Bouillon.

DONOSTIA, P., 1994, *Cancionero Vasco*, Vs. VI-IX, Ed. P. Jorge Riezu, colaboradores Juan Mari Beltrán y Claudio Zudaire. Eusko Ikaskuntza, Donostia Eusko Ikaskuntza, Donostia.

GIRAUDON, D., 2000, «Complaintes criminelles sur feuilles volantes au XIXe siècle en Basse-Bretagne», *Violence et société en Bretagne et dans les pays celtiques*. Ed. Jean-Yves Carlier, Brest: Centre de Recherche Bretonne et Celtique, 169-198.

JUARISTI, J., 1989, *Flor de baladas vascas*. Colección Visor de Poesía. Madrid.

KALZAKORTA, J., 2007, *Dantza-kopla zaharrak*. Laratz- Ahozko literatura bilduma 6. Labayru, BBK, Bilbao.

KALTZAKORTA, X., «Bertsojarrietatik ahozkoa (Urkabe-bertsoak euskaraz. Estudiante gaztearenak eta beste». Internet.www.mendebalde.com...

KANTU BERRIA, 1868. *Un horrible repas*. Bayonne, Imprimerie, E. Lasserre.

LAFITTE, P. & DASSANCE, L., 1967, *Kantu, kanta, khantore*. Baiona, Cordelier.

LAKARRA, J., et al., 1983, *Euskal baladak. Antologia eta azterketa*. Hordago, Donostia.

LECOQ, C., 1988, «*Los pliegos de cordel*» en *las bibliotecas de Paris*. Madrid: Printing Books, s.a..

LE FLOCH, J., 2001, «Chanteurs de rue et complaints judiciaires. Quelques remarques à propos des complaints françaises», *Histoire et justice, Panorama de la recherche. Le Temps de l'Histoire*, nov. 155-168.

MICHEL, F., 1857, *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*. Fermin Didot, Paris.

ORMAETXEA, N., 1927, «Los reos poetas», EUZKADI, nº 4551.

ORPUSTAN, J.B., 2002, «La chanson de Borthagaray » «Urzaiz», *La vallée d'Ossés en Basse-Navarre. Orzaizeko Ibarra. Bidarray, Ossés, Saint-Martin-d'Arrossa*. Baigorri: Ed. Izpegi, 265-273.

PERURENA, P., 2010, *Goizuetan bada gizon bat... Trabukoren kantako misterioak*. Alberdania, Irun .

SALLABERRY, J.D.J, 1870, *Chants populaires du Pays Basque*, Veuve Lamaignère, Bayonne.

SEGUIN, J.P., 2000, ««Canards»: une succession ouverte», *La Bibliothèque bleue & les littératures de colportage*. Ed. Thierry Delcourt & Elisabeth Parinet, Paris: École de Chartes, 185-193.

SEGURA, I., 1984, *Romances horrorosos. Selección de romances de ciego que dan cuenta de crímenes verídicos, atrocidades y otras miserias humanas*. Alta Fulla, Barcelona.

SORBIER F. du, 1986, «La biographie criminelle anglaise», *Dix-huitième siècle. Littératures populaires*. Paris: PU. 155-169.

URKIZU, P., 1986, «C.A.F. Mähnen-en Kanta eta Bertso Bilduma. Berlin 1857». EGAN, Donostia, 13-84.

———, 1991, *Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak. I. Anonimoak*. Etor, Donostia.

——— et al., 2000, *Historia de la literatura vasca*. UNED, Madrid.

———, 2001, (Ed.), *Senpereko Kantu Xaharrak. Oxtikenekoak* Kultur Elkartea. Eusko Ikaskuntza, Donostia.

———, 2005, «Viejas baladas vascas del cancionero de Chaho», *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. XI, UNED, Madrid, 30-109. Interneten www.uned.es –en aurki daiteke.

———, 2005, *Balada zaharrez*. Erein, Donostia 2005.

———, 2009, *Poesía Vasca. Antología bilingüe*. UNED, Aula abierta, Madrid.

———, 2010, *Jean Etchepare koplariaren konplaintak, 1873-1890*. *Revista de Lenguas y Literaturas catalana, gallega y vasca*. XV, UNED, Madrid, 171-229. Interneten www.uned.es –en aurki daiteke.

URKIZU, P. & INTXAURRANDIETA, P., 1991, *Garbizu anaiak*. «Zubigar», «Iruzubi», «Tege», 1921-1936. Lezoko Udala.

VINSON, J., 1883, *Le flok-lore du Pays Basque. Les littératures populaires de toutes les nations. Traditions, légendes, contes, chansons, proverbes, devinettes, superstitions*. Tome XV. G.P. Maisonneuve & Larose, Paris.

ZAVALA, A., 1978, *Patxi Erauzkin bertsolaria (1874-1945)*. Auspoa, 131. Donostia.

———, 1996, «Bertso-paperak», *Auspoaren auspoa I (Itzaldiak / conferencias)*. Auspoa 238, Oiartzun, 323-350.

———, 1998, *Euskal erromantzeak. Romancero Vasco*. Auspoa. Sendoa, Oiartzun.

———, 2006, «Terueleko maitaleak eta Markesaren Alabaren bertsoak», *Auspoaren auspoa IV (Itzaldiak / conferencias)*. Auspoa, Donostia 275-279.

Literatura herrikoa, herri-literatura, herri-idazleak: herrikoitasun kontzeptuez zenbait gogoeta

RETOLAZA, Iratxe

Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea eta Euskaltzaindiko

Literatura Ikerketa batzorde-idazkaria

Sarrera data: 2011-03-11

Onartze data: 2011-06-24

Euskal Literaturaren historiografian «herri-literatura» kontzeptuarekin loturiko hainbat irizpide eta ideia nola garatu diren aztertu da artikulu honetan. Herri-literaturak edota herrikoitasunaren inguruko kontzeptuek Euskal Literaturaren Historian izan duten funtzioa aztertzeak Euskal Literatura kontzeptuaren eraikuntza ezagutzeko aukera emango digu, eta bide batez, kontzeptu horren eraikuntza eta bilakaeraren prozesuan gertaturiko hainbat tentsio azaleratuko ditu.

Hitz-gakoak: Historiografia, instituzio literario, herri-literatura, ahozkotasan.

En este artículo se estudia cómo se han desarrollado en la historiografía de la literatura vasca, criterios e ideas relacionados con la literatura popular. El analizar la función que la literatura popular vasca o los conceptos en torno a lo popular han tenido en la historia de literatura popular, nos dará la oportunidad de conocer cómo se creó el concepto de literatura vasca; y de paso, aflorará varias tensiones que se dieron en la creación y desarrollo de dicho concepto.

Palabras clave: Historiografía, institución literaria, literatura-popular, oralidad.

On étudie dans cet article comment ont été employés dans l'historiographie de la littérature basque les critères et les idées ayant trait à la littérature populaire. L'analyse de la fonction que la littérature populaire ou les concepts liés au populaire ont eue dans l'histoire de la littérature populaire e basque nous donnera l'occasion de découvrir comment a été créé le concept de littérature basque ; on verra également les diverses tensions qui ont vu le jour lors de la création et du développement de ce concept.

Mots-clés : Historiographie, institution littéraire, littérature populaire, oralité.

This paper examines how certain criteria and ideas linked to the concept of «popular literature» have developed in the historiography of Basque literature. Examining the role that has been played in the History of Basque Literature by popular literature or concepts surrounding popularness will provide an opportunity to get to know how the concept has been constructed, and will expose certain tensions that have taken place in the construction and evolution process of this concept.

Keywords: Historiography, literary institution, popular literature, orality.

1. Sarrera. Euskal Literaturaren historiografia eta herri-literaturaren kontzeptuen bidegurutzean

Literaturaren Historia orok literaturaren ikuspegi bat biltzen eta garatzen du. Zentzu horretan, Literaturaren Historia batek literatura zehatz baten ibilbideak eta norabideak kontatzearekin batera, hainbat literatura kontzeptu eta irizpide literarioen inguruko ikuspegiak hedatu egiten ditu. Bestalde, Literaturaren Historiak literatura esparru bat instituzionalizatzeko funtzioa ere betetzen du, eta hartara, Literaturaren Historia horietan gailenduriko irizpide eta balore literarioak aztertuz, instituzionalizaturiko eremu horietan gailenduriko irizpideen berri izango dugu.

Hurrengo gogoeta hauetan, Euskal Literaturaren historiografian «herri-literatura» kontzeptuarekin loturiko hainbat irizpide eta ideia aztertuko dira, Euskal Literaturaren Historia zenbaitetan herrikoitasunaren edo *popular* izaeraren ikuspegia nola jorratu den azalarazteko asmoz. Izan ere, herri-literatura edo literatura popularrarekin loturiko kontzeptu horiek guztiek literaturaren kontaketa nola baldintzatu duten ekarri nahi dugu eztabaidara. Euskal Literaturaren historiografiaren eta herri-literaturaren kontzeptuen arteko bidegurutzean sortu dira hurrengo gogoeta hauek, aztergai eta eztabaidagai honen inguruko lehen hurbilpenak izan nahi dutenak¹.

Herri-literaturaren inguruko azterketa eta hausnarketa hauek, bestalde, Euskal Literatura kontzeptuaren eraikuntza ezagutzeko aukera emango digute, eta bide batez, kontzeptu horren eraikuntza eta bilakaeraren prozesuan gertaturiko hainbat tentsioren berri emango digute.

Herri-literaturak edota herrikoitasunaren inguruko kontzeptuek Euskal Literaturaren Historian izan duten eta izan dezaketen funtzioaz hitz egin aurretik, komenigarria iruditu zaigu Literaturaren Historiaren inguruko zehaztapen orokor hauek gogora ekartzea:

¹ Artikulu honetan herrikoia eta herri-literatura kontzeptuez garatu diren hausnarketak, Euskal Literaturaren Historiografiaren alorretik egingo dira, eta hartara, ez dira kontuan hartuko beste zenbait ikerketa-alor eta ezagutza-alorretan erabili diren ikuspegiak.

a) Batetik, Literaturaren Historia hizpide izatean, gogoan izan behar dugu **izaera diskurtsiboa eta narratiboa** duen diziplina batez dihardugula. Diskurtso historiografikoak kontagai duen literatura esparruaren existentzia eraikitzen edo berreraikitzen du, eta baita esparru horren kontzeptua ere. Modu horretara, praktika diskurtsibo horrek kontagai duen objektua bera eraiki eta sortzen du, eta ondorioz, kontagai den literaturaren existentzia baieztatzen du. Ondorioz, Literaturaren Historia guztiak kalifikatzaile baten inguruan antolatzen dira, delako literatura hori mugatzen eta zedarritzen duen kalifikatzailea, izan ere. Aipagai dugun kasuan, «euskal» dugu kalifikatzaile eta mugatzaile hori, esparru bat identifikatzeko eta eratzeko gaitasuna duena. Hortaz, historia-egileak literatura esparru bat narrazio historiko bihurtzea erabakitzen duenean, honako uste honi lotzen zaio: literatura esparru konkretu horrek bizitza eta autonomia propioa duelako usteari. Literatura horren existentzia eta autonomia baieztatzearekin batera, historia-egileak deskribatzen, kokatzen eta iruzkintzen duen literatura hori eraikitzen, asmatzen eta ezaugarritzen ari da. Dena den, Literaturaren Historia oro historikoki irudikatu nahi dituen literaturaren ikuspegiekin elkarriketan eraten da. Edozein eraikuntza historikoren modura, Literaturaren Historia eredu baten proposamena eta interpretazioa da, errealitatez josten dena. Baina, errealitatearen errepresentazioa bera, Literaturaren Historia, errealitate horren (ber)eraikuntza bat da. Jenaro Talensek gogorarazi bezala, Literaturaren Historia iraganaren errepresentazioa izan arren, orainaren eraikuntza ere bada, eta orainari begira egina da:

«En otras palabras, no se instituye para recuperar un pasado, sino para ayudar a constituir y justificar un presente. La elección del corpus sobre el que operar; el establecimiento de los criterios que hiciesen coherente la inclusión/exclusión de obras y autores, así como la periodización y taxonomización del material no respondería, en consecuencia, a la existencia de una verdad exterior comprobable, sino a la voluntad de construir un referente a la medida, capaz de justificar la manera de vivir y de pensar el mundo por parte de la sociedad actual, a la que arrojaría con el argumento de su autoridad». (Talens 1994, 137)

Literaturaren inguruko diskurtso historiko gehienek joera horri lotu zaizkio, eta ondorioz, herri-literatura edo herrikoitasun kontzeptuak garatzean

ez dira kontuan izan historikoki herri literaturak izan dituen bilakaerak eta funtzioak, edo herrikoitasun kontzeptuek historikoki bildu dituzten ikuspegi anitzak. Egungo eta oraingo begirada literariotik garatu izan da esparru horren kokapen historikoa, eta kasurik gehienetan, aipatuko den moduan, literatura idatziaren eta literatura kultuaren galbahetik iragazi dira diskurtso historiko horiek guztiak.

Beraz, Literaturaren Historia guztiek historikoki kokatu eta kontatu nahi duten Literatura esparru horren inguruko (aurre)kontzeptu zenbait hartzen dituzte abiapuntutzat². Txosten honetan, bada, Literaturaren Historia horietan literatura herrikoia edo popularraren inguruan bilduriko (aurre)kontzeptu eta (aurre)iritziak aztertzeke lehen hurbilketa egingo da.

b) Bestetik, Literaturaren Historia hizpide izatean, gogoan izan behar dugu **izaera ideologikoa, kanonizatzailea eta instituzionalizatzailea** duen diziplina batez dihardugula. Talensek adierazi bezala, autoritate diskurtso ere bada Literaturaren Historia³. Proiektu historiografiko guztiek elkarrizketa bat abiatzen dute, kontzepzio literario zenbait gainditzeko eta beste zenbait kontzepzio baieztatzeko. Historia-egileak ere posizio diskurtsibo konkretu bat hartzen du. Ondorioz, Literaturaren Historia ideologikoki eraikitzen den diskurtsoa da, eta halaber, ideologikoki erabili egiten dena, Literaturaren Historia baita kanonak sortzeko eta instituzioak legitimatzeko diskurtsorik eraginkorrena, Mendebaldeko Kulturaren irizpideei kasu eginez gero. Hona hemen ikuspegi hau biltzen duten Leonardo Romeroren hitzak:

«Con todo, y a pesar de que las antologías pueden sugerir ciertas perspectivas históricas cuando ordenan sus materiales y, desde luego, cuando propenden a formular discursos histórico-descriptivos en sus páginas introductorias, no es rasgo específico suyo la función narra-

² Hausnarketagai dugun esparru honetan, Euskal Literaturaren Historiografian, une oro auzitan daude literario eta euskal kontzeptuak berak. Honako hausnarketa hauetan, lehen kontzeptu horren inguruko zirrikituak aztertuko dira, baina, ez da azterketa honetan euskal kontzeptuak sor ditzakeen auzien eta zirrikituen inguruko hausnarketarik egingo. Gai horren inguruko hausnarketarako jo lan hauetara: Gabilondo, 2006; Olaziregi 2008-2009.

³ Gogoan izan baieztape hau: «a la que arroparía con el argumento de su autoridad» (Talens 1994, 137).

tiva que las *Historias* (...) exhiben como una de sus marcas más singulares. Las *Historias de la literatura* (...) responden a un argumento de exposición diacrónica, con un antes y un después, en el que el lector persigue los avatares de un protagonista –una literatura nacional, un género, un tema–, expuestos por un narrador que, a su vez, enuncia desde su *punto de vista* particular». (Romero 1998, 53)

En el complejo proceso de intersección de códigos culturales y sistemas de valores que conlleva toda *Historia literaria* siempre termina por imponerse un canon de textos y autores, por muy matizadas que sean las valoraciones de los hechos de continuidad y los hechos de ruptura. Ciertamente que las *Historias* no constituyen (...) la única instancia productora de repertorios canonizados (...). Con todo, el hecho de que las *Historias* apelen unas a otras en su recursividad interna es un rasgo que no resulta irrelevante a la hora de caracterizarlas como instancias generadoras de estimaciones y desestimaciones de los modelos dignos de imitación, es decir, como fábricas de canonización. (Romero 1998, 58)

Hau da, Literaturaren Historiak identitatea sortzeko eta herri-memoriarako moldeak eta tradizio-bideak eratzeko diskurtsoak izan ez ezik, literatur sistemaren finkatze, zilegiztatze eta erakundetzean ere badute eraginik. Horregatik, sistema literarioaren finkatze- eta eratze-prozesuan erabateko eragina duten diskurtso hauetan herrikoitasunaren esparrua nola eraiki den aztertzea garrantzitsua da oso, neurri batean diskurtso historiko horietan erabakiko baita herrikoitasunaren esparru horrek beteko duen lekua.

2. *Corpusaren definizioa eta hautaketa*

Literaturaren Historiek hari narratibo edo kate narratibo batean biltzen dituzte gertakari literarioak, eta katebegiak ere irudikatzen dituzte. Modu horretan, literaturaren historialariek gertakari literario horiek kateatzearekin batera, hutsuneak edo isiluneak ere kate diskurtsiboan bildu behar dituzte, hari edo kate narratibo horretan zentzua emanaz. Ondorioz, Literaturaren Historia egiterakoan lehen urratsa, ezinbestez, kateatu behar diren gertakari literario horien nolakotasuna mugatzean datza.

Historia Literario hedatuenean bidetik, Euskal Literaturaren Historia gehienek ere literatura idatziaren historia osatu dute. Edo zehatz esanda, literatura inprimatua eta liburuaren kultura irudikatzen duen historia osatu dute, liburuaren argitalpena izan ohi direlako gertakari literario kateatu horiek. Literatura inprimatua edo liburuaren kultura ardatz duen ikuspegi hau nagusi dela jakin arren, interesgarria eta beharrezkoa iruditu zaigu literatur ikuspegi horretatik sorturiko diskurtso historiografikoek herri-literaturaren inguruko kontzeptuak, sorkuntzak eta kultur jarduerak nola erabili dituzten aztertzea.

Josu Amezagak adierazi bezala, kultura popularrek ez dute esparru egituratu sendo bat osatzen: «Kultura popularrak, ordea, ez dira ondo bereizturiko eta irmoki egituraturiko sistemak; kontraesanek josiak daude, eta sarritan ez dira hain begibistakoak» (Amezaga, 1995, 152). Desegituratze hori ere nabaria da herri-literaturaren kasuan, eta historiografiak esparru hori ez egituratu izanak, eta hari narratibo batean kokatu ez izanak, gainera, desegituratze hori indartzen du.

Edonola ere, liburuaren kulturaren ikuspegitik eginiko Literatura Historia guztiek ez dituzte arazo berak, batik bat corpusaren hautaketa zehazterakoan. Hainbat eta hainbat literaturatako historia-egileren galdera eta kezketan biltzen dira oraindik ere Óscar Taccak (1968, 32) aspaldi formulaturiko bi galdera edo kezka hauek:

LEHEN GALDERA

«¿Cómo hacer la historia de algo que por naturaleza pretende escapar a la Historia, que aspira a trascenderla, de algo que es histórico en la medida en que no encuentra su más plena realización, de algo –en el mejor de los casos– es sólo parcialmente histórico?»

BIGARREN GALDERA

«¿Cómo encarar, ordenar, clasificar la vasta producción literaria?»

Euskal Literaturaren esparruan, aldiz, corpusaren hautaketaz hitz egiterakoan bi galdera hauek ez dira kezka nagusia, edo oinarri nagusia.

Lehenik, Euskal Literaturaren Historia gehienek kezka konkretu bati erantzun diote, Mendebaldeko Literaturaren Historian prestigiozko es-

pazio bat eskuratzeari. Kezka horren eraginez, Euskal Literaturaren Historia gehienetan mendebaldeko kronologia literario horretara hurbiltzeko eta atxikitzeko nahia nabaria da, eta gutxitan ageri da kronologia propio eta autonomoa garatzeko asmorik, edota Historiari bizkarra emateko asmorik. Antón Figueruok (1988) argi adierazi du egoera diglosikoan dauden literaturek zein arazo dituzten erreferentzialtasunaz aritzeko orduan. Aztergai dugun arloari begira, eragin ikaragarria du kezka nagusi horrek. Izan ere, Mendebaldeko Literaturaren Historia ofizialak ez ditu kontuan hartu herri-literaturaren ekarpenak, eta zail gertatzen da kronologia literario ofizial horretara biltzea herri-literaturako jarduera zenbait.

Bigarrenik, Euskal Literaturaren Historiak ez du dokumentu pilarekin arazorik, batik bat ahozko jarduerak eta jarduera herrikoiak kontuan hartzen ez badira. Are gehiago, dokumentu kopurua eskasa duela du arazo, zenbait garai eta alditan behintzat.

Ondorioz, bi kezka eta galdera hauetan irudikatu bezala, Euskal Literaturaren Historiak baldintza eta aurrekontzeptu konkretu batzuei erantzun die, eta horiek eragin dute herri-literaturaren inguruko irizpide zenbait garatzea eta sortzea.

2.1. Ahozkotasuna eta herri-literatura

Aipatu den bezala, Euskal Literaturaren Historiografiak eremu berezitatean garatu ditu literatura idatzia eta ahozko literatura. Jakina, historia-egile ezagunek aztertu dute ahozko literaturaren ekarpena. Besteak beste, hor dira, Manuel Lekuona (1964) eta Juan Mari Lekuonaren (1982) ekarpenak, edota bertsolaritzaren historiaz idatziriko ekarpenak (Egaña 1997).

Edonola ere, Euskal Literaturaren Historia orokorrak idatzi dituzten historia-egileek literatura idatziaren kronologia eta ibilbide diakronikoa izan dute abiapuntutzat. Are gehiago, Koldo Mitxelena (1960) abiatutako Historia eredia gailendu zenetik, esparru hauen arteko bereizketa nagusitu egin da.

Bereizketa horretan, gainera, tradiziozko ahozko literaturak eta ez-tradiziozko ahozko literaturak tratamendu ezberdina izan du⁴. Alegia, historia-egileek behar gehiago izan dute ez-tradiziozko ahozko literaturaren inguruko azalpenak emateko. Badirudi ahoz aho transmititu diren genero literarioak historiaren ibilbidean kokatzeko premiarik ere ez dutela sentitu, eta halaxe transmititu ez direnak, aldiz, historiaren ikuspegira hurbiltzeko interes handiagoa izan dutela. Beharbada horren ondorio da historia-egileek bertsolaritzaren inguruan iritzia emateko premia hastapenetatik sentitu izana. Esaterako, Mitxelenak (1988 [1960], 24) argi adierazi zuen bertsolaritzak ez duela helburu estetikorik. Jon Juaristiren (1988) iritzia gogorragoa izan zen:

Pero ¿puede el bertsolarismo ser considerado como parte de la literatura oral? O, dicho de otro modo, ¿tiene el bertsolarismo carácter literario? En cualquier caso, la respuesta sería dudosa. Es innegable que se trata de algo distinto de la transmisión de técnicas, fórmulas y procedimientos métricos y retóricos tradicionales. Al contrario de lo que sucede en la literatura tradicional, el sujeto del bertsolarismo es siempre un especialista, un miembro de un grupo semiprofesional que ha adquirido destreza en el curso de un proceso más o menos largo de aprendizaje, generalmente junto a un bertsolari experimentado. Por otra parte, las improvisaciones de los bertsolaris se agotan en el acto mismo de la repentización (y ello, a pesar de que eventualmente puedan ser recogidas por escrito o en grabaciones o en discos). No constituyen, por tanto, realizaciones o versiones puntuales de un poema tradicional, sino ejemplares únicos, no transmitibles (o al menos destinados a la transmisión) por tradición oral.

En rigor, una competición entre *bertsolaris* se asemeja a un encuentro deportivo más que a un recital poético. (...) El carácter literario del *bertsolarismo* depende casi exclusivamente de la mayor o menor cultura literaria de cada improvisador (y ésta, por lo general, no suele ser demasiado rica). Lo que ha venido a complicar la cuestión es la existencia de una literatura —en sentido estricto— vinculada

⁴ Manu Lopez Gaseniri zor diogu tradiziozko eta ez-tradiziozko generoen azterketari erreparatzeko aholkua.

al *bertsolarismo*. (...) En realidad, podríamos concluir, el *bertsolarismo* no es propiamente literatura, lo que no quiere decir que su influencia en la literatura no haya sido importante. La poesía vasca de los dos últimos siglos debe mucho a los *bertsolaris* y no podría entenderse su evolución en los últimos tiempos si prescindieramos de la historia del fenómeno bertsolarístico. (Juaristi 1987, 25-26)

Hurrengo proposamen historikoetan ez da horrelako iritzi sendorik adierazi bertsolaritzaren literariotasuna ukatuz, baina, egia da, corpus hautaketatik kanpo utzi dela bertsolaritzaren kultur jarduera oro, XX. mendeko literaturaren ikuspegi diakronikoa aurkeztean. Hala ere, egon badago joera nagusi hori segitu ez duen Euskal Literaturaren Historiarik, Patri Urkizuk (2000) koordinaturikoa. Proposamen historiografiko horretan XX. mendeko bertsolaritzari eskainitako atal bat eskaini da, Joxerra Gartzia idatzirikoa. Dena den, aipagarria da proposamen historiografiko horretan bertsolaritza bakar-bakarrik XX. mendeari eskainitako atalean aipatzen dela, eta gainerako mendeei eskainitako diskurtso historikoan, aldiz, ahozko literaturaren ekarpenak atal berezitu batean aurkeztu dira: «Literatura de tradición oral» (Urkizu, 2000, 25). Zentzu horretan, Urkizuren proposamen horrek Euskal Literaturaren Historiografian jarraitu den joera nagusia segitu du. Alegia, ahozko literaturaren ekarpenak lehen atal batean kokatu dira, literatura idatziaren aurreko garai batean. Historia guztietan ahozko literatura XVI. mendearen aurreko jarduera literariotzat aurkeztu da, Bernat Etxepareren *Linguae Primitiae Vasconum* liburua inprimatu aurrekoa⁵. Joera orokor horretan argi geratzen da ahozko literatura hutsuneak betetzeko funtzioa duenean aipatu dela, hau da, katebegi bat osatu behar denean. Literatura idatzirik eta libururik ez den garaian aitortu egin zaio ahozko kultura horri literariotasunik, baina, literatura idatzia eta liburuaren kultura agertzen den unetik, ukatu egin zaio literariotasun hori, eta ikuspegi historikotik at geratu da edozein ahozko ekarpen. Gainera, ahozko literatura aurkezten duten lehen atal horiek ez dira Historiaren hari narratibo nagusiaren parte, ez dira logika narratibo orokorrean kokatu ohi. Nolabait, aurrehistoriako giroa deskribatuko bailuten aurkeztu dira.

⁵ Patri Urkizuren (2000, 8) *Historia de la Literatura Vasca* da salbuespena, XIV. eta XV. mendean aurkeztu baititu obra orokor zenbaitetan bilduriko testu idatziak.

Bestalde, herri-literatura aztertzen denean, gutxitan garatzen da ikuspegi diakronikorik, gutxitan ahalegindu da historia-egilea jarduera herrikoi horien garapen historikoa azaltzen. Eta gainera, gutxitan azertu da garaiko herri-literatura (ez bakarrik Euskal Literaturaren Historiako historialarien ikuspuntutik, baita herri-literaturako adituen ikuspuntutik). Badirudi halako logika orokor bat zabaldu dela euskal literaturaren ikerketara, literatura jasoak aro modernoa eta garaikoa dela, eta ikuspuntu horretatik azertua behar duela izan, eta herri-literatura, aldiz, iraganeko tradizioari lotua dela (bertsolaritzaren salbuespenarekin, jakina).

Historia gehienek logika narratibo horrek ahozko literatura eta herri-literatura berdindu egin ditu, ahozko literatura oro herri-literaturaren adierazpidetzat kontsideratuz, eta alderantziz, herri-literaturaren adierazpide oro ahozko literaturatzat kontsideratuz. Baina, ahozko literatura=herri-literatura berdintzea ikuspegi literarioan eginiko murrizketa baino ez da, ahozko literaturaren jarduerak eta herri-literaturaren jarduerak sinpletu egiten dituenak. Ikuspegi horren arabera, literatura egiteko erabili den euskarriak (ahozkotasunak) definituko luke jarduera literarioaren herrikoitasuna.

2.2. Klase soziala eta herri-literatura

Ahozko literatura eta herri-literatura berdintzearen ondorioz, ahozko literatura herri xehearen adierazpide literariotzat hartu izan da. Hona hemen Jon Juaristik eginiko adierazpenak:

Ahora bien, que los estamentos inferiores de la sociedad vasca fueran mantenidos en el analfabetismo no quiere decir que carecieran de una literatura propia. Por el contrario, poseían una tradición oral, si no tan rica como la de sus vecinos de lengua románica, no por ello menos interesante. (Juaristi 1987, 15)

Baieztape horretan bi ideia bildu dira: batetik, ahozko literatura herri xehearen adierazpidea izan zela; eta bestetik, ahozko euskal literatura horrek ez zuela izan auzokoen adinako kalitaterik. Kontuan hartu behar da Juaristik ahozko gainerako adierazpideak literaturatzat dituela, eta hala ere, ez diola literariotasun hori aitortu bertsolaritzari. Hala ere, joera nagusiaren bidetik,

ahozko adierazpideen inguruko iritziak lehen atal batean bildu ditu, «La literatura folklórica» (Juaristi 1987, 13) izeneko atalean. Bertsolaritzaren literarioritasun hori ukatuz, nolabait, justifikaturik uzten du hurrengo mendeetan ahozko adierazpideei arreta eskaini ez izana. Gainera, Juaristiren adierazpenetan literaturaren eta bertsolaritzaren arteko hartu-emanan onartzen bada ere, ez du Historiaren ibilbidean zehar bi eremu hauen arteko hartu-eman irudikatu eta kontatuko. Beste Historia zenbaitetan, aldiz, argiagoa da literatura idatziaren eta ahozko tradizio horren arteko elkarrizketa. Esate baterako, Orixeren (1927) eta Mujikaren (1979) Historietan. Orixeren Historia laburrean ahozko literaturaren ezaugarriak eta baliabideak biltzen dituen literatura idatzia baloratzen da (Orixe 2002 [1927], 66). Mujikaren proposamena anbiziotsuagoa da, proposamen historiografikoan genero lirikoaren bilakaera baitu kontagai, eta bide horretatik, hari narratibo bakarrean biltzen ditu ahozko tradizio lirikoa eta idatzizko adierazpide liriko modernoagoak. Mujikaren ustez, ahozko literaturak eta bertsolaritzak berebiziko garrantzia dute: «una de las manifestaciones más genuinas de nuestro pueblo» (Mujika 1979, 12). Ezaugarri horri kasu eginez gero, Mujikaren proposamen historiografikoa originala da Euskal Literaturaren Historiografian ahozko literaturaren eta literatura idatziaren arteko oreka bat bilatu nahi duelako, eta bi esparruetarako baliagarri diren kontzeptu eta irizpideak osatu nahi dituelako. Kasu honetan, dena den, oreka hori ikuspegi literario baten ondorio izango da, eta ez bi sorkuntza-eremu horien logiken ezberdintasun eta berdintasunak irudikatzeke asmoa. Ondorengo adierazpen hauetan biltzen da Mujikaren ikuspegia:

Hemos de anotar que la poesía vasca, en general, tiene dos peligros: uno el de los que siguen caminos excesivamente fáciles y popularistas, para quienes no existen grandes pretensiones de estética (piénsese, por ejemplo, en tanto bertsolari de improvisación estética pobre y vulgar), y otro el del cultismo frío, falto de espontaneidad (Oihenarte, Larramendi, algunos momentos de Lauaxeta, etc.). La mejor síntesis de ambos elementos se efectúa en Detxepare (populismo intuitivo) y en parte de la producción última de Lizardi (cultismo intuitivo). (Mujika 1979, 141)

Azken batean, ahozko eta idatziaren arteko oreka hori, herrikoia eta kultuaren arteko oreka hori ikuspegi literario baten gauzatzea da, ez da literaturaren ikuskera eta jarduera guztiak azaltzeko asmoa.

Ahazkotasunaren eta idatziaren arteko hartu-eman hori irudikatzeko ahaleginik ere egin da, hainbat artikulutan. Adibidez, Asier Barandiaranek (2009) olerkariak bertsolarien diskurtso-moldean izan zuten eragina aztertu zuen. Edo Joseba Gabilondok (2009) ahazkotasun eta idatziaren arteko continuum historiko hori irudikatzeko ahalegina egin zuen. Joseba Gabilondok euskal poesiaren ibilbide historikoari erreparatu zion, betiere mugako eremu batean ibili den genero literariotzat hartuz, ahazkotasun eta idatziaren arteko eremuan. Bada artikulua horretan continuum-aren bi mutur-
rrak harremanetan jartzeko asmorik, eta eskertzekoa da lehen ahalegin hori. Bada, hala ere, artikulua horretan garatu beharreko alderdi bat: aldi historikoetariko bakoitzean ahazkotasunak, idatziak eta herrikoitasunak izan duten funtzio eta erabilera sozialean sakontzeko beharra nabaria da.

Bestalde, Orpustan (1996) ez dator bat Juaristiren lehen baieztapen harekin, ez baitu kontsideratzen ahazko literatura klase xehearen adierazpide, atalaren izenburutik ohartarazi bezala: «2. Chants basques à la fin du Moyen Age: une littérature aristocratique» (Orpustan 2005 [1996], 15). Orpustanen baieztapen eta egituratze horrek Juaristiren ikuspegia auzitan jartzen du, eta baita hainbat historia-egilerena ere. Orpustanen iritziz ez dago zertan berdindu ahazko literatura herri xehearekin eta literatura idatzia klase sozial altuenekin, eta kultuenekin. Baina, berdintze hori hausten badu, ez da herri-literatura historiagai bihurtzeko, baizik eta ahazko literatura literatura kultuaren eremura hurbiltzeko, eta hartara, Historia osoan zehar logika narratibo berari lotzeko, literatura kultuaren ibilbide historikoa kontagai duena.

Ikuspegi horren arabera, sortzailearen klase sozialak definituko luke jarduera literarioaren herrikoitasuna.

2.3. Estetikak eta herri-literatura

Beste batzuetan herri-literatura edo herrikoitasuna definitzeko, aldiz, estetikaren ikuspuntua erabili da, eta ez zaio hainbeste garrantzirik eman sortzailearen klase sozialari edo testuaren erabilera sozialari. Kasu hauetan adierazpidea izan da herrikoitasun hori definitzeko modua.

Patxi Altuna, Bernart Etxepare «herri-poeta» izendatu zuenean, ikuspegi horri lotu zitzaion (Altuna, 1981). Alegia, poemak osatzerakoan Etxeparek erabilitako hizkuntza baliabideak, erritmo baliabideak eta egiturak hartu zituen oinarri poetaren herrikoitasuna aldarrikatzeko. Aurelia Arkotxak (www.basqueliterature.com) Patxi Altunak garaturiko diskurtso horri erantzun dio. Arkotxak ohartarzi bezala, Altunak Etxepareren interpretazio hori egiten duenean, ez du kontuan hartu garaiko testuinguru kulturala.

Gabriel Arestiren poesia ere herrikoitasun horrekin lotu izan da, baina, betiere herrikoitasun hori erabilera sozial baten ikuspuntutik irakurri da. Alegia, Arestiren poesiaren estetika aipatzean azpimarratu eta laudatu izan da herri-literaturaren eragina izan duela, eta herri-literaturako hainbat adierazpide egin dituela bere. Baina, adierazpide herriko horiek guztiek helburu nagusi liburuaren kultura garatzeko balio izan dutela azpimarratzen da, besteak beste, euskara batuaren eredia garatzeko balio izan dutelako, eta euskal irakurlearen komunitatea sendotzeko balioa izan dutelako.

2.4. Bitartekaritza eta herri-literatura

Ahozko literatura hori herri xehearen adierazpide izanda, edo klase sozial altuenaren adierazpide izanda (muturrak mutur), argi dago adierazpide literario horiek guztiak bildu eta kontatu dituztenak literatura idatziaren edo literatura kultuaren ikuspegitik jaso eta bildu dituztela, eta hartara, ikuspegi horretatik ere interpretatuak izan direla. Horixe da Euskal Literaturaren Historia gehientsuenetan topatzen den egoera. Ahozko literatura edota herri-literatura aipagai denean literatura idatziaren garapena ulertzeko eta azaltzeko izan ohi da, idatziaren logikara eta begiradara bildua, eta ez ahozko literaturaren edota herri-literaturaren logikatik kontatua eta interpretatua. Zailtasun horrekin egiten du topo historia-egileak garai bateko ahozko literaturaren edo herri-literaturaren kontaketa egiteko, heldu zaizkigun lekukotza guztiak bitartekariak jasotakoak direla, eta galbahe hori iragazi dutela bilketa egitean ere.

Garai historiko zenbaitez hitz egiterakoan ezinezkoa da bitartekaririk gabeko herri-literaturako testuak biltzea, kultura jasoaren dokumentuetan jaso direlako, eta are gehiago, dokumentu haiei esker heldu zaizkigulako. Ugariak dira halaxe bildurikoak: esaterako, errefrauak, Garibairen kroniketan bilduriko kantak, XIX. mendeko kantu-bildumak, eta abar. Jada Bakhtinek aipatu zuen errealtate hori (Zubieta, 2000, 29), oso zaila zela herri-literaturako testuak eta adierazpideak bitartekaririk gabe jasotzea eta biltzea, eta hartara, betiere zeharka bildutako kulturaz ari garela.

Nazio modernoan eraikuntza-prozesuek gizarte aldaketa zenbait erantzun zioten: besteak beste, industrializazio-prozesuek, modernitateak eta iraultza burgesak sorturiko mundu ikuskera berriari. Pentsamolde berri horrek ere herri-literaturaren inguruko diskurtso berri bat sortu zuen. Izan ere, elite letratuak herri-literatura erabiliko baitu nazio identitatea eratzeke. Erromantizismoak herri-literaturaren erabilera hori sustatu zuen, herri-literatura eta literatura nazionalaren arteko zubiak eraikiz.

Egoera horren jakitun izanda, bi aukera daude: bitartekaritza horren interpretazioa Literaturaren Historian bertan adieraztea, edo bitartekaritzan hori ezkutatzea eta isilaraztea. Euskal Literaturaren Historian sarritan isiltzen da bitartekaritza-lan hori.

Ziur asko, herri-literaturako jarduerak garai historiko batean nola gartu diren aztertzeko badira dokumentu historikoak, ale literarioak bildu ez, baina, jarduera literario zenbaiten deskribapena egiten dutenak, jakina, bitartekari baten begiradatik, baina, dokumentu horiek balia genitzake garaiko jarduera literario herrikoien egoeraren isla jasotzeko. Adibidez, jakin badakigu XVI. mendean eresiak egiten zituzten emakumeen jarduna ohikoa zela, eliza katolikoaren debekuetan adierazten delako. Debeku horietan deskribatu egiten da nolakoa zen emakume hauen jarduera hori, eta zeharka eman den informazioa bada ere, jarduera literario haren zantzuak topatzen dira.

Ondorioz, zaila da herri-literaturaren diskurtsoak berritzea, garai batzuen inguruko artxibo-lana, dokumentazio-lana eta bilketak egin gabe daudelako, baita garaiko giro sozial eta kulturala irudikatzeke ere.

2.5. Dokumentuak eta herri-literatura

Luis Beltrán-ek (2005) eta José Antonio Escrig-ek (2005) *Teorías de la historia literaria* artikuluko bildumaren sarreran, bi historia mota bereizten dituzte. Bata, dokumentuetan oinarrituriko Literaturaren Historia, eta bestea, monumentuetan oinarrituriko Literaturaren Historia:

«Hay un esquema que se repite en diferentes escenarios del debate de la historia literaria, especialmente en los europeos. Es aquél en el que conviven, de forma desigual, dos maneras de entender la historia. La primera es empírica, se ha hecho oficial en las academias y ha sabido proporcionarse un método científico. Puede identificarse con el historicismo culturalista y ha concentrado sus esfuerzos en redactar una historia literaria de las naciones con herramientas filológicas. La segunda es filosófica, y se propone reconciliar los objetivos de la historia y de la estética proporcionando una historia monumental de la literatura». (Escrig 2005, 43)

Euskal Literaturaren Historiografiak dokumentuan oinarrituriko Historia osatzearen alde egin izan du gehien-gehienetan, nahiz eta dokumentu izatera hori ez den modu berean kontuan izan garai historikoaren arabera.

Luis Villasantek (1961), esate baterako, ez zion literaturaren kontzeptzio estetikoari erreparatu Euskal Literaturaren Historia osatzean:

Al decir que escribimos la historia de la literatura vasca es preciso advertir ante todo que no entendemos esta palabra «literatura» en su sentido restringido de «bella literatura», de producciones desinteresadas con vistas a expresar la belleza literaria o estética (...). Nosotros queremos tomar el vocablo en su sentido amplio de todo libro o publicación escrito en lengua vasca, sin que esto quiera decir tampoco que nuestra intención sea citar o numerar cuanto se ha publicado en dicha lengua. (Villasante 1961, 20)

Villasantek berak adierazi bezala, literatura kultura du kontagai, «literatura culta, libresca» (Villasante, 1961, 20). Ondorioz, corpusaren definizioa egin den unetik beretik, herri-literatura eta ahozko literatura Historiaren eremu horretatik kanpo geratu dira.

Bestalde, Koldo Mitxelenak (1960) bi hari narratibo bereizi zituen *Historia de la literatura vasca*-n: batetik, XIX. mende erdira arteko testigantza idatzi guztiak bildu zituen, zehaztasun osoz⁶; bestetik, XIX. mende erditik aurrerako dokumentu idatzietan beste hautu bat egin zuen, kalitate literarioaren araberrako hautua⁷. Koldo Mitxelenak eginiko bereizketa horretatik aurrera, historia-egile gehienek ere hari narratibo ezberdinetan eta irizpide literario ezberdinen arabera aztertu izan dituzte aldi historiko bi horiek.

Bi hari narratibo horietan ere dokumentu-izaeraren inguruko ikuspegi bat biltzen da: alegia, XIX. mende erdira arteko testigantza horietan kalitate estetiko baloratzen ez bada, jakina, baloratzen dena dokumentu historikoa da, garai bateko egoera historikoa islatzen duen dokumentu izatea. Ikuspegi dokumental horri lotzen zaizkio herri-literaturaren inguruan egin diren irakurketa asko eta asko. Egia da herri-literaturako kantu asko historiagileen bildumatan heldu zaizkigula, Garibairen eskutik, kasu. Edonola ere, kantu eta testu zahar askoren kasuan ez da egon ahaleginik testu horien irakurketa estetikorik proposatzeko, edo testu horien komunikazio literarioaz aritzeko. Gehientsuenetan jaso dugun lorratz horri segitzen zaio, eta testu zahar horiek ustez irudikatzen duten gertaera historiko horrekin harremanetan aurkezten zaizkigu. Testu zaharren dokumentu-izaera hau argi ikusten da kantu eta testu zaharrak non sailkatu erabaki behar denean. Askotan aipaturiko adibidea ekarriko dugu hona: non kokatu behar dugu *Bereterretxeren kanhoria*? Testu hori jaso eta bildu zen garaiazen ikuspegitik azaldu behar al da testua? Edo kontagai duen gertaera historikoaren garaian

⁶ «De una manera deliberada he tratado de que mis indicaciones sean completas para los períodos más antiguos. Como antiguo en nuestro caso no quiere decir gran cosa, esto vale para los textos del siglo XVI y los fragmentos anteriores e incluso, aunque en grado menor para los del XVII. Puesto que no hay razón para que una obra no sirva a la vez a intereses distintos con tal de que no sean contradictorios, he querido que aquellos que se interesen por la historia de la lengua en sus fases conocidas más antiguas puedan saber sin trabajo cuáles son los documentos de que se dispone y dónde pueden ser consultados». (1988 [1960], 7).

⁷ Hala ere, ez du zehazten edo adierazten zertan datzan kalitate literario hori, baina, argi adierazten du mendebaldeko kulturako neurriak egingo dituela bere: «de medir las proporciones de nuestra literatura con medidas de curso internacional, las mismas poco más o menos que se emplean para justipreciar las literaturas de los pueblos occidentales» (Mitxelena 1988 [1960], 8).

kokatu behar dugu? Kasurik gehienetan irudikatzen duen gertaera historiko horri ematen zaio lehentasuna, eta irudikaturiko gertaeraren denbora identifikatzerik bada, aldi horretara eramaten da testu zaharra, eta Literaturaren Historiatan aldi horren logikan kokatzen da. Alegia, dokumentu historiko huts modura erabiltzen da testua, ia-ia Garibaik berak eginiko erabilera historikoaren parean.

Ikuspegi honen arabera, historiako katebegi galdu bat irudikatzeko gaitasunaz litzateke herri-literatura baloratzeko irizpide bakar. Izan ere, kantu zaharrak historian kokatzen diren Euskal Literaturaren Historia hauetan, adibidez, *Ez dok amairu*-ren ekarpena ez da kontuan hartzen, nahiz eta argi dagoen 60eko hamarkadan kantagintza berriaren eta liburuaren kulturaren arteko harremana estu-estua izan zela. Garaia girotzeko aipatzen da *Ez dok amairu*-ren ekarpena, baina ez kantuen irakurketa literarioa proposatzeko, edo sorturiko imaginarioa aztertzeko.

2.6. Euskararen batasuna eta herri-literatura

Euskal Literaturaren Historia guztietan oso presente dago euskararen batasunaren aldeko diskurtsoa, eta kasu askotan, euskararen batasuna bera irizpide literario izatera heltzen da. Alegia, testuan erabilitako hizkuntza-eredua bihurtzen da sarritan irizpide literario. Jakina, 60eko hamarkadan Mitxelena (1960) eta Villasantek (1961) idatziriko Historia haietan batasunaren irizpidea mugarri da, besteak beste orduantxe zegoelako auzi hura jokoan. Ibon Sarasolak (Sarasola 1976) Euskal Literaturaren Historia soziala gazteleraz eman zuenean, hitzaurrean bildu zituen batasunaren inguruko iritziak:

La unificación del idioma escrito, paso imprescindible en la conversión del euskera en lengua de cultura es una de las cuestiones que más polémicas ha levantado en los ambientes vascos en los últimos años. Ha sido precisamente la nueva generación de escritores la primera en hacer ver la urgencia de una solución concreta y operante a este problema sobre el que las generaciones anteriores no se encontraban en la práctica realmente sensibilizadas. Los primeros pasos en este sentido datan de agosto de 1964, cuando un grupo de escritores jóvenes establecieron en Bayona los criterios para la unificación de

la ortografía, la declinación y las formas más elementales del verbo auxiliar. El Congreso que la Academia de la Lengua Vasca celebró en Aránzazu en septiembre de 1968 aprobó, con correcciones mínimas, las propuestas de la reunión de Bayona. A partir de entonces, la Academia, bajo la dirección de L. Villasante, continúa trabajando seriamente y a buen ritmo en la labor de completar la tarea entonces comenzada. Los datos que presento a continuación, que se refieren al período 1972-1973 y que tomo, como los anteriores, de *Euskal Literatura numerotan*, pueden dar una idea de la acogida que dicha propuesta ha merecido por parte de los escritores vascos.

Respecto a la producción editorial, de los 101 libros publicados en dicho bienio, 71 fueron escritos según las recomendaciones de la Academia. Ello supone el 70,3% del total. Estas cifras que indican un estado de opinión netamente favorable a las directrices unificadoras de la Academia cobran su verdadera significación al comprobar que la oposición a dichas directrices se concentra en la producción de libros populares, como la que recoge la producción bertsolística y la de libros religiosos, ambas con un 0% de aceptación. En cambio, el 94,6% de la producción ensayística está escrita en «euskera batua», es decir en euskera unificado. Respecto a la producción literaria, la poética acepta en su totalidad la unificación. En cuanto a la narrativa las cifras muestran que se halla dividida en dos sectores inconexos entre sí: por un lado la narrativa moderna, que supone dos tercios de la producción total, debida a los escritores más jóvenes (con una edad media de 33,3 años), y otra, de estilo absolutamente tradicional, producida por escritores cuya edad media es de 59 años, y contraria en bloque a las propuestas de Aránzazu (...).

La misma alta correlación podemos deducir en lo que se refiere a nivel de estudios: todos los escritores de formación universitaria aceptan sin excepción el modelo de idioma escrito unificado. El porcentaje de aceptación baja significativamente cuando se consideran los escritores de formación clerical: sólo el 36,8% de ellos escriben en euskera unificado. Por lo que respecta a los escritores con estudios medios o a los autodidactas, el porcentaje asciende al 62,5%. (Sarasola 1982 [1976], 23-25)

Batasun eredu horren finkatzea azaltzeko lau irizpide erabiltzen ditu Sarasolak: editoriala, argitalpen kopuruari begiratzen diona; autorea, eredu-

ri lotzen zaizkion autore kopuruari begiratzen diona; belaunaldia, idazleen adinari begiratzen diona; eta kulturala, eredu bere egin duten idazleen ikasketa eta prestakuntzari begiratzen diona. Irizpide hauen erabilerak honako ikuskera hau garatzen du: eredu batua erabiltzen duten idazleak belaunaldi berrikoak eta ikasiak direla. Aurreraxeago honako hau dio Sarasolak eredu batua bere egin ez duten sortzaileen inguruan:

Sólo se oponen a la unificación aquellos que en el fondo no han superado una concepción del euskera según la cual dicho idioma no es sino una manifestación más (la más importante quizá, pero una más) del rico folklore vasco. Con su labor se niegan a que el euskera se convierta en idioma de cultura, y ésta es ya la única posibilidad de que nuestra lengua pueda sobrevivir en el contexto sociológico en el que actualmente se inserta, que la obliga inexorablemente a competir con lenguas de cultura. De todas formas este requisito no es suficiente, pues queda el decisivo problema de la oficialidad, pero sí es una condición necesaria. (Sarasola 1982 [1976], 25-26)

Sarasolaren ustez, euskara batuaren kontrakoek ez dute nahi euskara kultur hizkuntza bilakatzerik. Baietzapen horren atzean herri-literaturaren inguruko ikuskerarik ere biltzen da. Izan ere, Sarasolak kultur maila aitortzen dio euskara batuan sorturiko diskurtso literarioari, baina, zalantzan jartzen du eredu batu horretatik kanpo sorturiko testuen kultur maila (eta bide batez, literariotasuna). Jakina, Sarasolak garaiko ikuskera hedatuena baino ez zuen bere egin, gerora gailenduko den ikuskera. Garai hartako Euskal Literaturaren Historia guztietan historialariek euskara batuaren inguruko posizio-hartze bat egin zuten, halabeharrez, osatzen eta eraikitzen ari zen eredu zelako, eta neurri horretan, Euskal Literaturaren Historia horiek ere euskara batuaren eredu hori zabaltzen eta zilegizatzen lagundu zuten.

Bide horretatik, 80eko hamarkadatik aurrera idatziriko Euskal Literaturaren Historia guztietan, literaturaren corpusa hautatzeko irizpide nagusi bat izan da euskara batua, jakina, 60eko hamarkadatik aurrerako literaturgintzako corpusa hautatzerakoan erabili dena. Eredu batuaren gailentze horrek, herri-literaturaren inguruko ikuskerarik ere sortu du, XX. mendearen azken hereneko sorkuntzaz aritzean sarritan herri-literaturaren esparrura hurbilarazten baitira euskara batuan ez dauden testuak, eta

hizkuntza-eredua bera herrikoitasun hori definitzeko irizpide bihurtzen da, euskara batua=kultur hizkuntza=literatura jaso berdintzea osatuz.

Hala ere, euskara batuaren finkatzea aipatzean, ezin aipatu gabe utzi ereduaren finkatzean herrikoitasun kontzeptuak eta ahozko hizkerak izan duten garrantzia. Ikusi besterik ez dago Gabriel Arestiren poesiaz osatu diren hainbat eta hainbat balorazio estetiko.

2.7. **Instituzioak eta herri-literatura**

Hasieran aipatu dugun moduan, Literaturaren Historiaren funtzioetariko bat instituzio literarioak sendotzea eta eratzea da. Euskal Literaturaren kasuan argi dago bi instituzio bereiz daitezkeela: bata, herri-literaturaz arduratzen den sarea; eta bestea, literatura jasoaz arduratzen den sarea. Horren erakusle da Euskaltzaindiako batzordeen banaketa bera, Herri-literatura eta Literatura Ikerketa batzordea bereizten dituen (bien arteko zubi gutxi egon dira, Juan Mari Lekuona dugu, esaterako, zubi horietariko bat).

Sortzaileak elkartzeko eta antolatzeke unean ere esparru eta elkarte ezberdinak sortu dira. Adibidez, Bertsozale elkartearen jardunak ez du kasik Euskal Idazleen Elkartearen jarduerarekin harremanik, ez dago kasik elkarlanik.

Euskal Literaturaren Historiara herri-literaturaren inguruko hausnarketa eta irakurketa berriak ekartzea bi instituzio berezitu horien arteko ikerketa-lerro bat garatzea ekarriko luke, bi mutur horien artean dagoen continuum literario osoa kontuan hartuko lukeena, eta gaur egungo bereizketa honen arabera ikusezin dena. Continuum literario hori irudikatu ahal izateak literatur ekoizpenaren panorama konplexuagoa bilduko luke. Esate baterako, poesia errezitaldiek ez dute lekurik ez herri-literaturako ikerketa-lerroetan, ez eta liburuaren kulturaren.

3. **Corpusaren antolaketa eta egituraketa**

Edozein periodizazio edo egituraketak Historiaren, literariotasunaren eta espazio geografikoaren inguruko ikuspegi konkretu bat garatzen du. Aipatu

dugun bezala, Euskal Literaturaren Historia gehienek dokumentuetan oinarrituriko Historia Literarioak dira, eta ondorioz, batasunerako eta integraziorako joera indartsua dute, datu dokumental guztiak batasun eta osotasun batean bildu nahi direlako. Batze hauek banaketa hierarkikoak eragiten dituzte, eta banaketa hierarkiko horiek Historiaren egituraketan egiten dira esplizitu, lehen-lehenik.

Euskal Literaturaren Historiei erreparatuz gero, modu orokor batean, honela sailka genitzake corpusa egituratzeko hartu diren bideak:

- a) Autoritatearen araberako sailkapenak: Orixek (1927).
- b) Mendearen araberako sailkapenak: Villasante (1961), Onaindia (1972-1990), Mujika (1979), Orpustan (1995) eta Urkizu (2000).
- c) Mugimendu politiko, sozial eta kulturalen araberako sailkapenak: Sarasola (1971), Juaristi (1987), Kortazar (1990) eta Aldekoa (2004).

Euskal Literaturaren Historiak egituratzerakoan hiru irizpide hauek gurutatu egin dira: autoritateari dagokiona, ikuspegi geopolitikoari dagokiona eta genero literarioari dagokiona. Hala ere, lehen Historietan azpisailkapenean erabilitako irizpide zirenak (ikuspegi geopolitiko eta genero literario) garrantzia hartu dute azken Historietan, eta genero literarioaren irizpidea gailendu da. Aldaketa horrek, Euskal Literaturaren eremuan ere autorekritika batetik genero literarioen kritikara igaro garelara iradokitzen du.

Ikuspegi eta begirada berri horrek ekar dezakeen beste aldaketarik, batik batik herri-literaturaren eremuan. Izan ere, herri-literaturan autoritateak ez du zertan garrantzirik izan, eta horregatik, autoritatearen araberako edozein sailkapenek, ia ezinbestez herri-literaturako sorkuntza asko eta asko bigarren mailara igarotzea ekarri zuen (edo ahanzturara). Autoritatearen araberako irizpideak garrantzia galtzea eta genero literarioarenak garrantzia hartzea onuragarria izan zitekeen herri-literaturako generoak ikusgarri egiteko. Baina, ez da horrela izan, eta sailkapenerako irizpideak berritu eta egokitu badira ere, berritze eta egokitze horrek ez du corpusaren hautaketan berritze eta egokitzerik ekarri⁸.

⁸ Are gehiago, azken aldian idatzi diren Euskal Literaturaren Historietan ez da corpusaren inguruko hausnarketarik edo erabakirik aipatu, nolabait, corpusaren hautaketa kanon konpartitu

4. Ondorio zenbait

Euskal Literaturaren Historiografian garatu eta hedatu diren herrikoitasunaren kontzeptuetan arakatu ondoren, honako ondorio hauek dira azpimarragarri:

- a) Herri-literaturako edo literatura popularreko jarduerak Euskal Literaturaren Historian txertatu ahal izateko, lehen-lehenik corpusaren hautaketa definitzeko erabili diren irizpideak berrikusi behar dira, *literario* kontzeptuaren mugak zabalduz.
- b) Herri-literaturako jarduerak Euskal Literaturaren Historian kokatzeko beharrezkoa da dokumentu-izaeratik at jarduera literario horiek azalduko eta baloratuko dituen logika literario eraginkor bat osatzea.
- c) Herri-literaturaren ekarpenak Literaturaren Historiaren katera biltzeak, literatura jasoaren logika birpentsatzera garamatza, eta neurri horretan, herri-literatura eta literatura jasoaren artean dagoen continuum literarioaz aritzeko logika berria sortzera gonbidatzen.
- d) Herri-literaturaren ekarpenak Literaturaren Historiaren katera biltzeak, gaur egun bi ikerketa-eremu berezitu eta bi instituzio berezitu diren arteko zubia egiten lagunduko luke.

Artikulu hau herrikoitasun kontzeptua euskal literaturaren Historiografian nola garatu den aztertzeko lehen hurbilketa baino ez da, etorkizuneko ikerketa-lan garatu batek kontuan hartu beharko litzuzkeen korapilo zenbait aurkeztu besterik egin ez dituen, eta hurbilpen horren premia azalarazi nahi izan duena. Etorkizunerako, bada, aurkeztu diren kontzeptu hauetariko zenbait xeheago aztertzeko zeregina.

* Lan hau GIC 10/100 eta TIT 495/10 ikerketa taldearen proiektuaren zatia da, UPV/EHUK eta Eusko Jaurlaritzak diruz lagundua.

baten parte bailitzan, eztabaidagai ez litzatekeena. Aldiz, Historia horietan bertan auzitan jarri dira corpus konpartitu eta kanonizaturiko horren gaineko irakurketa eta balorazio estetikoak, edo ikuspegi historiko eta sozialak.

Bibliografia

ALTUNA, P., 1981, «Etxepare herri poeta», in *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

AMEZAGA, J., 1995, *Herri kultura: euskal Kultura eta kultura popularrak*, Bilbo: EHU.

BARANDIARAN, A., 2009, «XX. mende hasierako bertsolarien argudiaketa eta orduko idazleen eragina euren bertso gintzan», *Oihenart*, 24 (2009) 71-86.

BELTRÁN ALMERÍA, L. (bil.); Escrig, J. A. (bil.), 2005, *Teorías de la historia literaria*. Madril: Arcos.

EGAÑA, A. eta SARASUA, J., 1997, *Zozoak beleari*. Irun: Alberdania.

FIGUEROA, A., 1988, *Diglosia e texto*. Vigo: Xerais.

GABILONDO, J., 2006, *Nazioaren hondarrak: euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*, Bilbo: EHU.

———, 2009, «Euskal poesiaren historia postmoderno baterantz: ahozkotatunaz eta performantzeaz (Gerra karlistetako bertso paperetatik rock erradikalera eta K. Uriberen poesiara)», *Egan*, 3-4 (2009) 5-52.

LEKUONA, J.M., 1982, *Ahozko euskal literatura*. Donostia: Erein.

———, 1964, *Literatura oral vasca*. Tolosa: Auñamendi.

OLAZIREGI, M.J., 2008-2009, «Literatura vasca y identidad nacional», *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 14 (2008-2009) 355-369.

ROMERO TOBAR, A., 1998, «Las Historias de la literatura y la fabricación del canon», in *Canon literari: ordre i subversió*. Lleida: Institut d'Estudis Llerdencs.

TACCA, O., 1968, *La historia literaria*. Madril: Gredos.

SARASOLA, I., 197, *Euskal literaturaren historia*. Donostia: Lur.

TALENS, J., 1994, *Escritura contra simulacro. El lugar de la literatura en la era electrónica*. Valentzia: Episteme, Colec. Eutopías 56.

ZUBIETA, A.M., 2000, *Cultura popular y cultura de masas. Conceptos, recorridos y polémicas*. Buenos Aires: Paidós.

Eztabaida-saioen laburpena

Atal honetara bildu dira eztabaida-saioetan egin ziren ekarpen eta galde-
ra interesgarrienak. Hortaz, ez dira eztabaida-saio osoak bildu, baizik eta
horietan mahai-gaineratu ziren gogoeta esanguratsuenak.

Sarrera-hitzak: «Euskal literaturaren historia eta historiografia», Txuma
Lasagabaster.

Peillenek honako hau galdetu dio Lasagabasterri: «zer dira euskal litera-
turaren kanonak?».

Jesus Mari Lasagabasterren ustez irakurle bakoitzak badu bere kanona.
Literatura bakoitzak badu normalean kanona mugatzen duen arau edo kon-
tzeptu zenbait. Edonola ere, kanona kontzeptua berez da mugikorra.

Iñaki Aldekoa ere bat dator iritzi horrekin. Kanona mugikorra eta al-
dakorra da, eta are gehiago, Aldekoaren ustez, kanonaren inguruko auzia
Unibertsitateko hausnarketagai bilakatu da kanonaren kontzeptua bera
auzitan jarri denean. Egia da erreferentzia bat behar dela, eta kanonak bete-
tzen du erreferentzia-guneak sortzeko funtzio eta premia hori.

Karlos Otegik dio bi mutur aurkeztu direla: batetik, irakurle bakoitzak
baduela kanon bat; eta bestetik, oso zehazgabea eta mugikorra dela. Horren
haritik, honako galdera hau egin zuen: «ez al dago tartean beste elementu
bat bi mutur horiek batzen dituen? Ez al da posible komunitate batean eta
garai batean kanon konpartitu bat, estabilizatu bat?». Aldekoak dio hezkun-
tzak jasotzen duela kanon konpartitu eta kolektibo hori.

Jesus Mari Lasagabasterrek ere kanona kolektiboa dela uste du, jakina.
Literatura instituzio sozial eta historikoa denez, komunitate bakoitzak uz-
tarturik ikusten du bere burua kanon bati, eta zentzu horretan, kanonak
badu garrantzia kolektibo hori, talde identitatea sortzeko gaitasuna.

Iñaki Aldekoak dio komunitate barruko adostasunak direla kanonak.

Mari Jose Olaziregik adierazi du, jakina denez, kanonak botere gune ba-
tek eraikitzen dituela, instituzio literarioak, besteak beste. Kanona etengabe
egiten, berregiten eta deusezten da, baina, instituzioaren dinamika oso mo-
tela da, eta moteltasun horrek iraunarazten du kanona. Eskolak, sariek,
gune ofizialek... eragin zuzena dute moteltasun horretan.

Karlos Otegik beste galdera bat egin du: «kanonaren zehazgabetasun hori historia galarazteraino heltzen da? Kanona etengabe mugitzen eta aldatzen ari denez, posible al da historia? Horraino heltzen al da kanonaren zehazgabetasunaren eragina, bihurritasuna edo gaiztakeria? Ba al dago ekilibriorik?». Lasagabasterrek adierazi du ekilibrioa edo oreka egon badagoela, baina, gakoa honako galdera honetan datzala: «nork erabakitzen du ekilibrio hori?».

1. Txostena: «Euskal literaturaren sistema: historia baterako aukeraz irizpideak», Ana Toledo.

Mari Jose Olaziregik honako galdera hauek mahai-gaineratu ditu, txosten honen harira: «zergatik erabili sistema kontzeptua literaturaren historia egiteko, baldin eta kontzeptu hori auzitan egon daitekeen literatura konparatutik, ikuspuntu postkolonial batetik –nazioaren ikuspuntutik–, eta baita ikasketa kulturalen ikuspuntutik ere? Baliagarria al da sistema kontzeptua historiografia egiteko?».

Ana Toledok adierazi du txosten honetan aurkeztu nahi izan duela zein irizpide hartzen dituen kontuan euskal literaturaren historia mugatzeko: batetik, euskaraz eginiko literatura, eta bestetik, berbaldi literario moduan jasotako testuak.

Lehen irizpidearen inguruko eztabaida abiatu da. Hainbat parte-hartzailek galdera bera mahai-gaineratu dute: «euskarazko testuak izan behar al dute bakarrik? Eta hala bada, nola kontatu behar da euskarazko testuek gainerako hizkuntzako testuekin duten harremana?». Kezka hori sortu da eztabaida-saioan zehar, behin baino gehiagotan. Alegia, honako galdera hau mahai-gaineratu da behin eta berriro, kezka gune nagusi bat dela azaleratuz: «nolako begirada konparatua erabili behar da euskal literaturaren historia egiteko?».

Bigarren irizpidearen inguruko eztabaida abiatu da. Jon Casenavek honako galdera hau egin zuen: «berbaldi literario hori zerk definitzen du, egilearen asmoak edo gaur egungo interpretazioak?». Jakina, berbaldi literarioa zeri deitu izan zaion historian zehar eraldatu izan da, baina, kasu askotan, ez dago jakiterik aldi historiko konkretu batean zein testu jaso diren litera-

rio modura, eta are gehiago, gerta liteke testu batzuk komunitatearen parte batek literariotzat hartu izana, eta beste parte batek ez. Izan ere, literaturaren kontzeptua aldakorra da, eta gainera, aldi berean kontzeptu ezberdin zenbait egon daitezke bizirik.

Iñaki Aldekoak adierazi du, asmoak asmo, egon badaudela garai batean indarrean dauden konbentzio literarioak. Esaterako, *Ardi galduek* idatzi zenean, bere asmoa ez zen literarioa, baina, konbentzio literarioak erabili ziren testua garatzeko, eta hartara, konbentzio literario horien arabera balora dezakegu. Xabier Etxanizek beste adibide bat ekarri zuen gogora, Kirikiñoren *Abarrak*. Garai hartan, argitaratu zenean, *Abarrak* literatura esparruaren erdigunean zegoen, eta egun, aldiz, Haur eta Gazte Literatura esparruko lan literariotzat hartzen da. Izan ere, sisteman mugimenduak daude, eta erdigunean zegoen obra periferiko bihur daiteke (edo kontrara). Etxanizek gogora ekarri zuen, historia egiteko arazo handienetarikoa hauxe dugula, ez dagoela jasorik obra askoren garaiko harreraren inguruko informaziorik.

Jean Haritschelharrek beste adibide bat ekarri zuen gogora: *Biblia*. Haritschelharren ustez, lan hori ez da historia literarioan kokatu ohi itzulpena delako, eta jatorrizkoak behar dira historiaren katera ekarri behar. Haritschelhar bat dator corpus literarioa euskarazko testuetara mugatzearekin, eta baita jatorrizko testuak bakarrik jasotzearekin ere.

Argi dago, literaturaren historia osatzerakoan hartu behar den lehen erabakia horixe dela, zein corpus literario kateatuko den historiaren harira. Euskal literaturaren kasuan lehen urrats horrek ere arazo eta buruhauste ugari ekartzen ditu.

2. Txostena: «Eredu historiografiko finkatu berriaz zenbait gogoeta», Jon Casenave.

Jon Casenaveren ustez, literaturaren historiak helburu pedagogikoa du, irakaskuntza du helburu. Iñaki Aldekoarentzat, aldiz, historia-egileak bere burua garaiko pentsamenduan kokatzeko egiten du historia, eta zentzu horretan, Aldekoaren ustez, modernitatearen narrazioa da historiaren funtsa. Euskal literaturaren historian, gogorarazi duenez, Mitxelena eskutik etorri zen modernitatearen narrazio hori. Aldekoaren ustez, historia-egile

bakoitzak bere mundutik egiten du historia, bere mundua azaltzeko asmoz, ez helburu pedagogiko hutsez.

Jon Kortazarrek adierazi du eremu literarioa ulertzeko bi modu daudela: bata, eredu estua, Pierre Bourdieu-ren bidetik, instituzionalizazioa eta profesionalizazioa hartzen dituena oinarri; bestea, eredu zabala, non egituratze zabalagoa hartzen den kontuan. 60eko hamarkadan, esaterako, egon zen beste sistema literario bat, profesionaltasunaren kontzeptuari edo instituzionalizazioari loturik ez zegoena.

Mari Jose Olaziregiren ustez, literatura konparatu garaikidea giltzarri suertatzen da hizkuntzak, euskarak, gure historiografia egiteko orduan izan duen garrantzia ulertzeko garaian. Kontu egin Claudio Guillen bezalako konparatistek, sistema kontzeptua ikerketa hispaniarretan aplikatu zuenak, hizkuntzen arabera antolatutako literatur produkzioa lehenesten dutela konparaketa egiteko garaian, eta ez, muga politiko edo administratiboek definitzen duten literatura-esparrua. Euskal historiografian bide hortatik jarraitu dugu eta ez da kasualitatea Koldo Mitxelena izatea historiografia garaikidean eragin erabatekoa izan duena. Ikuspuntu konparatzailea erabili baitzuen hark bere lanean.

Mari Jose Olaziregiren iritziz, ez du modernitate kontzeptuak generoen arteko desoreka hori esplikatzen, narratibaren gailentasunari dagokionez behintzat. Modernitatearekin lotuta datozen beste generoak, hala nola, saiakerak, gurean ez baitu literatur generoen arteko oreka/desoreka hainbeste baldintzatu. Bestalde, garrantzizkoa iruditzen zaio Olaziregiri euskal literatura-kritikaren beraren bilakaerak euskal literaturaren historiografia ulertzeko moduetan izan duen eraginaz ohartarazteari. Zentzu horretan, formalismoaren ekarpenak edo narratologiaren garapenak, hau da, narratiba-testuen kritikara bideratutako eredu estrukturalistak, eleberriari eman zaion zentralitatean eragin zuzena izan zuten. Euskal Filologia ikasketak 1977 inguruan hasten dira eta garai beretsukoak ditugu eredu estrukturalista aplikatuz egindako lehenengo ikerlanak, besteak beste, Txuma Lasagabasterri zor dizkiogunak.

Jon Casenavek ohartarazi du, kritika literarioaren bilakaera horrek, edo nola ere, ez duela 60ko hamarkadan garatu zen eredu historiografikoa auzi-

tan jarri, eta XXI. mende hasieran idatzitako euskal literaturaren historia guztiek Koldo Mitxelenaren historia dutela eredu.

Jean Haritschelharrek Koldo Mitxelenak Ipar eta Hego Euskal Herriaren literatur ibilbidea osatzeko hartu zuen erabakiaz jardun zuen. Garai historiko batzuetan bi eremu horien artean haustura egon dela kontuan hartu behar da, eta historia literarioak horri erantzun behar dio. Baina, halaber, haustura hori gainditu zuten ekimenak hartu behar dira kontuan: esaterako, RIEV, Euskaltzaindia eta Eusko Ikaskuntza.

Jean Haritschelharrek jakinarazi du, bestalde, Koldo Mitxelenaren historiaren lehen izenburua, *Historia crítica de la literatura vasca* zela, baina, «crítica» hitz hori kendu egin zioten argitalpenean. Haritschelharren ustez, izenburu horrek adierazten du Mitxelena historia ofizialean haustura ekarriko zuela bazekiela. Karlos Otegiren iritziz, ordea, «crítica» hitz horrek egileen gaineko ikuspegi kritikoa garatu zuela adierazi nahi zuen.

Bestalde, Karlos Otegi zenbait galdera egin dizkio Jon Casenaveri: «zein da eredu historiografiko hori gainditzeko bidea? Zer da kontaketa berri hori egitea? Eredu nazionala gainditzea? Ikuspegi modernista gainditzea? Periodizazioa gainditzea?».

Jon Casenavek adierazi du Mitxelenak eginiko literaturaren historiak eredu historiografiko bat erabili zuela, baina, aurretik hainbat eredu historiografiko ere egon zirela: adibidez, Francisque Michelena edo Lhandarena. Beraz, beste hainbat eredu historiografiko ere erabili izan dira, gerora kontuan hartu ez direnak.

Jon Casenavek dio ez duela orain arteko eredia indargabetzeko asmorik, ez du kentzeko asmorik. Ohartarazi nahi izan du bazterretik zenbait gai, genero, eta kontzeptu ekarriz, historiografiaren eredia osa daiteke. Casenaveren ustez, antzerkiaren inguruko gizarte-ikuspuntua zenbait garatuz, esaterako literatur gertakariei begiratzeko modu bat eraikitzen da, eta jardun kultural batzuei dimentsio berria emateak ere literaturaren historiara bilduko diren kontzeptu eta ideiak baldintzatuko ditu.

Iratxe Retolazak adierazi du eredu historiografikoa beharbada ez, baina, genero literario zenbaiti garrantzia emanez, euskal literaturaren ibilbide

osoaren inguruko irudia aldatuko litzatekeela. Esaterako, kazetaritza kontuan hartuz gero, eta Jean Etxepareren ekarpenak ibilbide diakronikora txertatuz gero, errealismoaren inguruko diskurtsoa zeharo aldatuko litzateke euskal literaturaren historian.

Casenavek dio gizarte-arazoak tratatzeko moduak daudela auzitan, eta hizkuntzaren produkzioa ukitzen duten arazoak tratatzeko erak daudela auzitan.

Bestalde, Ibai Atutxak erdigune eta periferien arteko harremanez jardun du: «Bazterretik zentrorra ekarpenak hurbildu behar direla esan da, baina, koska hortxe datza: zein da bazterra eta zein da zentroa?». Gaur dugun zentroak Espainiar estatuan integraturik dagoen Euskal Autonomia Erkidegoari erantzuten dio, eta literaturaren historiek ere zentro horri erantzuten diote. Ikuspuntu horrek zentro batu baten eraikuntza baino gehiago dependentzia harremana ere sor dezake. Galdera honako hau da: «zein gatazken bidez sortu dira zentroak? Zein gatazken bidez sortu dira bazterrak?». Horrek dakartzan arazoak subjektu eraikuntzaren arazoak dira: zer da euskaldun izatea. Ipar eta Euskal Herriaren artean batasuna nola bilatu da gakoa auzi honetan. Roberto Espositok *Communitas* liburuan komunitateaz hitz egiterakoan honela dio: modernitatean komunitatea propietate bat konpartitzen duten talde modura irudikatu da. Zentzu horretan, euskara dugulako gara euskaldunak. Espositok ikuspuntu horrekin hautsi egiten du, eta elkarrekiko zor modura irudikatzen du komunitatea (hizkuntza bera ere zor bezala uler daiteke horrela). Eta, komunitatearen garapena zor modura planteatuz gero, Ipar Euskal Herri eta Hego Euskal Herri literaturaren arteko batasuna zor modura uler daiteke.

Karlos Otegik adierazi du komeni dela bereiztea kanpo-kolonialismoa eta barne-kolonialismoa. Zentzu horretan, kanpo-kolonialismorik ez dago euskal literaturan.

3. Txostena: «Periodizazioa. Generotik mugimendu literarioa», Xabier Etxaniz.

Iñaki Aldekoak adierazi du bereizi behar direla instituzio literarioa eta merkatua, eta kanona berez instituzio literarioak ezartzen du, edo beharko

luke. Aldekoak ohartarazi du gaur egun salmenta-kopuruak baldintzatzen duela kanonaren diskurtso zenbait, eta nahasi egin direla instituzio literarioaren diskurtsoa eta merkatuaren diskurtsoa, baina, bereiztea komeni dela.

Mari Jose Olaziregik gogorarazi du Haur eta Gazte Literatura euskal produkzioaren %25a dela, eta sektore horretan merkatuak eta eskolak garrantzia handia dutela. Xabier Etxanizen ustez, helduen literaturan ere bai.

Baina, bestalde, Olaziregik uste du instituzio literarioek (unibertsitateak, eskolak...) oraindik ere botere handia dutela, eta idazle kanoniko askok iraun egiten dute instituzio horiei esker, ez merkatu ikuspegiari esker. Zentzu horretan, badira hezkuntza formalean asko irakurtarazten diren testuak instituzioak etengabe babestu dituelako. Olaziregiren ustez, literaturaren Historiografiak ez du zertan helburu didaktikoa lehenetsi behar. Historiografiak analisi bat egiten du eta denboran zehar iraun duten testuak seinalatzeko ditu, ustez ekarpen literarioa egin duten testuak. Horrek ez du esan nahi testu horiek hezkuntzarako egokiak izan daitezkeenik, hau da, eskolaren eskakizunetarako egokiak direnik, batez ere, irakaskuntza maila desberdinetan irakurleek gaitasun linguistiko eta literario mugatuak dituztela kontuan hartuz.

Manu Lopez Gaseni bat dator Iñaki Aldekoaren iritziarekin. Euskal literatura sistemak ez du oso ondo bereizten kanonikoa eta periferikoa merkatu arazoengatik, asko saltzen dena ere irakurtzen delako eskolan. Askotan kanonikotzat hartzen dira berez bazterreko beharko luketen testuak edo generoak. Denbora-pasarako beharko luketenak, premiazko eta derrigorrezko bihurtzen dira.

Iñaki Aldekoak jakinarazi du eskolek sarritan argialetxetara jotzen dutela irakurgai gomendagarri eske, eta ez instituzio literarioetara.

Jon Casenavek honako galdera hau egin du: «nola definitu dezakegu instituzio bat, ez dena gai historietan aipatzen ditugun idazle kontsokratuen testuak plazaratzeko?». Esaterako, Lizardiren poesiaren sakelako bildumarik ez da. Alegia, ez dira klasikoak berrargitaratzen. Ez da posible klasikotze prozesu bat garatzea eta finkatzea, testu klasikoak eskuragarri ez badira.

Mari Jose Olaziregik uste du bi kontzeptu nahasten ari direla: klasikotasuna eta irakurgarritasuna. Hezkuntzaren garai batean ezin dira testu klasiko zenbait irakurri. «Klasiko» bilakatu diren testuak, denboran iraun dutenak, ekarpen eta balio literario jakin bati esker iraun dutela sinesten dugu, Italo Calvino eta besteren ironiak gora-behera. Klasiko horietako asko aurkituko dituzu mendebaldeko kanonari buruzko Bloomen liburu ezagunean. Baina bistakoa da *Ulysses* (1922) kanonikoa izanda ere, ez dela irakurgarria gaitasun literarioak gabeko pertsona batentzat.

Ibon Egañak adierazi du bi eztabaida nahasten ari direla: bata, irakurzaletasuna bultzatzearen ingurukoa, afizioz irakurzaletasuna bultzatzea helburu izanik, edozer dela irakurtzen dena; eta bestea, heziketa literarioaren ingurukoa, literatura irakaskuntzari dagokiona, eta testuen interpretazio literarioaren sakontzea dakarrena. Historiografiaren helburua heziketa literarioari loturik dago, eta irakurzaletasuna bultzatzeak ez du zertan bat etorri heziketa literarioarekin.

Karlos Otegiren arabera biak nahasturik daude, eta lehena da elikagaia. Arazoa da irakurle askok ez dutela batetik besterako jauzia egiten, eta hartara, ez da heziketa literario hori garatzen.

Jon Casenavek jakinarazi du literatura frantsesean literaturaren zaletasuna ere sortzen dela klasikoen bidez, klasikoak egokituz.

4. **Txostena:** «Genero ez-kanonikoen ekarpena euskal literaturaren historian», Manu López Gaseni.

Ana Toledok *Atheka gaitzeko oihartzunak* literatur lanaren adibideaz jardun du. Toledoren ustez, Dasconaguerrek ez zuen auzi bati egin behar izan zion aurre Leizarragak: hizkuntza ereduari. Dasconaguerrek eskura zuen mende batzuetako tradizioa, prosarena. Manu Lopezek adierazi du Leizarragaren eredu batuak ez zuela garai hartan arrakastarik izan, gerora izan dela kontuan hartua. Eta hartara, ez du uste ezaugarri hori erabakigarri gertatu behar zenik Leizarragaren itzulpena euskal literaturaren historian kokatzeko, eta Dasconaguerrerena ez. Toledo ez dator bat Leizarragaren zabal-kundeari dagokion horretan. Toledoren ustez, beharbada garai hartan arrakastarik izango zuen, baina, ez da haren oihartzunik jaso, Kontraerre-

formak isilarazi zuelako. Karlos Otegiren ustez generoak berak badu garrantzia.

Xabier Etxanizek uste du kontuan hartu behar dela itzulpenak nolako ekarria egin dion literaturari. Euskal sortzaileen zorra handia da, eta Haur eta Gazte Literaturaren kasuan, esaterako, funtsezkoa, besteak beste, trebatzeko.

Manu Lopezek adierazi du itzulpengintza literarioaren zeregina eta funtzioa ezinbestekoa izan dela hizkuntza guztietan, gaiak jasotzeko eta egiturak bere egiteko, eta baita hizkera literarioa garatzeko ere. Izan ere, hizkera literario berria sortzeko meritua aitortu behar zaio itzulpengintza literarioari, Lopezen ustez.

Karlos Otegiren ustez, itzultzaileek ez dute unibertso literarioa sortzen, eta hartara, ez lukete historia literarioan lekurik izan beharko. Manu Lopez ez dator bat, itzulpengintza literarioak errepertorioa sortzen duela uste baitu, eta errepertorio horrek ahalbidetzen du lan literarioak garatea.

Asier Barandiaranek honako galdera hau mahai-gaineratu du: «genero periferikoak aipatu dira, baina ez duzu uste egile periferikoak ere badaudela? Zer egin egile periferikoen lanekin?».

5. Txostena: «Istorioen gizatasuna euskal literaturan: adibide bat», Asier Barandiaran.

Josu Bijuescak jakinarazi du ez zekiela Asier Barandiaranek aurkezturiko idazle horietariko zenbait nafarrak zirenik ere. Erdigunekoak zirelakoan jaso zituela, ez zuela haien periferikotasun horren berri.

Ibon Egañak adierazi du idazle nafar horietariko zenbaitek kokapen periferiko hori kokapen politiko modura hartu dutela. Esaterako, Aingeru Epaltza. Idazle nafar hauetariko batzuk periferikotasun horretaz kontziente dira, eta besteak beste, kokapen periferiko horrek erdiguneko diskurtsoaren inguruko ikuspegi diferenteak garatea ahalbidetu du. Ez da bakarrik gatazkaren gaiari dagokion jarrera, nazioaren inguruko ikuspuntu diferenteak ere garatu dituzte idazle periferiko hauek. Bai nafarrek, bai Iparraldeko zenbaitek (Itxaro Bordak, kasu).

Xabier Etxanizek honako galdera hau mahai-gaineratu du: «gatazkaren gaiari dagokionez, nafarren ikuspuntua eta gainerako euskaldunena ezberdina al da?». Txomin Peillenek gogorarazi du Jon Alonsok berak posizio periferiko hori aldarrikatu izan duela.

Asier Barandiaranen ustez joera kritikoa eta urrutiratzea markatuagoa da idazle nafar hauengan. Ideologiari urrutiagotik begiratzen diote idazle hauek, ez horren barrutik.

Iratxe Retolazaren ustez, etika, historia eta literatura gaiak elkartzen direnean, beharrezkoa da jarrera etiko hori historian irudikatzen den zein subjektuari dagokion adieraztea: historia-egilearen jarrera etikoa hartuko den ardatz, egilearen jarrera etikoa hartuko den ardatz edo pertsonaien jarrera etikoa hartuko den ardatz.

Bestalde, Retolazak adierazi du historiografiaz aritzeko lerro berri bat zabaldu duela Asier Barandiaranek, oso interesgarria: tematikari dagokiona, eta orain arte gutxi jorraturiko kezka bat mahai-gaineratu da: «nola jorratu gai literarioak literaturaren historiografian?».

Edonola ere, Iratxe Retolazak ez du argi ikusten idazle periferiko hauek ikuspuntu kritikoa garatu dutelako hartu direnik kontuan erdigunean. Retolazak Atxagaren *Zeru horiek* nobela ekarri du gogora, erdiguneko idazle batek idatzi zuena. Retolazak honako hau adierazi zuen: «Beharbada, erdigunean indarrean zegoen ikuspuntua garatu zutelako onartu ditu idazle hauek erdiguneak, eta ez alderantziz».

Ibon Egañak gogorarazi du Muñozek *Joan zaretenean* nobela 1997. urtean idatzi zuela jada, begirada kritiko horrekin.

Asier Barandiaranek, bestalde, gogora ekarri du Aingeru Epaltzak *Garretatik erauziak* narrazio-bildumarako egina zuela ikuspuntu kritikoa zuen narrazioren bat, baina, ez zuen bildumara ekarri.

Manu Lopezek nafar idazleen periferikotasun horretan gurutzaketa dagoela dio: batetik, tematikoa, heterodoxoak baitira gaien tratamenduan; eta bestetik, zentroa Euskal Autonomia Erkidegoa dela uste duenez (eta ez Gipuzkoa), geografikoki ere periferikoak dira nafarrak, eta erakundeek sistematikoki enoratzten dituzte.

Jon Casenavek adierazi du tematika bat iraupen luzeko irudimen iturri dela, eta zentzu horretan, irudimen iturri hori ez da gaur egungoa soilik. Adibide moduan, *Amair* aipatu du. Hortaz, «nola txertatu behar da tematikaren azterketa ibilbide historikoaren kontaketa?».

Ibon Egañak adierazi du euskal literaturaren azken hamarkadak irudikatzerakoan hamarkadaka eta egileka osatu dela narrazioa. Egañaren ustez, hutsune hori nabaria da literaturaren historietan, eta beharbada hutsune hori tematikaren lerroa garatuz bete zitekeen, besteak beste.

Asier Barandiaren ustez gai konkretu horrekiko egileak duen jarrera da aztertu behar dena, eta hori zaio interesgarria. Bide horretatik, Ibon Egañak honako galdera hau egin du: «ikuspuntu etikoa zein gairi eta zein errealitatei aplikatu behar zaio?». Egañak adierazi du zaila dela jarrera etikoaren inguruko muga bat ezartzea: «emigrazioaz, genero-indarkeriaz, lan-baldintzez... idazleak duen jarrera etikoa hartu behar al du kontuan historiografiak?». Ibai Atutxak Bakthin eta Voloshinoven ekarpenak izan ditu aipagai: autore horien arabera hizkuntza ideologiaz josia dago, eta hizkuntza bera gatazka eremua da. Hartara, ez da hain erraz jarrera etiko hori egilearen jarrerari bakarrik egozte.

Ibon Egañak literaturaren autonomiaz egin du gogoeta. Euskal literatura garaikidearen historia egiterakoan autonomiaren aldeko tentsio eta borroka bezala irudikatzen da, eta literaturaren autonomia horrek dakarren ikuspegi honako hau da: autonomia= diskurtso aseptiko edo neutroa. Bide horretatik, erdiguneak duen metarrelatoa zein den ere aztertu beharko genuke, erdiguneak ez baitu diskurtsoa esplizitu edo ikusgarri egiten. Ikuspegi horretatik, honako galdera egin du: «oso barneraturik dauden metarrelatoak (abertzaletasuna, neoliberalismoa edo beste zenbait) nola egin ikusgarri historia literarioetan?».

6. Txostena: «Naissance de l'écrivain? Literatura eta mezenasgoa Euskal Herri penintsularrean XVIII. mendean», Josu Bijuesca.

Ana Toledok adierazi du Bijuescaren txostenarekin argi geratzen dela Estatu baten babesa izan ez duen hizkuntza baten ibilbide historikoaz dihardugula. Egoera hori kontuan hartu behar da literaturaren historia egiterakoan.

Txomin Peillenek adierazi du XVIII. mendean bazela iraultzaren beldurra, eta horrek eragin handia izan zuen euskal literaturaren bilakaeran.

Iratxe Retolazak adierazi du instituzio literarioa eta sistema literarioa erabili izan dela eztabaidetan, eta oso gutxi zehaztu dela zer adierazi nahi den kontzeptu horiekin, eta hartara, oso gutxi zehaztu dela zer den guretzat euskal literaturak sistema bat osatzea edo instituzio literarioak izatea. Horrek baldintzatzen du sistema literarioaren sorreraz izan dezakegun diskurtsoa ere.

Josu Bijuescaren arabera, Pierre Bourdieu-ren ikuspegiak abantaila du, historian zehar alorrak bereizten doazela diolako, eraldaketa eta autonomia alor zabalenetatik berezituenetara doala aitortzen duelako.

Josu Bijuescak gogorarazi du XVIII. mendean geure kultura idatzia gaztelaniazkoan oso txertaturik zegoela, are gehiago, garai horretan borroka egin behar izan zen dependentzia horretatik askatu ahal izateko. Nolabait, askatze horren kontaketa egin nahi izan duela adierazi du, tentsio-dinamika horien berri eman.

Ana Toledok adierazi du orain arte XVI. eta XVII. mendeetan erdigunea nahikoa argi egon dela, Ipar Euskal Herrian kokatu izan da erdigune literarioa. Beharbada Bijuescak eginiko adierazpenek egoera hori argitzen dute, izan ere, badirudi Hego Euskal Herriko euskal produkzioari kostatzen zizaiola gaztelaniazko produktiotik askatzea, sarritan gaztelaniazko testuen barruan integraturik agertzen baitzen.

Josu Bijuescak gogorarazi du Larramendik berak Ipar Euskal Herrian eginiko lan literarioa ezagutu eta bildu zuela, eta esaterako, Axularren prosa baloratu egin zuela. Are gehiago, Euskal Herri kontinentala erreferentziatzen zuen, eta horrela ulertu behar da Axularren kanonizazioa. Axularren estiloa goraiatu zuen Larramendik, eta Añibarrok berak itzuli ere egin zuen bizkaierara. Alegia, Axular zuten eredu.

Ibai Atutxak interesgarritzat jo du biolentzia sinbolikoa eta habitus-aren oinarritzko ezaugarri bat gogora ekartzea: errepika. Alegia, denboran etengabe errepikatzen diren ideiak dira beharrezko, eta errepika horrek biolentzia sinboliko hori esentzia emaile bihurtzen du, euskaldunak barbaro bihurtzen.

tuz. Horregatik garrantzitsua da XVIII. mendeko erantzun hori, ironiak errepikaren subertsioa ekar baitezake. Atutxak gogorarazi du errepika hori gaur egun ere bizirik dagoela.

8. Txostena: «Literatura herrikoa, herri-literatura, herri-idazleak: herrikoitasun kontzeptuez zenbait gogoeta», Iratxe Retolaza.

Eztabaidara bildu diren galdera eta zalantza gehienak kontzeptuen ingurukoak izan dira. Zentzu horretan, Manu Lopezek adierazi du beharrezkoa dela ordena terminologia ezartzea, eta terminoak zentzua argitzea. Manu Lopezek ohartarazi du ez direla hainbat alderdi behar bezala bereizi: tradizionala eta ez-tradizionala, esaterako. Karlos Otegik ere terminologia kontuetan antzeman ditu oztopo zenbait: izan ere, erabilitako kontzeptu askok ikuspegi eta zentzu ugari izan ditzakete, eta horiek zehaztea beharrezkoa da. Besteak beste, honako kontzeptu hauek aipatu dira: herri-literatura, literatura jaso, literatura kultura...

Ibon Egañak adierazi du beharrezkoa dela bereizketa bat egitea. Izan ere, herrikoitasunari loturiko ezaugarriak literaturaren historia ofizialean onartu ohi dira, bakar-bakarrik testuaren bigarren mailakoak diren neurrian. Alegia, literatura idatziaren paradigmen barruko ezaugarri bereizle diren neurrian, eta ez besterik.

Jean Haritschelharrek ohartarazi du Etxahunen inguruko tesia osatzerakoan herri-literatura balioztatzeko asmoa ere izan zuela, modu horretara, euskal literaturaren historian eta euskal erromantizismoan izan zuen eraginaren berri emateko.